

Расми 27. Накши барқароркардаи касри Гардани Ҳисор.

як баҳши калонаш кушода, маъбади оташ ва чойҳои хӯрду хоб ва маншат вуҷуд доштанд. Деворҳои толори бузург бо андоваи гафси гачӣ ва расмҳои барҷастаи фариштагон, паранда ва рустаниҳои шифобахш, аз ҷумла хум, оро ёфта буданд.

Дар девори маъбад расмҳои одамони филсаф, шикори бабрҳо, мубаддон бо мичмар ва ғайра акс ёфтаанд.

Кӯшкҳои Варахша яке аз шохасарҳои меъморӣ ва санъати тасвирии тоҷикони Суғд буда, дорони аҳамияти бузурги таърихӣ мебошад.

Чунин кӯшкҳои қасрҳои бошукӯҳ дар асрҳои IV-VIII ҳазорҳо буданд, ки аз санъати баланди меъморӣ, сохтмонӣ ва фарҳанги бузурги гузаштагони мо шаҳодат медиҳанд.

САВОЛҲО:

1. Дар бораи кӯшкҳои олимони чӣ ақида доранд?
2. Дар кӯшкҳои кӣҳо мезистанд?
3. Боҳашаматӣ ва миқдоран зиёд будани кӯшкҳои дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад?

Боби IV

СОХТОРИ ДАВЛАТИ ВА ИҚТИМОИИ ТОЧИКОНИ ШАРҚИ ДАР АСРҲОИ III-VIII

§ 21. СОХТОРИ ДАВЛАТИ

Дар ин давра дар сохтори ҷомеа ва давлатдорӣ тоҷикон дигаргуниҳои иқтимоӣ ва сиёсӣ ба вуҷуд меоянд. Пеш аз ҳама ҷамъияти гуломдорӣ ба ҷамъияти деҳқонӣ табдил меёбад.

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ аввалин давлати деҳқонӣ ба замони дудмони Ҳайтолиён нисбат дорад, ки асрҳои IV-VII милодро дарбар мегирад. Деҳқонон - заминдорони бузург дар замони гуломдорӣ низ буданд, аммо асрҳои IV-VIII онҳо аксариятро ташкил менамуданд. Гуломон низ вуҷуд доштанд, аммо бештари мардум озод ва ба тарзи батрак кор мекарданд ва ин вазъият аз ахбори муаррих Наршаҳӣ низ бар меояд.

Дар солҳои 70-уми асри VI баҳши Турон ба дасти қабилаҳои туркзабон мегузарад. Ин туркҳо, бештар аз туркҳои ориёнаҷод, ки дар болооби рӯдҳои Об, Енисей ва Олтою Қазоқистони кунунӣ зиндагонӣ мекарданд, иборат буданд. Вожаи турк низ аз калимаи турак гирифта шуда, номи авлоди Фаридун аст. Туркҳои Тоҷикзамини Шарқиро забт намуда бештар аз туркҳо ва камтар аз муғулчехраҳои ҳарлуқ иборат буданд. Дар китобҳои таърихи пешин ҳамаи онҳоро ба муғулнаҷодон нисбат додаанд, ки дуруст нест. Туркҳои омада аслан кӯчӣ, саҳронавард буданд. Гурӯҳҳои, ки ба Қошғар (Кашғар) рафтаанд, ҳокимияти сиёсиро соҳиб шуда, давлате бо номи ҳокония ташкил доданд. Онҳо дар давлатдорӣ анъанаҳои маҳаллии тоҷикиро истифода будаанд.

Аввалин давлати деҳқонӣ дар Тоҷикзамини Шарқӣ давлати Ҳайтолиён буд, аммо дар бораи сохтори идоравии он маълумот ҳеҷ кам аст. Бинобар ин то кунун дар таърихи халқи тоҷик дар бораи сохтори идоравии Ҳайтолиён чизе навишта нашудааст, аммо сарчашмаҳои сугдӣ нишон доданд, ки тарзи давлатдорӣ Ҳайтолиён ба монанди Кушонӣ ва Сосониён буд. Дар навбати худ Кушонӣ усули портҳо ва Сосониёнро истифода мебарданд, чунки ҳамаи ориёӣҳо - тоҷикон аз Шарқ то Ғарб тарзи идоравии якхела доштанд ва таърихи он ба Авесто мерасад.

Худуди давлати Ҳайтолиён ва Кушонӣ васеътар буд. Дар ибтидо подшоҳи онҳо ба монанди Кушонӣ бағуӣ ном дошт, аммо вақте ки тамоми Тоҷикзамини Шарқиро гирифтанд, унвони шоҳро қабул карданд. Дар вилоятҳои давлати Ҳайтолиён шоҳони маҳаллӣ бо лақабҳои гуногун амал мекарданд. Масалан сарвари Суғд ва

Фаргона унвони ихшид (сарбоз). Бухоро - бухорхудот, Чағониён - чағонхудот, Дарвоз, Бадахшон, Хоразм, Гур, Гузгон, Кобул-шоҳ, Истаравшан-афшин (соҳиб), Марв-марзбон, рустоҳо ва дехаҳо-катхудот (соҳиб) ва ғайра гуфта мешуданд. Аслан Ҳайтолиён лақаби шерро доштанд. Шохони Хатлон ва Бомиён, ки аслан аз ин дудмон буданд, унвони шери Хатлон ва Бомиёнро доштанд. Шер ва боз (боша) рамзи авлодии Ҳайтолиён буданд ва дар сиккаҳо ва тоҷи онҳо акси гову боз ва дар парчамашон акси шер кашида шуда буд.

Сохтори Давлати Ҳайтолиён. Мо гуфтем, ки давлатро шоҳи бузург идора мекард. Вилоятҳо шоҳони гуногун доштанд. Шоҳони вилоятҳои калон, аз ҷумла Сугд, Фаргона ва Хоразм расман ба ҳукумати марказӣ итоат менамуданд, аммо сохтори идоравии худро доштанд. Дар ибтидо маркази давлати Ҳайтолиён шаҳри Куханди - Қундузи кунунӣ, баъд Балх буд. Баъди он ки охири асри VI ба дасти туркон гузашт, марказ ба Бомиён мекӯчад ва харобаи он имрӯз бо номи шаҳри Фулгула машҳур аст.

Пас аз шоҳ шахси дуюм Фрамандар (фармондор) ҳисоб мешуд. Фармондор вазифаи сарвазирро иҷро менамуд. Вай вазоратҳоро дар ихтиёр дошт. Дафтари калони дабирон бо сарвари дабирпат амал мекард. Дабирон ҳуқуқи зиёд доштанд. Онҳо маслиҳатгари шоҳ буданд. Сафирҳо, дипломатҳо, қосидҳо - ҳама аз дабирон таъин мешуданд. Дабирпат амалан вазифаи вазири корҳои хориҷиро анҷом медод. Баъдтар ба ҷои фармондор сарвазир пайдо мешавад. Фармондор ҳамаи дахлу ҳарчи давлатро назорат мекард.

Дар шаҳристони Панҷакат бинои бошукӯҳе ҳафр шуд, ки аз он муаллифи ин китоб 47 дона мӯҳр ёфт, ки аз гили пухта сохта шудаанд. Ин мӯҳрҳо навиштаҷот ва расмҳои гуногун, аз ҷумла асп, наргум (қушқори ғусфанди кӯҳӣ) ва ғайра доштанд. Ҳар як мӯҳр ба ҳуҷҷатҳои соҳаи махсусе гузошта мешуд. Масалан, мӯҳри аспдор дар ҳуҷҷатҳои марбут ба хариду фурӯши асп, аспдорӣ, асппарварӣ ва ғайра истифода мешуд. Дар ин бино шояд вазорат-девоне ҷой дошт ва ӯ худ фармондор мезист.

Дар сохтори давлатӣ вазоратҳо-девонҳо нақши муҳим мебозиданд ва шоҳ ба воситаи онҳо мамлакатро идора мекард.

Ба девони лашкар хангоми ҷанг шоҳ ӯ вазир роҳбарӣ менамуд. Сохтори лашкар аз сарфармондеҳ (сипаҳбат), сипаҳсолор ва сархангҳо ба монанди ҳазорпат, садпат, дахпат ва ғайра иборат буд. Девони динро мағупат, ӯ мубади мубадон идора мекард ва мубад, хирбад ва мугон дар итоати ӯ буданд. Девони боч яке аз девонҳои бонуфуз ба ҳисоб мерафт. Гумрук низ ба он итоат мекард. Ҳамчунин девонҳои дармонпат (тандурустӣ), датбарпат (додгустарӣ) ва ғайра вучуд доштанд.

САВОЛҲО:

1. Дар замони Ҳайтолиён кадом вазоратҳо мавҷуд буданд?
2. Дабири чӣ гуна вазифа буд?
3. Чӣ гуна мӯҳрҳо дар ҳуҷҷатҳо зада мешуданд ва чаро дар мӯҳрҳо расмҳои гов, гӯсфанд, асп ва ғайраро мекашиданд?
4. Вожаи деҳқон аз қадим чӣ маъно дошт ва ҳоло киро деҳқон мегӯянд?

§ 22. НАМУДҲОИ ЗАМИНДОРӢ

Замин дар тамоми даври замонҳо ба ду бахш тақсим мешуд: заминҳои шахсӣ ва умумӣ - давлатӣ (обшинавӣ). Ба заминҳои шахсӣ заминҳои қорам дохил мешуданд, ки шахс даври замоне соҳиб шуда, минбаъд аз авлод ба авлод мерос мондаанд. Ба заминҳои умумӣ - давлатӣ чарогоҳҳо, ҷангалҳо ва заминҳои истифодаи умум дохил мешуданд.

Дар асрҳои IV-VIII дар Тоҷикзамини Шарқӣ шаклҳои гуногуни заминдорӣ вучуд доштанд. Заминҳои давлатӣ се хел буданд: яқум, ҳаман заминҳои ҳудуди мамлакатро аз онҳо давлат меҳисобиданд. Барои он ки аз ҷониби давлат муҳофизат мешуданд ва мардум ба давлат андоз меоданд.

Дуюм, заминҳои қорам давлатӣ - боғу киштзорҳо, ки дар натиҷаи мусодираи давлат аз душманони онҳо ба даст омадаанд. Даромади чунин заминҳо ба хароҷоти умумидавлатӣ, маоши ҳарбиён ва кормандони давлатӣ сарф мешуд.

Сеюм, заминҳои шахсии шох, ки даромади онҳо барои хонаводаи шох сарф мешуд.

Ғайр аз ин шох ва одамони давлатманд дар ихтиёри худ деҳаҳо ба заминҳои қорам доштанд, ки як қисми даромади онҳо ба хазинаи шох ва соҳибонашон меомад. Масалан, муаррих Наршахӣ навиштааст, ки бештари заминҳои воҳа ба деҳаҳо ба Бухорхудот (подшоҳи Бухоро) нисбат доштанд ва мардуми онҳо қадевар ва хизматгорони ӯ ҳисобида мешуданд. Заминҳои шахсӣ бештар дар дасти давлатмандон, камтар миёнаҳолон ва хеле кам дар дасти камбағалон буданд.

Замини иҷора. Ба ин бахш заминҳои боғот, қорвонсарой, меҳмонсарой, қоҳҳо, дуконҳо ва ғайра дохил мешуданд, ки соҳибонашон онҳоро ба иҷора дода, даромад мегирифтанд. Шакли иҷора додан хеле таракқӣ карда буд. Аз замин сар карда то хона меҳмонхона, иморатҳои гуногун, олотҳои истехсолӣ, аз қабилӣ дос, сипор, охани чуфт, гов, асп, хар ва ғайра ба мӯҳлатҳои муайян ба иҷора дода мешуданд. Чизҳои иҷорадодашуда мувофиқи нарху

арзишашон расман бо хуччату мӯҳр ба расмият дароварда мешуданд. Дар хуччат шахсони дахлдор ва шохидон имзо мегузоштанд.

Пардиз ва боғҳо. Одамони давлатманд, шохон боғи хайвонҳои ваҳшӣ доштанд, ки атрофаш ихота буд ва дар он хайвонҳо озодона мегаштанд, афзоиш меёфтанд ва шикор карда мешуданд. Дар пардизҳо ва чорбоғҳо қасру боргоҳ ва ҳар гуна биноҳои истикоматӣ, хочагӣ, аз ҷумла барои парвариши гову мол ва боғоти меваҳои гуногун вучуд дошта, яке аз сарчашмаҳои даромад ба ҳисоб мерафтанд.

Замини ибодатгоҳҳо. Ибодатгоҳҳои динӣ замини кишт, боғот ва қасру боргоҳҳо доштанд. Замини ибодатгоҳҳо аз ҳисоби заминҳо ва ланзилҳои қасоне, ки меросхӯр надоштанд, мувофиқи васияти охибонашон таркибу ташкил меёфтанд. Чунин ҳодисаҳо хеле зиёд уданд ва аз ҳисоби онҳо ибодатгоҳҳо соҳиби мулкҳои бузургӣ ердаромад мегаштанд.

Ибодатгоҳҳо хеле сарватманд буданд. Дар ибодатгоҳи худоён ҳайкалони худоён ва фариштагон, ки аз тилло, нуқра, мис ва ҷӯб сохта шуда буданд, вучуд доштанд. Ҳайкалҳо ба монанди одамон сару либоси қимат ва ҷавохирот доштанд. Арабҳо танҳо аз бинои худоён дар Самарқанд аз ҳайкалҳо 150 ҳазор мисқол зар гирифта буданд.

Мағупат дар мамлакат шахси сеюм ба ҳисоб мерафт. Вай сарвари ҷин буд.

Намудҳои истисмор ва андоз. Мо дар бораи бухорхудот нақл карда будем, ки заминӯ деҳаҳои зиёд дошт ва мардумони деҳаҳо қадевар ва хизматгори ӯ буданд. Ин ривоят маъноӣ онро дорад, ки мардумони деҳаҳо дар заминҳои шохӣ, деҳқонӣ кор мекарданд ва аз се ду баҳши ҳосилро ба бухорхудот меоданд ва як баҳши онро барои зиндагонии худ истифода мебарданд. Қасоне, ки дар чунин заминҳо кор мекарданд, побанди хочаи худ буданд ва ҳуқуқи ҷои дигар рафтагӣ надоштанд. Қадевар-деҳагиён озод буданд, аммо аз сабаби он ки барои рӯзгузаронӣ замини кофӣ надоштанд, маҷбур буданд, ки дар замини давлатманд кор кунанд.

Бешубҳа, одамоне буданд, ки тамоман замин надоштанд ва маҷбур буданд, ки замин аз заминдор ба иҷора гиранд ва мувофиқи шарту шароити он кор кунанд.

Мувофиқи сарчашмаҳо, қадеварҳо дар як ҳафта аз се як ҳиссаи вақти худро дар қори сарвари деҳа сарф мекарданд, яъне дар як ҳафта ду рӯз барои сарпарастии худ бемузд қоре анҷом меоданд. Қорҳои маҷбурӣ низ вучуд доштанд. Ба чунин қорҳои маҷбурӣ сохтани деворҳои химоявии атрофи шаҳру деҳот, қандани канал ва ҷӯйҳои

обёрй, сохтани пулхо ва дигар иншоотҳои умумидавлатӣ дохи буданд, ки дар онҳо бештар одамони бесоҳиб, бекас ва беҳимоя зӯран кор фармуда мешуданд.

Аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ маълум аст, ки чанд навъи гуломон (барда мавҷуд буданд, ки дар хона, замин, галаю рамаи давлатмандон кор мекарданд ва ҳеҷ ҳуқуқе надоштанд.

Дар ҷомеаи табақоти асрҳои IV-VIII озодагон ва мугон аз андоз озод буданд. Дигар ҳамаи табақаҳо андоз меоданд. Ду намуди андоз: пулӣ ва ҷинсӣ-молий маъмул буд. Аз деҳот андози молӣ, ҷинсӣ, яъне аз зироатҳо гандум, ҷав, нахӯд, аз мевачот май, меваҳои хушк, аз ҳайвонот гов, гӯсфанд, пӯст ва ғайра меситониданд.

Ҳунармандон, савдогарон ва касоне, ки бо пул сару кор доштанд, андози пулӣ - дирҳам меоданд. Як дирҳам ба 3.36 нуқра баробар буд. Ғайра аз ин, боз андози сарона вучуд дошт, ки ҳамаи мардонӣ доронӣ қувваи корӣ меоданд. Микдори пули андози сарона маълум нест.

Ҳамин тавр, аз овардаҳои боло маълум мешавад, ки ҷомеа ба сарватмандон, миёнаҳолон, камбағалон ва гуломон тақсим мешуд. Деҳқонон-заминдорони бузург, сипахсолорон, мубадон, савдогарони калон ҳудро аз наҷоди олитабор меҳисобиданд ва аз андозҳо озод буданд, ба вазифаҳои давлатӣ таъин мешуданд, дар хонаҳо ва касрҳои бошукӯҳ мезистанд. Табақаҳои поён вобаста ба доронӣ худ рӯз мегузарониданд. Табақаи поёни мардум ва гуломон дастнизири давлатмандон буданд ва зиндагии хеле кашшокона доштанд. Аз ин ҷост, ки дар баъзе ноҳияҳои шӯришҳои захматқашон ба муқобили худотҳо сар мезаданд. Яке аз калонтарин исёнҳои камбизоатон шӯриши Абрӯӣ буд. Мувофиқи ривояти Наршаҳӣ, деҳқонони бузурги Бухоро, аз ҷумла бухорхудот Ҳамук, ба мардум ситам карданд ва молу мулки онҳоро гирифтанд ва онҳоро ба хизматгори худ таъин доданд. Мардум бо сарварини Абрӯӣ шӯриданд ва деҳқонони бузургро ронданд ва Абрӯӣро подшоҳ намуданд, аммо ӯ муддате ҳукмронӣ кард ва ба беадолатӣ даст зад. Мардум ба дод омаданд ва ба деҳқонони пешинани худ мактуб навишта, онҳоро даъват карданд, ки боз оянд, ҷунки ситами Абрӯӣ аз ҳад гузашт. Мардум ин дафъа ба муқобили Абрӯӣ бархостанд ва ӯро сарнагун карданд. Деҳқонони пешин бармегарданду боз заминро об ва қадевар ва хизматгори худро соҳиб мешаванд. Ҳамин тавр мардуми бечораҳол боз ба асорати соҳибони пешини худ меафтанд.

САВОЛҲО:

1. Дар он замон чанд намуди заминдорӣ буд ва онҳо аз якдигар чӣ фарқ доштанд?

2. Кадом намудҳои истисмор дар он давра вуҷуд дошт?
3. Кадом намуди андозҳо мавҷуд буданд?
4. Шӯриши Абрӯӣ чӣ гуна шӯриш буд ва чаро ӯ сарнагун шуд?

§ 23. ҲУНАРМАНДИ ВА САВДО

Кулолӣ. Кулолӣ дар ин асрҳо яке аз соҳаҳои тараккикардаи ҳунармандӣ ба ҳисоб мерафт. Дар шаҳрҳо кулолон хеле саршумор буданд, зеро талабот ба зарфҳои гилин хеле зиёд буд. Зиёдшавии намудҳои гуногуни зарфҳо ба паст шудани сифати онҳо оварда расонид. Ин пастшавии сифати зарфҳоро баъзе олимон ба таназзули сохти гуломдорӣ ва саршавии ҷомеаи деҳқонӣ вобаста медонанд, аммо тадқиқот дар шаҳри Панҷакати бостонӣ нишон дод, ки ин ақида асос надорад. Паст шудани сохт, намуд ва рангу бори зарфҳо ба зиёд шудани истеҳсоли онҳо вобаста мебошад. Яке аз сабабҳои афзудани намуди зарфҳо ин талаботи мардум ба онҳо буд. Дар ин давра, махсусан, намудҳои гуногуни хурма, нимхурма, хурмача барои ширу чурғот (мост) ва равған, коса, шоҳкоса, нимкоса, косача, пиёла, табак, нимтабак, табакча, хум, нимхум, хумча, кӯза, нимкӯза ва кӯзача, майдаста ва ғайра пайдо мешаванд. (Расми 28).

Мисгарӣ ва оҳангарӣ. Дар ин давра зарфҳои мисин аз қабиле ҷом, ҷег, коса, ҷароғпоя, табак, лаълӣ ва ҳар гуна ашёи зинатӣ зиёд мешаванд. Зарфҳои майдаста, коса, ҷомҳои заррин ва нукрагин вуҷуд доштанд, ки аз онҳо давлатмандон истифода мебарданд. Олатҳои истеҳсолий: дос, табар, теша, каланд, оҳани ҷуфт, афзори ҷангӣ, ҷамшер, ханҷар, корд, пайкон ва ғайра аз оҳан сохта мешуданд.

Заргарӣ. Бозёфтҳои археологӣ ва расмҳои рӯидеворӣ (деворнигораҳо) нишон медиҳанд, ки санъати заргарӣ хеле раванқ ҷафта буд. Давлатмандон - зану мард гушвор, ангуштарин, бозубанд, арданбанд, тоҷҳои тилло ва нукрагуни аз сангҳои қиматбаҳои игиндор доштанд. Занҳо сару либоси худро бо зару зевар оро медоданд. Табакаи ашроф либосҳои қиматбаҳо пушида, оро доданро мӯст медоштанд. Мувофиқи ривояти Наршаҳӣ, маликаи Бухоро Қутакхотун кафшҳои бо ҷавохирот оро ҷафта дошт, ки арзиши онҳо ба ҳирочи як вилоят баробар меомад.

Бофандагӣ. Дар ин давра санъати бофандагӣ хеле пеш рафт. Тоҷикон матоҳои симин (парча), зарринро (зарбофт) дар Самарқанд, Марв, Балх, Нишопур мебофтанд ва аз онҳо давлатмандон либос медӯхтанд. Шоҳибофӣ, аз ҷумла ҳарири сабз, урх, рангин, дебо, симгун шӯхрати ҷаҳонӣ доштанд.

Матоҳои пахтагини гуногун бофта мешуданд, ки ҳам арзон ва ҳам ғамунам буданд. Аз матоҳои пахтагин бештар мардуми миёнаҳол

Расми 28. Зарфҳо аз Панчакати қадим.

ва камбағат истифода мекарданд. Аз божӯғҳои археологӣ бармеояд, ки дастгоҳҳои бофандани матоъҳои нахтани, пашмӣ, омехтаи пашму нахтани, дӯрешиму нахтани дар ҳама ҷаҳадо вуҷуд доштанд. Интиҳодини бофандани ба вуҷуд омада буд, ки дар он саҳҳо нафар кор мекарданд.

Чармгарӣ. Яке аз соҳаҳои хунармандӣ буд, ки даромди калон меовард. Дар он замон чарм дар соҳаҳои гуногуни ҷидагӣ, аз ҷумла истеҳсоли ҷойбоғҳои (кафш, маҳей, муки), ҷиш, дилом ва афзори ҷиш, хар, уштур, аз соҳаҳои ҷидагӣ харбӣ (синар, камонкулук, камарбӯш, манҷаник), ҷидагӣ муенки (саф, дойра, ҷаблак, рӯбӯб ва ғайбаҳои гуногун) истеҳсол, камзулҳои чармани харбӣ, варзаниӣ) истифода мекартанд. Барои иҷрои ин амал ҳавзҳои калони рангубори кемухтарони вуҷуд доштанд, ки дар он ҷаҳо одамҳои аҷкорари оғайи то устоҳои гуногун шиширо мекарданд.

Ҷилембофӣ. Ҷилем, шайхо, ҷақман бофтаи ва каматмоли ҳеле равнак дошт. Дар соҳаи ҷилембофӣ ва ҷилембофӣ устодониҳои калон вуҷуд доштанд, ки ҷилемҳои рангоранг ва сертул мебофтанд. Дар ҷилемҳо раемӣ нахлавонӣ, ромии арон, сахнаҳои шиқор, муҳориҳои ҷидагӣ ва ғайра яке меофтанд.

Аз матоъҳои пашмӣ бофтаи ҷақман, махсусан қандиз - либоси бағоят зебо ва зебои он дар ҷаҳҳои хушк ҳеле машҳур буд. Ин либоси анбанини арменӣ ва тоҷикон буд. Ҳоло қандиз дар байни мардуми Қарқоғон баъди мон қандиз бақ.

Савлон тоҷилӣ ва хоричӣ. Савлон дар сарзамини тоҷикон дар ҳама ҷаҳҳои ҷаҳон ҷидагӣ даромднок ба шумор мерафт ва мардум ба он таваҷҷуҳи зиёд доштанд. Аз ривоят ва ҳуҷжатҳои таърихӣ маълум аст, ки хунармандии ҷидагӣ соҳаҳои худро соҳаҳои дар бозор ба фуруш мебароварданд ва аз ҳисоби молҳои фурухтаи худ зиндани мекарданд. Дар бозорҳои ҷидагӣ калон пул (танга)-ҳои мисӣ, нуқра ва тилло сикка ва ба менуанд ва дар муомилоти ба кор меофтанд.

Тангаҳои мисӣ дар бозори дохилии ҷидагӣ, тангаҳои тилло ва нуқра дар муомилоти байналхалқӣ - ҷаҳонӣ истифода менуанд. Дар муомилоти байналхалқӣ ҷидагӣ баътар тангаҳои нуқра мувофиқи вазнашон кор мефармуданд. Дар Тоҷикистони Шарқӣ се намунаи тангаҳои тилло, нуқра ва биринҷӣ сикка меофтанд. Аммо дар муомилоти ҷаҳонӣ дирҳамҳои нуқра ва нуқраҳои биринҷӣ истифода менуанд. Тангаҳои нуқраи тоҷикони соҳони Фирӯзи I (солҳои 459-484) ва Варахрани V (солҳои 420-438) дар Бухоро ва баъд тамоми Суғд вақти шуда бувад. Дар бестон онҳо миқдари оган ба иншоии Бухоро ва рақами шуму навиштагоҳе, ки шуму унвони шумро истифода мекард, сабаб шуданд.

Тангаҳои мисӣ дар дохили вилоят дар муомилот буданд ва дар онҳо номи худованди шахр навишта мешуд. Масалан, дар болои тангаҳои Панҷакат номи фариштаи сарпарасти шахр ва рустои он Нанахудо навишта шудааст. Модархудо Нан пуштибони шахри Панҷакат ва атрофи он ҳисобида мешуд.

Аз ривоятҳои таърихӣ маълум аст, ки савдогарон кӯдакони худро аз хурдӣ ба омӯхтани хату савод ва ҳисоб вомедоштанд. Падару модар ба кӯдакони худ забонҳои хориҷӣ ва сухани ширин гуфтавро меомӯзонданд, то ки онҳо бо суханони ширин харидоронро мафтун карда тавонанд. Мегӯянд, ки дар вақти ба дунё омадани кӯдак бар забонаш асал меомоланд, то ки ширинзабон шавад ва дар дасташ тангаи тилло мемонданд, то ки пулӯбу сарфакор шавад.

Дар ҳамаи шахрҳои калон дар як ҳафта як бор бозори умумӣ ташкил мешуд, ки дар он мардуми гирду атроф харидуфурӯш мекарданд. Ба ривояти олими тоҷик Абурайҳони Берунӣ сӯғдиҳо дар як моҳ як бор дар як шахр бозори калон ташкил мекарданд, ки вай 7 рӯз давом меёфт.

Тоҷикон фаъолтарин савдогарони ҷаҳон буданд. Онҳо ба Шарқ Дур, Чину Чопон, Ҳиндустон ва Русу Рум (Рим) ба тичорат мерафтанд. Маҳз онҳо ташкилкунандан Роҳи Бузурги Абрешим буданд.

Мувофиқи ривоятҳои ҳагӣ, порсҳо, бохтарҳо, хоразмиҳо ва сӯғдиҳо бо корвонҳои худ ними ҷаҳонро тай карда буданд. Дар Чин дар шахри императории Хинян чор маъбади оташ ва маҳаллаҳои тоҷикон-эронӣён буданд. Мавҷудияти чор маъбад дар маркази Чин далели он аст, ки дар он ҷо тоҷикони зиёд доимо зиндагӣ ва мувофиқи урфу ойини худ амал мекарданд.

Савдогарони тоҷик ба чинӣён шишасозии рангаро дар асри V омӯзониданд. Санъати аз ангур май тайёр карданро ёд доданд. Дар Чин ва Чопон аспони афсонавии зоти Фарғона ва Хатлон хеле арзиши зиёд доштанд. Савдогарони тоҷик ба Чин матоъҳои пахтагӣ, меваи хушк, аз ҷумла мавизи ангур, боз, сӯзаниҳо ва канизони навозанда ва раққосаҳо мебарданд. Аз Чин шохӣ, чинӣ, доруҳо меоварданд.

Тоҷирони тоҷик тарҷумон ва паҳнкунандагони дини буддоӣ дар Чину Чопон, Кориё ва Мугулистон буданд, яъне онҳо донандаи забонҳои чинӣ, ҳиндӣ ва кориёно чопонӣ буданд.

Тоҷирон аз он мамлакатҳо шохӣ, мушк, чинӣ ва ғайра меоварданд. Тоҷирони тоҷик ба мамлақати славянҳо дар Шимол, дар Фарб то ба Испонӣёву Итолиё мерафтанд, матоъҳои гуногуни абрешимӣ, пахтагӣ, сангҳои қиматбаҳои лочвард, фирӯза, лаъл, навшодир, заъфарон мебарданд.

Дар ҳар як ноҳия як чизи нодире истехсол мегардид ва ба савдои умумичаҳонӣ бароварда мешуд. Масалан, аз водии Зарафшон аз кӯҳҳо навшодир, аз Ҳисор заъфарон, аз Бадахшон лаъл, аз Хатлон аспҳои саворӣ, аз Бохтар уштур, аз Сугд парча, аз Бухоро чома, аз Чоҷ камонгулак, аз Истаравшан шамшеру корд, аз Фарғона аспҳои даванд, аз Хоразм мӯйнаҳо ва ғайра ба савдои чаҳонӣ мебароварданд.

Муаррих Табарӣ менависад, ки вақте арабҳо соли 722 бо шӯришчиёни Сугд дар Хучанд мечангиданд, аз Шарки Дур 400 нафар савдогар бо молҳои киматбаҳо омаданд. Арабҳо молу чизи онҳоро гонат карда, худашонро куштанд. Шаҳри Пайканди Бухоро шаҳри савдогарон буд. Вақте ки арабҳо онро гирифтанд, ҳамаи мардон дар савдои хориҷа буданд.

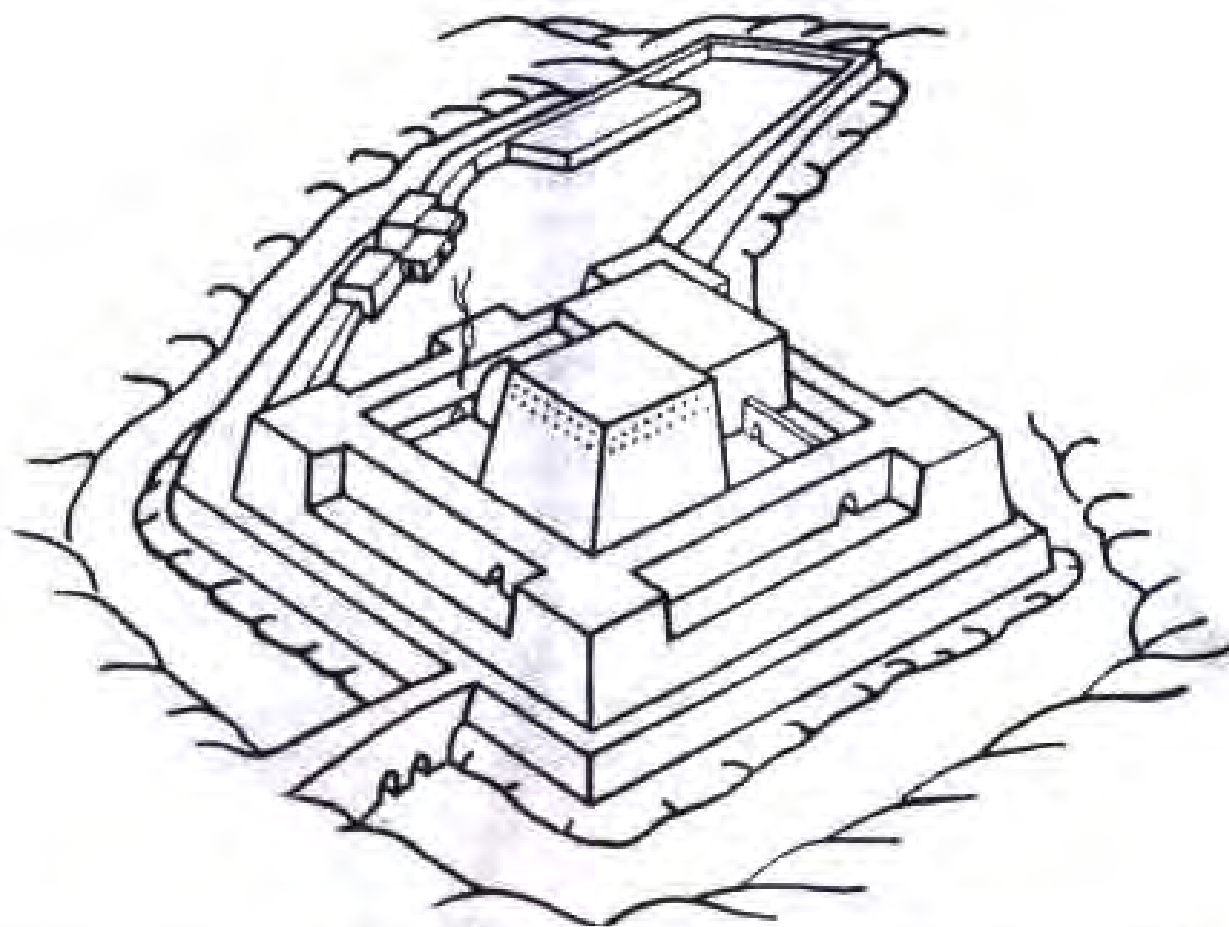
Дар шаҳр як нафар одам барои чони худро харидан 200 тӯп шохии намуди ҳарир ба арабҳо пешниҳод кард. Арабҳо аз дорони ӯ дар хайрат монда, ӯро кушта молу мулки ҳамаи шаҳрро гонат мекунанд. Мардуми тоҷик-эронӣ нисбат ба арабҳо дахчанд зиндагии хубтар доштанд.

САВОЛҲО:

1. Дар бораи зарфҳои хум, нимхум, хумча, кӯза, хурма, чиҳо медонед?
2. Чаро пеш ҳамаи косою табақ аз гили пухта сохта мешуданд?
3. Заргарон кадом зеварҳоро месохтанд?
4. Кадом намуди матоъҳо бофта мешуданд?
5. Тоҷирони тоҷик ба Чину Чопон кадом намуди молҳоро барои савдо мебурданд?

§ 24. САНЪАТ

Санъати меъморӣ. Тоҷикон ҳанӯз дар асрҳои III-V милод тамоми шаҳру деҳотро аз рӯи нақшаи тартибдодаи меъморон месохтанд. Ҳангоми сохтани шаҳрҳо сатҳи замин, яъне кӯҳ, теппа, пастхамӣ, дарёю рӯдҳо, дарахтзору кабудизор намудани онҳо, заминчунбӣ, омадани сел ва кӯчидани талу теппаҳо ба назар гирифта мешуд. Дар сохтани шаҳру деҳот амният ва аз об таъмин намудани одамонро ба ҳисоб мегирфтанд. Азбаски замони деҳқонӣ замони парокандагӣ буд, ҳар деҳа ва ҳар шаҳр барои бехатарии худ атрофи шаҳру деҳаро бо девори химоявӣ ихота менамуд ва мардум аз дарвозаҳо даробаро мекарданд. Шабҳо даровозаҳоро мебастанд ва посбонҳо бегонагонро даромадан намонданд.

Расми 29. Кушки деҳкон дар ноҳияи шаҳри Бинокат (Тошканд).

Асрҳои III-VIII замони кӯшкҳои деҳкони ном дорад. Заминдорони бузург дар ҷойҳои зиндагибоб кӯшкҳои бохашамат месохтанд, ки дорон дахҳо толор, хонаҳои хӯрду хоб, хазина, саиҳона, посбонхона, хизматгориҳона буданд. Аксари кӯшкҳо бинои дуқабата ё сеқабата мебошанд. Атрофи кӯшкҳо девори Ҳимоявӣ ва бурҷҳои тирандозӣ дошт. Дар қабати аввал толорҳои меҳмонпазирӣ, утоқи хочагӣ, ошхона ва ғайра ҷой доштанд. Дар қабати дуюм хонаҳои хоб ва истироҳат, дидбонгоҳ ҷой гирифта буданд. Аз қабати якум ба сеюм ба воситаи зинаи Ҳишти ва арқлуш рафтумад мекарданд. Деворҳои ҳуҷраҳои истикоматӣ полкона (балкон) ва тиреза доштанд. Девори ҳуҷраҳои қабати дуюм ва сеюм аз синҷдевор иборат буд. Масолеҳи ҷубӣ - шохпул, болор, сутун, дар ва тирезаҳо қандакорӣ шуда буданд. Деворҳо бо чанд қабат расмҳои ранга зинат ёфта буданд. Кӯшкҳо, қасрҳои шохӣ бо тамоми қондаву қонуни нақшаҳои меъмории сохта шудаанд. (Расми 29).

Се намуди пӯшиш истифода мегардид: якум пӯшиши гунбазӣ, ки аз Ҳишти хом сохта мешуд. Чунин биноҳо нақши чоркунҷаи баробарпахлу дошта, чандон бузург нестанд. Дуюм пӯшиши нимдоирагӣ ё гахворапӯш. Чунин пӯшиш низ аз Ҳишти хом сохта

мешуд. Сеюм, пӯшиши ҳамвор, ки ба воситаи шохпул ва болору васса месохтанд ва аз болояш хок мерехтанд. Пӯшиши ҳамвор хеле фаровон истифода мешуд. Деворҳо хиштӣ, похсағӣ ва сангӣ буданд. Деворҳои сангинро бештар дар ноҳияҳои кӯҳистон месохтанд. (Расмҳои 30, 31).

Санъати тасвирӣ. То истилои араб ва интишори ислом дар санъати тасвирӣ расми одамон хеле маъмул буд. Девори қасрҳо ва хонаҳои одамони давлатманд бо расмҳо, ҳайкалҳо ороиш меёфтанд. Дар деворҳо расмҳои паҳлавонони ҳалқӣ: Рустам, Исфандиёр, ҷангномаҳои онҳо, шикори подшоҳон дар туғайзорҳо ба оҳу, хукҳои ваҳшӣ, ҷангҳои гурӯҳ-гурӯҳ, танбатан, қабули меҳмонҳо, тоҷгузории шохон ва ғайра кашода мешуданд.

Масалан, дар девори яке аз қасрҳои Панҷакенти қадим шикори гӯсфандони кӯҳии шох ва дарбориён акс ёфтааст. Ин шикор дар Пардизи шохони Суғд мегузарад. Одамон гӯсфандхоро ба сӯи подшоҳ меронанд. Атрофи Пардиз шиг ғирифта шудааст. Подшоҳу ёронаш тир кушода гӯсфандҳо, аз ҷумла наргумеро зада афтондаанд.

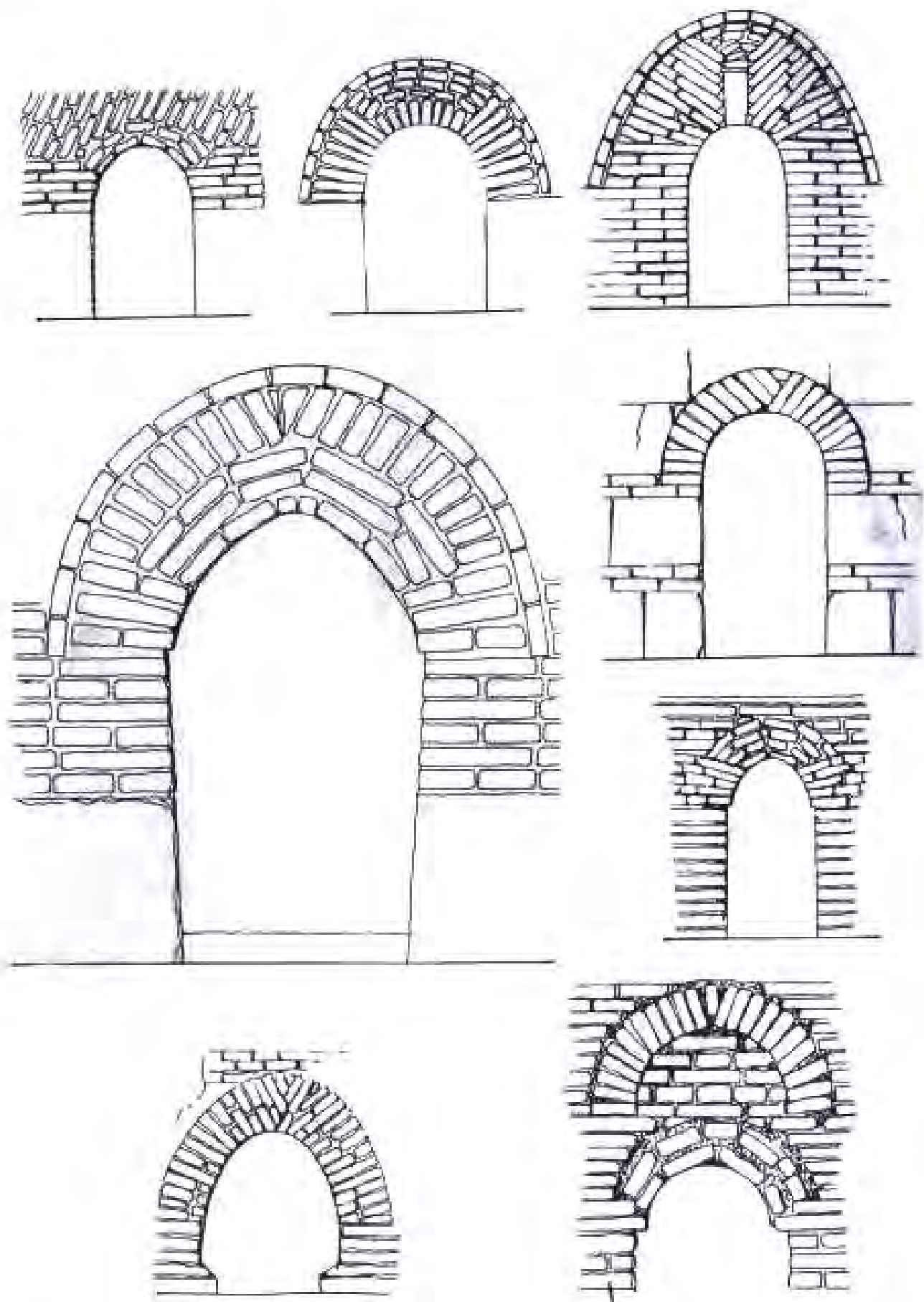
Тавре дар боби шаҳри Самарқанд нақл шуд, дар девори яке аз қасрҳои асри VII милод маросими тоҷгузории шоханшоҳи Суғд Ваҳуман акс шудааст. (Расми 32).

Дар маросими тоҷгузорӣ сафирони Кориё, Чин, Ҳиндустон ва ноҳияҳои гуногуни Тоҷикзамин бо сару либоси ҳоси ҳалқи худ ширкат доранд. Дар миёни сафирон намоёндагони Чағониён (аз водии Хисор), ки расми онҳо дар муқоваи китоби академик Б.Ғафуров Тоҷикон оварда шудааст, ҳузур доранд. Ҳамроҳи сафирон тӯҳфаҳои гуногун, аз ҷумла уштурон, гозҳо, аспон, қанзлон, матоъҳои қиматбаҳо ва ғайра мушоҳида мешаванд.

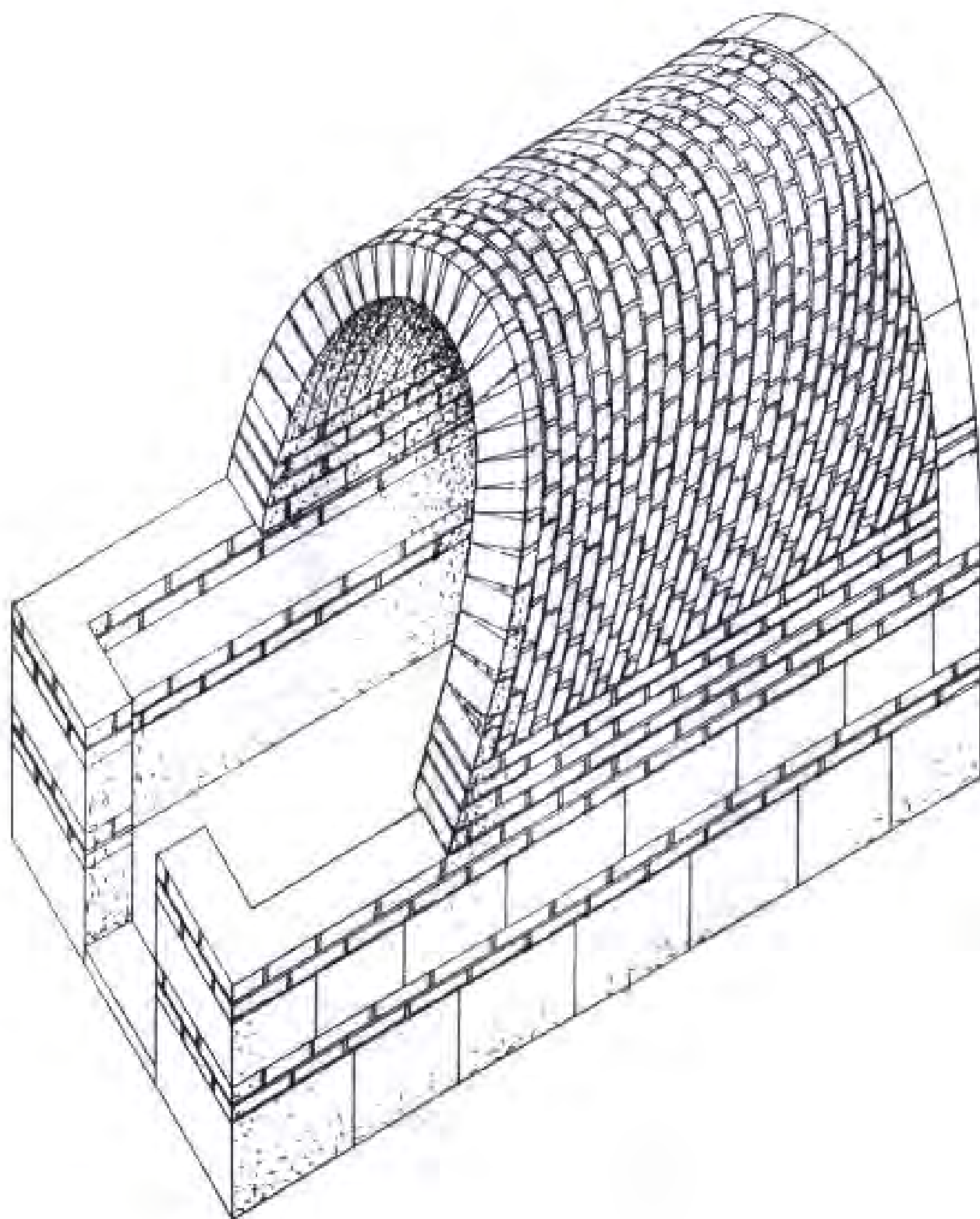
Дар тоқи 36-метраи Буддои Бомиён марбут ба асрҳои IV-V милод расми аз осмон омадани аввалин диновари ҷаҳон - Зардушт ба дарбори Гуштосп акс шудааст. Мувофиқи ривояти таърихӣ, Зардушт аз пеши худованд ҳангоми нисфирӯзӣ, дар вақти аз хоб бедор шудани шох ногаҳон ворид мешавад.

Дар дасти пайғамбар миҷмари оташи фурузон ва ҷӯбҷаҳои барсам ва сару либоси пешвои дини худофиристода мебошанд. Рассоми тоҷик ин ривоятро аз Авесто ба қалам овардааст. Дар асрҳои IV-VIII дар Тоҷикзамини Шарқӣ мактабҳои гуногуни рассомӣ вучуд доштанд, ки як гурӯҳи онҳо ривоятҳои таърихиро тасвир мекарданд. (Расми 33).

Дар ин давра дар биноҳои давлатмандон, аз ҷумла шохон, бо андован гачин нақшунигорҳои аҷибу ғариб қанда шудаанд. Нақшҳои расмҳои рустанӣ, буттаҳо, гулҳои гуногун, расми барҷастаи ҳайвонҳо, аз ҷумла қабки дарӣ, гулфар (боша) ва ғайраро инъикос менамоянд.

Расми 30. Намудҳои арк дар сохтумонҳои асрҳои III-VIII м.

Расми 31. Намуди пушиши нимдавра ё равок.

Расми 32. Порчае аз акси тӯхфаҳон маросими тоҷузориин шоҳи Сугд Ваҳуман аз деворнигараҳон Самарканди қашим.

Ҳайкалсозӣ. Яке аз хунарҳои машҳур ҳайкалсозӣ буд. Тоҷикон аз тилло, нукра, биринҷ, сангҳои киматбаҳо, ҷӯб ва гил ҳайкалҳои худоён, фариштагон, паҳлавонон, ниёгонии бузурги худро месохтанд ва бо асарҳои беҳтарин маъбадҳо, қасру боргоҳҳо ва хиёбону кӯчаҳои шаҳро оро медоданд. Мо дар дарси гузашта гуфтем, ки дар Самарқанд (маркази Сугд) қасре буд бо номи хонаи худоён ва дар он ҳайкали худованди бузург Ахура Маздо ва фариштагони он нигоҳ дошта мешуданд.

Ҳайкалҳо бо сару либос ва зеварҳо оро меёфтанд. Арабҳо омаданду ҳайкалҳоро берун оварданд ва сару либос, ҷавохирот, тиллою нукран дар онҳо бударо канданд ва мучассамаҳоро оташ заданд. Дар ибодатгоҳҳо маҳсули садсолаҳои ҳайкалтарошони мо нигоҳ дошта мешуд. Арабҳо ёдгориҳои бисёрасраи санъати тасвирии моро нобуд сохтанд.

Расми 33. Омадани Зардушт аз осмон бо мичмар ба дарбори Гуштосп.

Расми 34. Ҳайкали чӯбини худо
Митро-Ахуро асри V
мелод.

Ҳайкалҳои тиллову нуқраро об
намуда, барои худ ганимат қарданд.
Ривоят мекунанд, ки дар Регистони
Самарканд ҳайкалҳои аспон,
уштурон, нарғумҳо, таккаҳои бузҳои
кӯҳӣ, бӯккаҳо дар ҳолати мубориза
бо якдигар гузошта шуда буданд.
Касе, ки онҳоро аз дур меид, гумон
мекард, ки онҳо зиндаанд ва бо
якдигар мечанганд. Ин ҳайкалҳо
зеби шаҳр буданд. Арабҳо ин
ҳайкалҳоро қанда набуд сохтанд.

Дар Сугди Марказӣ, дар
Иштихон маъбади худованди
офаридгор вуҷуд дошт. Дар назди он
дар пояи баланде ҳайкали худованд
қарор дошт. Ҳайкали Ахура Маздо,
ки аз тилло сохта шуда буд, аз
масофаи дур намоён мегашт. Арабҳо
дахҳо чунин ёдгориҳои қадими
таърихро харобу горат намуданд.
(Расми 34).

Ҳайкалтарошони тоҷик дар кӯҳҳои Бомӣён марбут ба дини
буддӣ ҳайкалҳои 54 ва 36 метр ва дахҳо ҳайкалони гуногунҳаҷми
Буддо ва дигар қоҳинро сохтанд, ки аз санъати баланди ин мардум
шаҳодат меоданд. Имрӯз дар осорхонаҳои Осиёи Марказӣ дахҳо,
ҳайкалҳои аз биринҷ, санг, тилло, нуқра ва чӯб сохтаи Буддо вуҷуд
доранд, ки маҳсули дастӣ муҷассамасозони гузаштаи мо мебошанд.

Санъати мусиқӣ. Мусиқӣ дар ҳаёти гузаштагони мо нақши бузург
дошт. Дар ин давра олоҳи мусиқии барбат, чанг, уд, қарнай, сурнай,
рубоб, най, дунай, дойра, табл, таблак, думбра, тор ва ғайра вуҷуд
доштанд.

Ҳеч яке аз маросимҳо, идҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада, Тиргон, тӯй
бе суруд ва мусиқӣ намегузаштанд. Чӣ тавре дар бораи мусиқии
дарбори Сосониён гуфтем. Борбад барои ҳар як рӯзи сол як суруд
эҷод карда буд.

Сарчашмаҳои ҷинӣ нақл менамоянд, ки дар дарбори
императорони онҳо дахҳо гурӯҳи раққосону навозандагон аз Сугд,
Фаргона, Бохтар, Чоч, Хатлон, Дарвоз ширкат менамуданд.
Мусиқанавозони маҳаллии ҷинӣ бо рашк ба ҳунармандони мо
менигаристанд ва кӯшиш менамуданд, ки дар дарбор пайло
нашаванд, аммо ба санъати баланди мусиқӣ ва рақсии онҳо

императорон таваҷҷӯҳи хоса доштанд ва онҳоро меҳмони гиромӣ меҳисобиданд.

Дар замони ҳукмронии император Суянаун зани ӯ Рокшон ракси тоҷикӣ меомӯхт. Раққосон бо куртаҳои ҳарири сабз ва остинҳои парчагин, эзорҳои сабз, мӯзаҳои сурх ба майдон баромада, ракси Гирдбодро мохирона иҷро мекарданд. Малика дар зери садои най ва дойра ин рақсро меомӯхт. Ҷавонони ҷочӣ бо мӯзаҳо ракси паронро мохирона иҷро мекарданд. Яке аз раққосон дар болои кураи ҳаракаткунанда мерақсид ва бо ҷолокии худ ҳамаро мафтун мекард.

Мақомҳои тоҷикӣ ба монанди «Оҳанги аз қафас озод шудани боша», «Шино бо усули аждаҳо», «Кӯи сарсабз» ва ғайра дар дарбор иҷро карда мешуданд ва дар байни халқ низ маъмул буданд. Мусиқии тоҷикон дар Чини асрҳои III-VIII милод нуфузи бузург дошт ва бисёр оҳангҳо ва олоти мусиқии тоҷикӣ бо олоту навоҳои чинӣ омезиш ёфтаанд.

Санъати мусиқӣ ва рақсии тоҷикон дар олами ислом низ таъсиру нуфузи бузург дошт. Маҷшоқон, раққосони тоҷик, ки дар замони истило асир буданд, дар дарбори халифаҳои араб ҳунарнамоӣ мекарданд.

Рақсу суруд ва оҳангҳои мотамӣ ва ғамангез низ вучуд доштанд. Барои иҷрои рақсҳои мотамӣ либоси сиёҳу сафед, ё кабуду сафед вучуд дошт, ки ҳунармандон онро пӯшида, дар зери садои дойра ва най мерақсиданд. Сурудҳои мотам дар рӯзҳои марг ва гуселонидани майит ба қабристон, дар рӯзҳои ёдбуди арвоҳҳои рӯзи Наврӯз иҷро карда мешуданд.

Бисёр оҳангҳои имрӯзаи Шашмақом дар он замонаҳо вучуд доштанд ва онҳоро маҷшоқони касбӣ ба нота дароварда, иҷро менамуданд. Асарҳои фаровони мусиқӣ вучуд доштанд, ба монанди «Ойини хурсанддеҳ», «Траникнамак» (Китоби сурудҳо) ё «Таронанома», «Хусравони роҷ» (сурудҳои Хусравонӣ) ва ғайра. Дар замони пеш аз ислом тоҷикон фариштаи ҳомиву сарпарастии ромишгаронро доштанд ва расми ин фаришта бо асбоби уд дар яке аз деворҳои қасри давлатмандони Панҷакенти қадим ёфт шудааст, аммо номи ин фаришта, ки зан будааст, маълум нест. Доштани фариштаи мусиқӣ гувоҳӣ бар он аст, ки мусиқӣ дар урфу одати тоҷикон муқаддас ва навохтани он савоб будааст. (*Расми 35*).

Сарулибос. Либоси ҳар халқ ба ҳудаш хос буда, дар он хусусиятҳои миллӣ, эстетикӣ, ҳиҷобӣ, ҷуғрофию иқлимӣ, динӣ, дорой ва нодорӣ ва маданияти он таҷассум меёбанд. Либос инъикоси вазъи иҷтимоӣ, этникӣ ва таърихӣ халқ мебошад. Азбаски тоҷикон яке аз халқҳои қадими ҷаҳонанд ва ҳама сохторҳои иҷтимоиро аз сар гузаронидаанд, либоси онҳо ба монанди таърихашон рангоранг буда, вобаста ба даври замон ва муҳити зист тағйиру тақвир ёфтааст.

Ғайр аз ин, дар ҳар даври замон фасонпӯшон (мудпӯшон) буданд, ки ба сару либоси замони худ тағйироти ҷузъӣ мебароварданд, аммо азбаски либоси ҳар халқ хусусиятҳои миллии дорад ва нигоҳдорандаи хулқи одоби он мебошад, фасонҳои замонавӣ дар он тағйироти ҷузъӣ ворид карда наметавонистанд ва чорҷубаи он аз аср ба аср боқӣ мемонад.

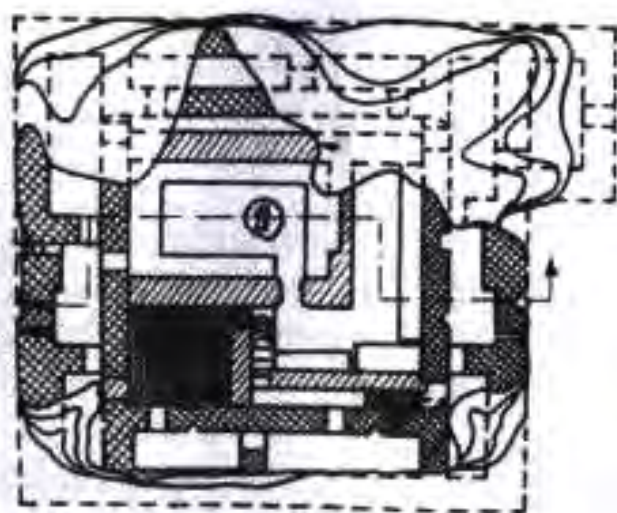
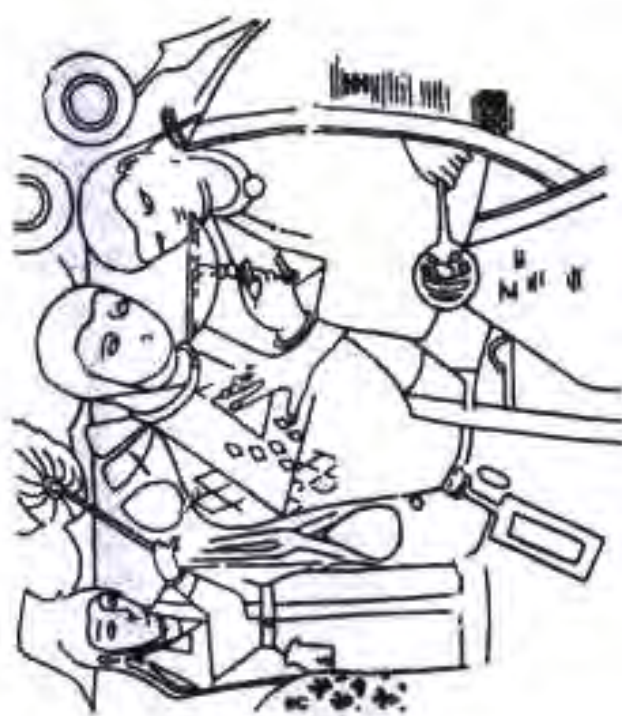
Ҳамин тавр, либоси давраи ибтидои асрҳои миёнаи халқи тоҷик нисбат ба либоси замони гуломдорӣ, ки дар он таъсири фарҳанги Юнон мушоҳида мешавад, фарқ мекунад. Либосҳои асрҳои IV-VIII-ро аз рӯи расмҳои деворҳои Панҷакати қадим, Афросиёб, Варахша, Хоразм, Балаликтеппа, Дилбарзин, Бомӣён, Шаҳристон, Қизили Хутан, Кубо ба хубӣ барқарор кардан мумкин аст. (Расми 36).

а) **Либоси мардона.** Мардон куртаи дарозу кушоди то зону мепӯшиданд, ки ҷокии курта аз китфи рост бо тугма ё гирехбанд маҳкам мешуд. Ин намуди куртаҳо то рӯзгори мо дар байни тоҷикони кӯхистон вучуд доштанд. Ҷокии куртаҳои кӯдакона ва ҷавонон ҳам аз китфи рост ва ҳам аз пеш буд. Эзори мардон ба монанди эзори анъанавии кунунӣ буд.

Либоси рӯй гуногунтар буд. Мувофиқи анъана дар зимистон ҳама ҷома мепӯшиданд ва намуди он бе тағйир то имрӯз омадааст. Дар ҳавои борон ва барф саворагону ҷӯпонон чакману кандиз мепӯшиданд, ки ҳам остини мепӯшидагӣ ва ҳам остини ороишӣ дошт. Кандизҳо, одатан, либоси саворагон буданд, ки остини онҳо дар паҳлу ё китфҳо дӯхта мешуд. Барои ҷанг, шамшер задан дар ду паҳлуи кандиз ҷои дастхоро баровардан дошт. Кандизҳо дар болои сина гирехбанд ё садафи гиребонхоро ба ҳам пайваस्तкунанда низ доштанд.

Либоси кандиз имрӯз дар байни тоҷикон боқӣ намондааст. Лекин қафқозиҳо то имрӯз аз он истифода мекунанд. Либоси рӯи мардони давлатманд камзули дарози пешчок буд. Вай вобаста ба дорони одамон аз парча, зарбофт, шохии гулдор дӯхта мешуд. Камзулҳо одатан мувофиқи тарҳи бадани пӯшанда буридаву дӯхта мешуданд. Дар Сугд, Фарғона, Истаравшан, Ҷоч камзулҳо дугиребона ва бегиребон дӯхта мешуданд. Дар Бӯхтар - Тахористон, Хоразм, Марв онҳо якгиребона ва бегиребон буданд. Ғайр аз камзулҳои дароз боз нимкамзулҳо буданд. Ҳамаи либосҳои боло аз паҳлу ду ҷок доштанд.

б) **Каллапӯшҳои мардона.** Каллапӯши анъанавии тоҷикон кулоҳи нӯгтез буд. Мубадон, мӯйсафедон тупии мудаввар (ба монанди шабмонак, арақчин) мепӯшиданд. Дар фаслҳои гармо дар гирди сарашон тасмаҳои гуногун аз матоъҳои қимат мебастанд. Дар маросимҳои тантанавӣ ба сар тоҷҳои гуногун мегузоштанд. Мӯйсари

мардон бештар то китфхо дароз буд, вобаста ба синну сол, яъне аз чил боло риш ва бурут мемонданд.

в) **Пойафзол.** Се намуди пойафзол мавҷуд буд: чоруки нӯгагӣ ба пушти по гардонда, маҳсиҳои кӯтоҳсоқ ва мӯза. Чорук, маҳси ва мӯзаҳо бо чуроб ва пойтоба пӯшида мешуданд.

г) **Либосҳои занона.** Либосҳои занона намудҳои бештар доштанд. Аз расмҳои деворнигораҳо, ҳайкалҳо бармеояд, ки намудҳои гуногуни куртаҳои занона вучуд доштанд. Масалан, куртаҳои домандор мавҷуд буданд. Камзули чунин куртаҳо то миён остиндароз буд. Куртаи боло тарҳи баданро такрор мекард. Доманҳо гуногун буданд: аз миён поён васеъ мешуданд ва то ба замин мерасиданд. Доманҳо парпарии амудӣ, парпарии уфуқӣ ва ғайра буданд. Куртаҳои яклухт то зону ва то сурин эзорҳои дароз доштанд. Чокии куртаи духтарҳо аз пеш буд ва бо пешаки гулдӯзӣ пӯшонидани мешуд. Бачаҳо миёни худро мебастанд. Миёнбандҳо тасмаи чармини ва латтагӣ буданд. Либоси рӯ аз камзули дароз, нимкамзул, камзули беостин, кандизҳои занонаи кӯростин иборат буданд.

Ҳамаи занҳо эзори борик ва кушодпӯча доштанд. Пойафзоли занҳо аз кафиш, маҳси ва мӯза иборат буд. Мӯи занҳо бештар дароз буд, онро ду ё чаҳорҷуфта бофта, дуторо ба пеш ва дуторо ба кифо мепартофтанд. Духтарҳои ҷавон торақ ё кокул мебофтанд. Майдабофии мӯй барои ҷавондухтарон хос буд ва онҳо бо кокулҳо худро оро медоданд. (Расми 37).

Занҳои давлатманд мӯйҳои худро бофта, дар гирди сар, болон сар ё паси сар чамъ намуда, бо рӯймол пӯшонидани, бо зеварҳо ё тоҷафсарҳои гуногун оро медоданд. Қаллапӯшҳои занон ва тарзи ороиши мӯй хеле гуногун буданд ва ҳама бо зеварҳо ороиш доштанд.

САВОЛҲО:

1. Санъати ҳайкалсозӣ чӣ гуна буд?
2. Рассомон дар кадом мавзӯҳо асар меофариданд?
3. Кадом оҳангҳои мусиқиро Борбад эҷод карда буд?
4. Мардон ва занон чӣ гуна либос доштанд?

§ 25. ЧАНГАФЗОРҲО (АСЛИҲА)

Ба асоси деворнигораҳои ёдгориҳои қадим, махсусан Панҷакент метавон намуди силоҳҳои ин давраҳои қадимро барқарор намоем.

Силоҳҳои асосии чангӣ инҳо буданд: Шамшер дарози борик ва нӯгтез буд. Дастаи онро ба шакли мор месохтанд. Онро дар гилёфҳои ҷубину чармини бо пардаҳои аз маъданҳои биринҷ, тилло ва нуқра ородода нигоҳ медоштанд. Шамшер дар камарбанд аз тарафи чап овозон мешуд. Шамшерҳо аз оҳан сохта мешуданд. Шамшерҳои

Рисунки 37. Либосхон ҷавонон ва кӯдакон. Барқарорнамудаи либосшинос профессор Г. Майтдинова.

беҳтаринро дар ноҳияи Марсамандаи Истаравшан сохта, аз он ҷо ба тамоми ноҳияҳо мебурданд.

Камонгулак. Камонгулакро аз чанд чӯби саҳт ва лапшиқдор бо хуми гов пайваст месохтанд ва зехи он низ аз рӯдаи гов буд. Камони беҳтаринро дар Чоч месохтанд ва ба тамоми ноҳияҳои атроф мебурданд. Камон низ дар ғилоф нигоҳ дошта мешуд. Тири камон пайкон аз оҳан ва думи он аз қамиш ё навдаи бед тайёр карда мешуд. Тири пайкон се пахлу дошт ва дар нӯташ захр меомоланд. Дар баҳши чӯбини он пари паранда низ пайваст мекарданд, то ки дур ва рост парвоз намояд.

Тирҳо дар тирдон нигоҳ дошта мешуданд ва дар китфи ҷанговар меистоданд.

Найза. Яке аз силоҳҳои машҳур найза буд, ки аз чӯби дароз бо охани ханҷармонанд дар нӯташ сохта мешуд. Ғайр аз найза бо силоҳи найзамонанде буд, ки жӯбин (жӯпин, зӯбин) ном дошт. Жӯбин дастаи кӯтоҳ дошт ва нӯташ ба монанди найза тез буд. Жӯбинро аз кафои душман партоб меоданд.

Ханҷар. Ханҷари дудама яке аз силоҳҳои маъмулӣ ва дӯстдоштанӣ ҳарбиён ва умуман ҳамаи озодагон ва мардон буд. Ханҷар одатан дароз буд ва дар ғилоф дар пеши бар, дар тасма овозон нигоҳ дошта мешуд. Дастаи ханҷар низ ба монанди дастаи шамшер шакли ҳайвони дарандаро дошт.

Гурз ё Шашпар. Яке аз силоҳҳои маъмулӣ гурз ҳисобида мешуд. Гурзро бештар аз маъдани оҳан месохтанд ва болон он аз секунҷа ё барҷастагӣ иборат буд, ки дар вақти зарба задан дар сипар ё бадан захм мегузошт. Гурзҳои шашпахлу ё шашпар низ буданд, ки онҳо бо пахлуҳои теzi худ ҷои зарбаро мебуриданд. Пахлавонони номӣ гурзи говсар доштанд. Умуман якчанд намуди гурзҳо мавҷуд буд.

Сипар. Сипарҳо ду намуд доштанд: тухмшакл ва мудаввар. Онҳоро аз тахта тайёр карда, аз болояшон пӯсти хоми говро мекашиданд. Дар болон сипар ҷорто куббаи доирашакли охани шинонда мешуд. Шашпар ё гурз бар ин куббаҳо бармехӯрд ва сипарро аз шикастан ё бурриши шамшер нигоҳ медоштанд.

Мо дар дарси гузашта ёдовар шудем, ки либоси ҷанговарон аз ҷавшан, зирех ва тоскулоҳ (хӯд) иборат буд, ки паси сари ҷанговарро муҳофизат менамуд.

Ҷангҳо танбатан сурат мегирифтанд; яъне ду пахлавон ба майдон мебаромаданд ва бо гурз ё шамшер ҷанг мекарданд. Ҷангҳои гурӯҳӣ бо сипару найза ва шамшер ба амал меомаданд. Ҷангҳои омехта шиз буданд. Силоҳи асосии деворшикан манҷаник буд, ки бо тирҳои сангӣ деворро мешикофт. Дар шаб зери девор сӯроҳӣ мекофтанд ва

ба воситаи он деворро мегардонданд. Кӯзачаҳои нафтдорро дар гиронида дар ҷойҳои ҷӯбини дарвозаҳо истифода мебарданд ва баъди сӯхтани дарвоза ба дохили шаҳр роҳ кушода мешуд.

Умуман, силоҳи тоҷикони шарқӣ аз рӯи сифат ба силоҳи дигар ноҳияҳо мувофиқ меомад. Хизмати ҳарбӣ меросӣ ба шумор мерафт, он дар дарбори шох иҷро мешуд. Миқдори лашкари шох зиёд набуд. Дар вақти ҷанг деҳқонзодагон аз ноҳияҳо гирд меомаданд ва лашкари асосиро ташкил менамуданд. Лашкар аз пиёдагон ва заворон иборат буд.

САВОЛҲО:

1. Кадом силоҳҳои ҷангӣ маъмул буданд?
2. Либосҳои ҷангӣ кадомҳоянд?
3. Кадом усулҳои ҷанги қадимро медонед?

§ 26. МАКТАБ ВА МАОРИФ. ЗАБОН ВА АДАБИЁТ

Мактаб ва маориф. Тоҷикон - сугдиҳо, марвиҳо, бохтариҳо, хоразмиҳо ва дигарон аз қадим алифбои худро доштанд ва бештари мардум босавод буд. Алифбои онҳо дар асоси ҳамон алифбои авестиини оромӣ сохта шуда буд ва фақат мутобиқи лаҳҷаҳои худ баъзе ҳарфҳо - овозҳои нав илова карда буданд. Ба забонҳои портӣ ва сугдӣ нисбат ба забонҳои бохтарӣ ва хоразмӣ бештар адабиёти хаттӣ боқӣ мондааст. Забони портиён забони паҳлавӣ ё форсии миёна ном дорад ва бо ин забон дар замони Сосониён Авесто ва дигар асарҳо навишта шудаанд. Авесто китоби динии ҳамаи тоҷикон буд, бинобар ин онро ҳамаи мардумони Тоҷикзамини Шарқӣ медонистанд, ҳарчанд дар ибтидои асрҳои миёна тарҷумаи Авесто ба забони сугдӣ вучуд доштааст. Мо қаблан гуфта будем, ки як бахши шаҳриён ба савдои дохилӣ ва берунӣ машғул буданд ва онҳоро аз кӯдакӣ хату савод меомӯзонданд. Сарчашмаҳои ҷинӣ хабар медиҳанд, ки бошандагони Самарқанд кӯдакони худро аз панҷсолагӣ ба хондан ва навиштан водор месозанд ва то 20-солагӣ ба ин кор шугл меварзанд.

Кӯдаконро аз синни 7-солагӣ ба дабистон мебарданд ва 8 сол таҳсили умумӣ мекарданд. Ғайр аз ин, мактаби олий бо номи дабиристон мавҷуд буд, ки дар он интихобан одамон дохил мешуданд ва ихтисоси шоирӣ, муаррихӣ, дабирӣ-дипломатӣ, мунаҷҷимӣ, тиббӣ ва ғайра мегурифтанд.

Пеш аз он ки кӯдаконро ба мактаб фиристанд, одоби куштӣ бастанро қайд менамуданд ва баъд ӯро ба дабистон мебарданд. Азбаски ҳамаи мардумони ориёнаҷод як дин ва ойин доштанд, одоби куштӣ бастан ё камарбанди муқаддас бастан шарт буд.

Дар яке аз танбарҳои сугдӣ маросими куштии бастанӣ писараке аке шудааст, ки падару модар ба вай аспи зину афзордоре тӯхфа кардаанд. Ин маросим хеле бошукӯҳ мегузашт. Аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ ва умуман пахлавонӣ вазифаи ҳар як мард буд.

Дар дабистонҳо аз забон, адабиёт, ҳисоб, илми табиатшиносӣ, дину мазҳаб, одоби давлатдорӣ, меҳмоннавозӣ, савдо, тиб, назария ва амалияи ҷангӣ дарс мегуфтанд. Бачаҳоро дарси аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва ғайраҳо меомӯзониданд. Дарс дар маъбадҳо мегузашт ва муаллимон аз мубаддон буданд. Мубаддон дониши ҷамъониба доштанд.

Дар мактаб аслан духтарон ва писарони давлатманд меомӯшанд, аммо ҳуҷҷатҳои аз кӯҳи Муги ноҳияи Парғари кӯҳистони Сугд ёфтшуда нишон медиҳанд, ки бештари мардум дар деҳаҳо саводи хуб доштанд. Ариза, забонхат, иҷоранома, никоҳнома, мактубҳои дипломатӣ, ҳуқуқӣ, додситонӣ, сиёсӣ, тоҷирӣ ва ғайра ба забони раво ва босаводона навишта шудаанд.

Дар он замонҳо қоғаз навиштан хеле қимат буд, бинобар ин талабагон дар тахтаҳои ҷӯбин, сафолпораҳо, пораҳои ҷарм, ҷӯбҳои бед, пустилох менавиштанд. Қаламро аз най (қамиш) месохтанд ва дар навиштан бештар аз ранги сиёҳ истифода мекарданд. Дар Панҷакент дар порои зарфи сафолӣ алифбои сугдиро ёфтанд, ки он машқи талабае мебошад. Алифбои сугдӣ дорои 23 ҳарф буд.

Дар қалъаи кӯҳи Муг 74 ҳуҷҷат ёфтанд, ки онҳо бо хату забони сугдӣ дар қоғазҳои ҷиноӣ, ҷарм ва ҷӯбҳои аз пустилох тоза кардаи бед навишта шудаанд. Ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ки барои шоҳи Сугд Деваштич навишта шудаанд, хеле хушхат буда, мӯҳру имзои шоҳро доранд.

Мактуб ва ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ҳуқуқӣ барои шоҳ дар қоғазҳои аз Чин овардашуда навишта шудаанд. Андозҳои аз деҳаҳои гуногуни ноҳияи Парғар гирифта, дар дастаҳои ҷӯби бед навишта шудаанд.

Забон ва адабиёт. Дар адабиёти таърихӣ забоншиносон, махсусан мутахассисони рус, кӯшидаанд, ки ҳарчи бештар аз якдигар фарқи калон доштани забонҳои Тоҷикзамини Шарқиро нишон диҳанд. Аммо сарчашмаҳои гуфтаҳои олимони имрӯзаро рад мекунанд.

Масалан, ҷуғрофи ҷунонӣ Страбон, ки дар ибтидои асрҳои миёна зистааст, менависад, ки номи ориёӣ ба ҳамаи халқҳо: персҳо, мидҳо, бохтарӣҳо, сугдӣҳо, хоразмӣҳо тааллуқ дорад. Халқҳои ин мамлакатҳо ба як забон ҳарф мезаданд ва забони онҳо аз якдигар бо лаҳҷаҳо фарқ мекунад. Ҳамин фикрро солномаҳои ҷинӣ нисбат ба забони халқҳои номбаршуда таъкид менамоянд. Бинобар ин тафовути байни забонҳои портӣ, сугдӣ, хоразмӣ ва бохтарӣ

калон набуд. Гўяндагони онҳо якдигарро бе тарҷумон мефаҳмиданд.

Ғайр аз ин забони динии ҳамаи халқҳои номбаршуда забони Авесто буд, ки вай ба забони форсии миёна: паҳлавии портӣ навишта шуда буд ва онро ҳамаи Маздаясноӣён медонистанд. Ноҳияҳои Осиёи Марказӣ забони давлатӣ Кушониён ва Хайтолиён забони дарӣ-тоҷикӣ буд ва онро ноҳияҳои Осиёи Марказӣ хуб медонистанд.

Забони давлатӣ-тоҷикӣ (дарӣ) забони гуфтугӯи ҳамаи шаҳриён буд ва онро забони аҳли Бохтар меноманд ва бо он сугдиён хеле хуб балад буданд ва беҳуда нест, ки бори аввал соли 707 дар Бухоро аҳли Сугд намозро ба забони тоҷикӣ-дарӣ хонданд, чунки онҳо арабиро намедонистанд. Аз ҳамон давраҳо сар карда оғози намоз ба забони тоҷикӣ мебошад.

Ба ҳамаи наздикии ин забонҳо нигоҳ накарда забонҳои бохтарӣ, хоразмӣ, сугдӣ, сако-хутанӣ мувофиқ ба ғӯишхояшон алифбои худро доштанд ва бо ин алифбоҳо асарҳои илмӣ, адабӣ навишта мешуданд.

Забон ва адабиёти сугдӣ. Солномаҳои чинӣ нақл менамоянд, ки дар Сугд ба забони сугдӣ китобҳои зиёд, аз ҷумла солномаҳои таърихӣ ва нучумӣ, тиббӣ ва ҷуғрофӣ мавҷуданд. Ба забони сугдӣ аз дигар забонҳои китобҳои динӣ, аз ҷумла буддой, насронӣ ва дунявӣ тарҷума шуда буданд ва онҳоро мардум мехонданд. Ба забони сугдӣ аз ҳиндӣ асари машҳури Панчатантра, ки баъд устод Рӯдакӣ онро бо номи Калила ва Димна ба шеър гардонидааст, тарҷума шуда буд.

Мувофиқи нақли Наршахӣ, дар Сугд достонҳои дар бораи қорнамоиҳои Сиёвуш ва Рустаму Сӯҳроб ва Исфандиёр вучуд доштанд. Дар бораи достони паҳлавонии Рустам баъзе порчаҳо, махсусан дар хусуси гирифтани Рахш ва мубориза бо девҳо ба дасти мо расидаанд. Дар бораи муборизаи Рустам бо девҳо гуфта мешавад, ки вай девҳоро шикаст дода гурезон мекунад ва аз қафояшон меравад. Девҳо қалъае доштанд хеле мустаҳкам ва дар он пинҳон мешаванд. Дар атрофи қалъа марғзоре будааст, ҷон хеле зебоманзар ва Рустамро хуш меояд. Аз Рахш мефурояд, зини онро гирифта болишт мекунад ва хоб меравад. Рустам ҳоби паҳлавонӣ мекард, яъне хобаш якчанд рӯз давом меёфт. Девҳо мебинанд, ки Рустам ҳоби паҳлавонӣ кардааст, лашкари бузурге аз ҷинҳо тартиб медиҳанд ва сӯи Рустам меоянд. Замину осмон торик мешавад ва барфу борони шадид меборад, аммо Рустам бедор намешавад. Девҳо мехоҳанд Рахшро гиранд, лекин вай онҳоро зада мекушад ва пеши соҳибаш омада, ўро бо пойхояш сумбак зада бедор мекунад. Рустам либоси аз пӯсти шер доштаи худро пӯшида, бо шамшер ба ҷанг мебарояд ва лашкари аз мору кажум, дарандаю чарандаҳо сохтаи девонро мекушад ва онҳоро дуҷумбора шикаст медиҳад.

Аз деворнигораҳои Панҷакати қадим маълум мешавад, ки сугдиҳо

ҳамаи дostonҳои Рустамро, аз ҷумла ҷангҳои Уро бо деви Сафед, хуб медонистанд. Забони сугдӣ забони мардумони Чоч, Фарғона ва Истаравшан ҳисоб мешуд.

Забони хоразмӣ. Хату алифбон хоразмӣ ба монанди алифбон сугдӣ оромнасос буд ва микдори ҳарфҳо низ баробар буданд. Осори хати хоразмӣ нисбат ба сугдӣ хеле кам боқӣ мондааст. Олими Ҳамадони тоҷик Абурайҳони Берунӣ, ки ҳамзамони Абуалӣ ибни Сино буд, менависад, ки арабҳо ҳамаи осори хаттии хоразмиро бо мардуми босаводаш набуд сохтанд, то ки хоразмиён илму фарҳанги ба забони модариашон бударо фаромӯш созанд. Мо доир ба хату саводи хоразмиён аз ҳуҷҷатҳои хаттӣ, ки дар натиҷаи кӯшишҳои археологӣ аз Хоразм ба даст омадаанд, маълумот пайдо намудем. Ҳуҷҷатҳои аз қасрҳои Тупроққалъа ёфтшуда нишон медиҳанд, ки забону адабиёти хоразмиён ба забону адабиёти сугдиён хеле наздик будааст.

Забон ва адабиёти Бохтариён - Тахориён. Дар бораи забону адабиёти бохтариён - тахориён маълумот бештар мебошад. Сарчашмаҳои ҷиной ва юнонӣ менависанд, ки ба забони бохтарӣ аз ҳамаи забонҳои Тоҷикзамини Шарқӣ адабиёт бештар буд. Аммо мутаассифона, дар бораи забони Бохтарии асрҳои IV-VIII милод маълумот хеле кам боқӣ мондаанд. Аз ривоятҳои таърихӣ маълум мешавад, ки то истилои Искандари Мақдунӣ дар Бохтар хати оромнасос амал мекард. Дар замони давлати Юнону Бохтар алифб ва забони юнонӣ ҷорӣ мешавад. Дар замони Канишкаи Бузург бо забони бохтарӣ, вале бо хати юнонӣ ҷорӣ мешавад. Аз қатиба Работак, ки дар бораи он дар синфи 5-ум, дар баҳши таърих Қушониёни Бузург нақл кардем, маълум мешавад, ки забони бохтарӣ забони давлатии Қушониён ва Ҳайтолиён буда, дар қаламрави давлати онҳо забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Аз эҳтимол дур нест, ки забони дарӣ ҳамон забони давлатӣ-расмӣ Қушониён ва Ҳайтолиён мебошад ва дар замони истилои араб ва баъдан бо номи дарӣ-форсӣ маъруф мешавад.

Тадқиқоти бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар замони Қушониён дар баробари хати юнонӣ хати бохтарӣ амал менамуд. Дар замони Ҳайтолиён хати бохтарӣ хати юнониро иваз мекунад. Алифбон бохтарӣ аз 24 ҳарф иборат буд ва аз рост ба чап навишта мешуд. Аз ривоятҳои таърихӣ бармеояд, ки забони бохтариён дар арафои истилои араб дарӣ-тоҷикӣ буд ва ба ин шеъри «Аз Хуталон омадия, Ба рӯ табоҳ омадия», шаҳодат медиҳад.

Забон ва адабиёти хутанӣ-сақой. Далелҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки вилояти Синсизяни Чини кунунӣ таърихан яке аз ноҳияҳои ориёнишин ва минбаъд тоҷикзамин будааст ва мардуми он

қошғариҳо, кучониён, хутаниён, турфониҳо, хумӣ, ёркандиҳо ва дигар ноҳияҳои ин диёр баробари пайдо шудани ному забони тоҷикӣ Ҳамоҳанги дигар бахшҳои Тоҷикзамин шуданд. Дар ин марзи шарқии Тоҷикзамин унсурҳои фарҳанги халқҳои ҳамсоя - чиниён, тибетиён, хиндувон ва туркон низ ворид шуда, омезишро ба вуҷуд овардаанд, аммо то асрҳои VI-VII милод, то замони истилои туркон забони асосии мардуми ин диёр лаҳҷаи забонҳои ориёии хутанӣ-сақой буд. Забонҳои бадахшонӣ ба гурӯҳи забонҳои хутанӣ-сақой дохил мешаванд. Дар ноҳияҳои гуногуни Хутан осори хаттӣ на танҳо бо забони маҳаллӣ, балки ба забонҳои суғдӣ, монавӣ, портӣ, санскритӣ, буддӣ ва чинӣ ёфт шудаанд.

САВОЛҲО:

1. Кадом намуди дарсҳо дар дабистонҳо ҷорӣ буданд?
Фарқи дабистон аз дабиристон дар чист?
2. Ба забони суғдӣ кадом ёдгориҳо боқӣ мондаанд?
3. Фарқияти забонҳои Тоҷикзамини Шарқӣ дар чӣ буд?
4. Дар Бохтар кадом намуди хатҳо истифода мешуд?
5. Саводноқӣ дар кадом дараҷа буд?

§ 27. ДИНҲО ДАР ТОҶИКЗАМИНИ ШАРҚӢ

Зардуштӣ-зурвонӣ. Дини аҳли кишварҳои Тоҷикзамини Шарқӣ - Суғд, Хоразм, Бохтар-Тахористон, Фарғона, Чоч ва Хутан зардуштии зурвонӣ буд. Зардуштияи зурвонӣ аз дини зардуштии Тоҷикзамини Ғарбӣ каме фарқ дошт. Дар зардуштияи замони Сосониён Хурмуз-Ахура Маздо худованди офаридагори аз ибтидо то охир мебошад ва Аҳриман ҳамчун қувваи офаридагори бадӣ абадӣ нест ва фанопазир аст.

Дар дини Зардуштияи зурвонӣ ё зурвония Зурвон худованди замон аст ва падари Хурмуз ва Аҳриман ба ҳисоб меравад. Ривоят аст вақте ки замин ва осмон ситорагон набуданд, ғазо буд ва худованди Замон - Зурвон дар тӯли 1000 сол рӯзаю намоз кард, то ки барои ӯ фарзанде бо номи Хурмуз пайдо шавад ва дунёро биофарад. 1000 сол гузашт, аммо Хурмуз пайдо нашуд. Зурвон дар дили худ гуфт: «Ман беҳуда ин қадар тоату ибодат кардам, Хурмуз пайдо намешавад. Дар ин вақт маълум шуд, ки дар вучуди Зурвон ду гавҳар пайдо мешаванд: Хурмуз барои тоату ибодат ва Аҳриман барои гумони бад кардани Зурвон. Баъди он ки Зурвон фаҳмид, ки ду писар таваллуд мешаванд, ба худ қарор дод қасе, ки аз онҳо пеш ояд, ӯро подшоҳи олам мекунам. Хурмуз қувваи рӯшноӣ буд ва пешомадро медонист. Ин фикри падарро ба Аҳриман нақл кард. Аҳриман паҳлуи

модарашро даронд ва пешин падар омад ва гуфт: «Ман писари шумо ҳастам».

Зурвон гуфт: «Ту писари ман нестӣ, аз ту бӯи марг, вайронӣ, харобӣ, бадӣ, торикӣ меояд». Дар ин ҳолат Хурмуз нурафшон меояд ва Зурвон мегӯяд: «Мана ин писари ман аст ва ӯро шоҳи ҷаҳон, офарандаи заминро замон ва ҳаёт таъин кардем». Пас Аҳриман гуфт: «Шумо магар ваъда надода будед, ки касе пеш ояд, ӯро шоҳи офариниш таъин мекунам?» Зурвон ноилоҷ барои вафои ваъдан худ Аҳриманро ба муддати 9 ҳазор сол баробари Хурмуз шоҳ эълон мекунад ва мегӯяд, ки баъди анҷоми ин мӯҳлат Хурмуз аз нав офаринишро дигар мекунад ва бадихон туро аз байн мебарад.

Баъди аз падар фармони офаринишро гирифтани Хурмуз ва Аҳриман ба сохтмони дунё шурӯъ менамоянд. Хурмуз дар муддати се ҳазор сол олами рӯхиро меофарад. Дар се ҳазори дуҷум олами ҷисмониро, яъне заминро бо тамоми мавҷудоташ, аз ҷумла аввалин инсон Каёмард ва аввалин ҳайвон Говмардро меофарад. Вакте ки Аҳриман аз дунёи торикӣ худ ба боло назар кард, офаринишҳои Хурмузро дид, ба ғазаб омад ва лашкари марговари худро фиристод, ки дар ҳама офаринишҳои он олудагӣ, яъне маргро ворид кунад.

Аз ин ҷост, ки Хурмуз ҳаёт офарид ва Аҳриман ба муқобили ӯ марг. Хурмуз рӯз офарид, Аҳриман шабро ба муқобили ӯ сохт. Ҳамин тавр ҳамаи ҷизҳои хуб, ҳаётбахш, лозима, муфидро Хурмуз месозад ва ҳамаи унсурҳои бадиро ба муқобили онҳо Аҳриман пайдо мекунад. Ин вазъият дар тӯли 9 ҳазор сол давом мекунад. Баъди ин дунёи дугонагӣ, духудой (Некӣ ва Бадӣ) ба поён мерасад. Ва Хурмуз - Ахура Маздо олами бемаргро аз нав бунёд менамояд.

Аз таҳлили сарчашмаҳои ҳаққӣ ва археологӣ маълум мешавад, ки дини мардуми Тоҷикзамини Шарқӣ аз қадим зурвонӣ буд. Дар Зурвония мавҷудияти ду ҳудованди баробарқувва - некӣ ва бадӣ шинохта мешаванд. Мардумон ба ҳудои Некӣ барои офаринишҳои муфидаш намоз мегӯянд ва ба ҳудованди Бадӣ низ сачда мекунанд. Барои он ки ба рӯзгори онҳо зарар наорад. Зурвониҳо мегуфтанд: мс зардуштии асил ҳастем ва ҳамаи урфу одатҳои ойини ӯро ба ҷс меоварданд. Яке аз фарқиятҳои дини тоҷикони шарқӣ аз ғарбӣ дар он буд, ки дар Тоҷикзамини Шарқӣ ҳамаи фариштаҳои авестой, аз ҷумла Хурмуз, ҳайкалҳо доштаанд ва онҳоро дар маъбади ҳудоён нигоҳ дошта ва парастииш мекарданд. Аз ҳамаи сабабҳои мусулмонон онҳоро маҷус, бутпараст ва оташпараст зикр кардаанд ва ба моҳияти дини гузаштагонӣ мо сарфаҳм нарафтаанд. Тоҷикони Шарқӣ гумон мекарданд, ки дар ҳайкалҳои ҳудоён ва фариштагонӣ қувваи рӯҳие аз онҳо ҷойгир аст ва ба одамони ҳокӣ мадад мерасонад.

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои ҷиной, дар Сугди Марказӣ, дар

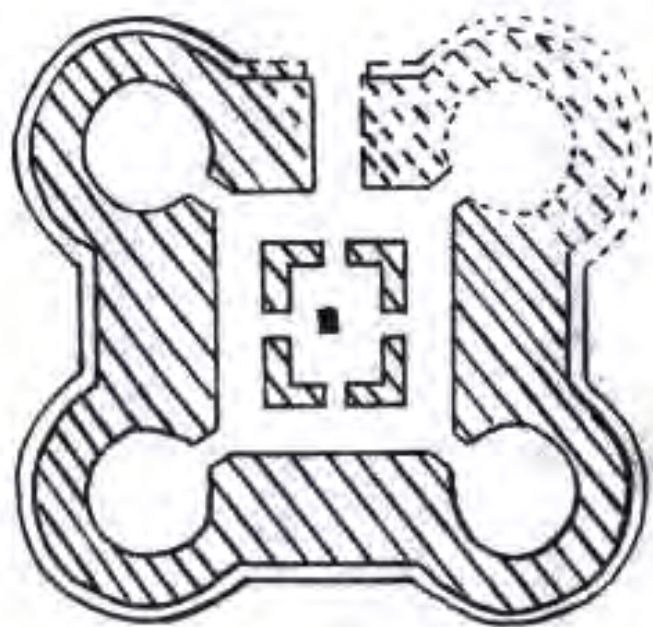

Расми 38. 1. Митро-Ахуро.
2. Заххок.

Иштихон, хайкали тиллоии худованди бузург Даст - Хурмуз мавҷуд буд, ки хама ӯро мепарастиданд. Ҳайкал хеле бузург буд ва аз масофаи дур намоён мешуд ва мардумон аз аспон пиёда шуда меомаданд. Ҳар рӯз дар назди ибодатгоҳи он 5 уштур, 10 асп ва 100 гӯсфандро қурбонӣ мекарданд. Баъзан шумораи қурбониовардагон то ба 1000 мерасид ва гӯшт аз хӯрдан кам намешуд.

Дар дини Зардуштияи суннатӣ ба хайкалҳо ва худованди бадӣ сачла намуданро гуноҳ меҳисобанд. Аммо дар Зурвония ин урфият раво мебошад. Дар хама ойинҳои зардуштӣ урфиятҳои суғдиҳо, фарғонагиҳо, чочиҳо, хоразмиҳо ва бохтариён мувофиқ ба дастури китоби Авесто иҷро мешуданд. (Расми 38).

Дар Тоҷикзамини Шарқӣ ба монанди Фарбӣ се маъбади оташи муқаддас Баҳром (оташи шоҳӣ), Михрбарзин (оташи кишоварзон) ва Фаранбағ (оташи мубадон) бо маъбадхояшон вуҷуд доштанд ва мардумон бузургдошти онҳоро ба ҷо меоварданд. Панҷ вақт намоз гузоридан, куштӣ бастан, мурдари дар дахма гузоштан, поси хотири

Расми 39. Маъбаи оташ дар ёдгории Октеппа аз ҷониби бостоншинос А. Пулодов ҳафриёт шудааст.

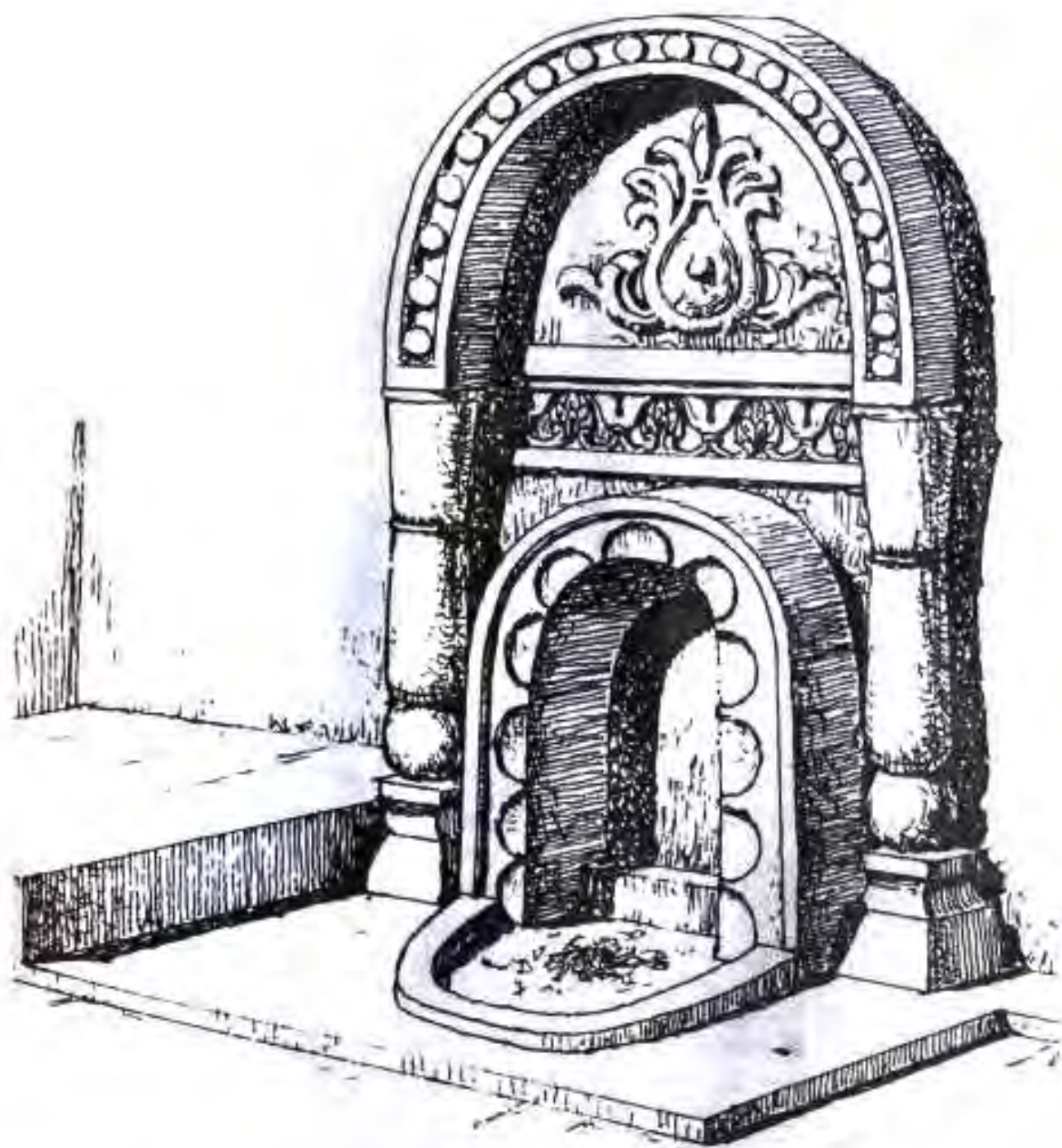
арвохро доштан ва тайра чун суннати ҳамаи зардуштиён иҷро карда мешуданд. (Расмҳои 39, 40).

Дар адабиёти таърихӣ Осиёи Марказӣ, аз ҷумла таърихи бисёрчиллаи халқи тоҷик, Тоҷикони устод Б. Гафуров чунин ақида маъмул аст, ки гуё дар Тоҷикзамини Шарқӣ тоҷикон дини муайяне надоштанд. Як гурӯҳи онҳо оташпарасту бутпараст, гурӯҳе буддопараст, сеюм монипараст ва ҳатто насронӣ буданд. Ин вқидаҳо барои он вучуд доштанд, ки дар бораи дини мардуми бумии Осиёи Марказӣ асари тадқиқотии махсус набуд.

Ҳоло чунин асар аз ҷониби муаллифи ин китоб таълиф ёфта ва исбот мешавад, ки тоҷикони пеш аз исломӣ як дин доштанд ва он ҳам зардуштии зурвонӣ буд.

Дини Буддой. Яке аз динҳои, ки дар Тоҷикзамини Шарқӣ пахш шуда буд, дини буддой ба ҳисоб меравад. Гуё дар Бохтар дар замони Кушонӣ буддоия хеле раванк меёбад ва ибодатгоҳҳои қадими зардуштӣ - маъбади оташи шаҳри Балх ба дайри буддой табдил дода мешавад. Маъбади оташро ба дайри буддой табдил додан аз ҳақиқат дур аст, аммо дар Балх дар замони истилои арабҳо дар наздикии маъбади оташ - Навбахор хонаи худоёни авестой буд, ки онро дайри буддой ноҳурӯст номиданд. Соҳибони он - оли Бармак аз тоҷикони маҳаллӣ буданд. Шояд дар бахшҳои тоҷикнишини ба Ҳиндустон наздик як қисми одамон ба дини буддой гаравида бошанд.

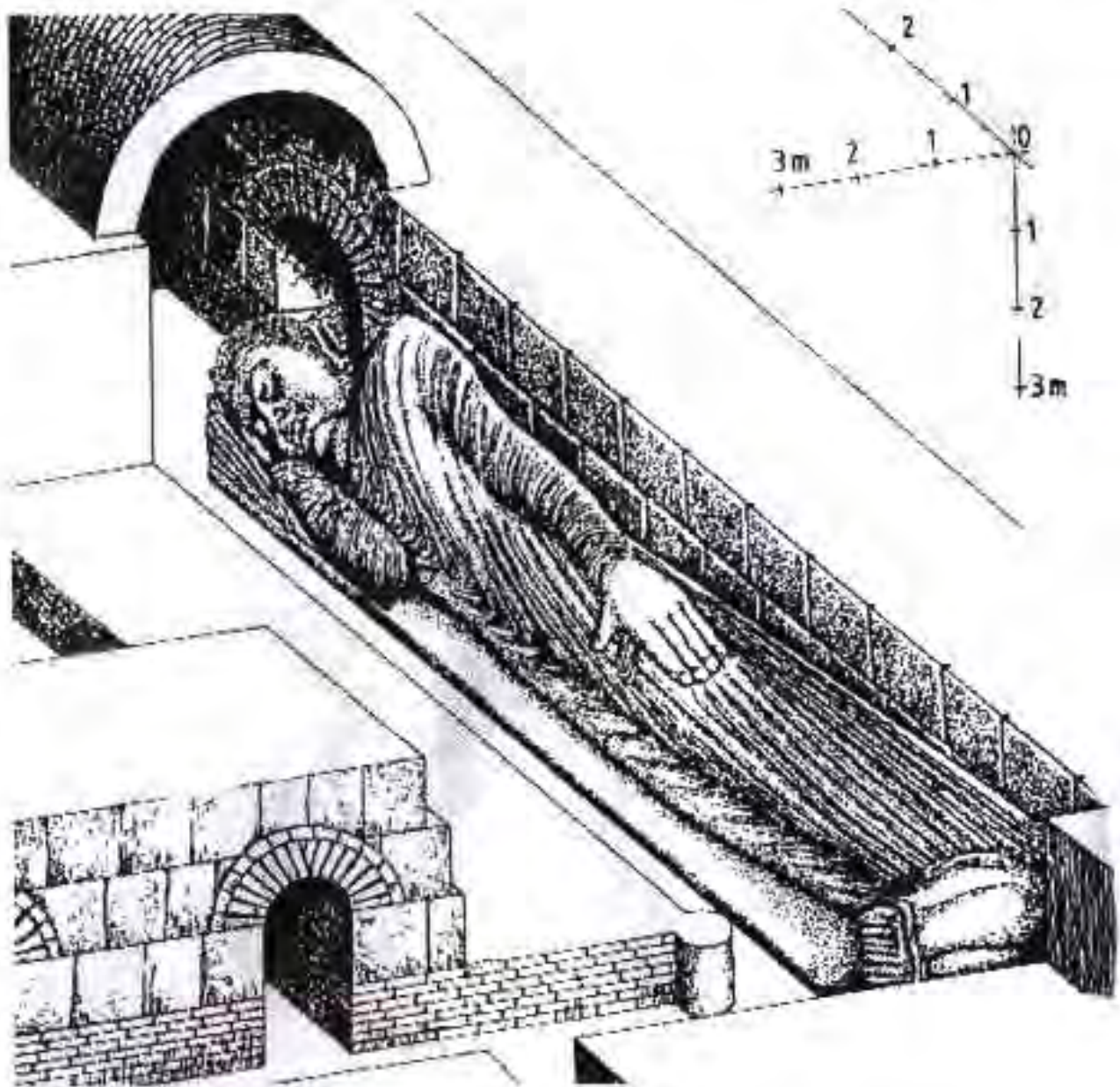
Дар Тирмиз маъбади дайри буддой вучуд дошт. Мардуми бумӣ (тоҷикон) дар симои Буддои хиндӣ худованди бузурги ҳул Ахура-Маздоро меиданд. Аз сабаби он ки дар дини буддой ҳайкалсозӣ ва расмкашӣ хеле маъмул аст ва ҳамаи ғаъолияти Буддо аз рӯзи таваллуд то ба дарачаи бемаргӣ расидан бо ҳайкалу расмҳо тасвир шудааст ва ба зурвония хеле шабоҳат дошт, мардуми оддӣ онро бо дини зардуштӣ як дониста, Буддоро ба ҷои Хурмуз ва фаршгагонӣ Маздаясно парастид карданд. Ин яке аз сабабҳои бештар пахш шудани буддоия дар Бохтар ва Хутан мебошад.

Расми 40. Мехроби оташ аз Гардан Хисор намуди баркарда.

Бисёр дайрҳои буддой, насронӣ, ки дар шаҳрҳои тичоратӣ ёфт шудаанд, дар назди работҳо дайрҳои румӣ ва ҳиндӣ арзи вучуд доштанд ва ба мардуми савдогари худ хизмат мекарданд.

Дар работҳо одамони мамлакатҳои зикршуда мезистанд ва мувофиқ ба дини худ тоату ибодат мекарданд. Пайдо шудани чунин ибодатгоҳҳо маънои онро надорад, ки мардуми маҳалли насронӣ ва ё буддой шуда буданд. (Расми 41).

Расми 41. Ҳайкали Буддо аз Ачинатеппаи назди Қўрғонтеппа.

САВОЛҲО:

1. Дини зардуштии тоҷикони шарқӣ аз дини тоҷикони ғарбӣ чӣ тафовут дошт?
2. Зурвония чӣ гуна ойн буд?
3. Сабабҳои паҳн шудани буддоия дар Тоҷикзамини Шарқӣ чӣ буд?
4. Марказҳои калонтарини бутпарастӣ дар қучоҳо буданд?

§ 28. ВАРЗИШ

Маълумоти умумӣ. Пайғамбар ашу Зардушт таълим меод, ки «Тани солим - акли солим», яъне баданро солим нигоҳ доштан зарур ва шарт аст, зеро танҳо ба акли солим ва кори солим тани сихат кодир аст. Аз ин лиҳоз Маздаясноӣён бо шустушӯӣ ва тарбияи бадан ва варзиш аҳамияти калон мелоданд. Ҳаминаш басанда аст, ки дар ойини Маздаясно касоне, ки намоз мехонанд, ҳар рӯз панҷ маротиба тамоми сару бадани худро мешӯянд. Аз ин ҷост, ки дар шаҳри Балх - маркази динии ориёӣён-тоҷикон 1000 гармоба шабу рӯз амал мекарданд. Гармоба дар ҳар хонадон низ буд. Дар ойини Маздаяно покӣ амри Худованд ва ифлосӣ хислати аҳриманӣ ҳисобида мешавад.

Таълимоти Зардушт мағлубиятро намепазирад вай аз умматон бар зидди қувваҳои аҳриманӣ, бадӣ ва душманӣ муборизаи беамонро бурданро талаб мекунад. Барои ҳамин инсон бояд бо бадани солим ва акли солим бо нерӯҳои бадӣ мубориза барад.

Аз ин ҷост, ки дар урфияти гузаштагони мо - ориёӣҳо - ҳар гуна бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ (спортӣ) ҷорӣ буданд.

Тирандозӣ. Мард пеш аз ҳама муҳофизи ватан, муборизи истиклолият ҳисобида мешуд. Аз ҳамин сабаб вақте, ки дар хонадон писар таваллуд мешуд, тирандозии номиро даъват менамуданд ва ӯ тире ба сӯи осмон мекушод ва падару модар шукронаи тирандозии нави ба дунё омадаро менамуданд.

Тирандозии ориёӣ душманро ба гарсу ҳарос меандоختанд. Қаноти тирандозон дар тамоми ҷангҳои ориёӣҳо бар юнониён ғолиб буд.

Ориёӣҳо (сақоӣҳо) аз синни 8-солагӣ аз айёми ба дабистон рафтан, бачаро аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва тирандозӣ меомӯхтанд ва ин кор то ба воя расиданаш давом меёфт. Дар вақти ҷанг бо лашкари Искандари Мақдунӣ дастаҳои Спитамон рӯ ба гурез меоварданд ва юнониҳо гумон мекарданд, ки инҳо шикаст хӯрданд ва аз дунболашон асп медавонданд. Ҳамин ки қувваи дунболгир аз лашкари асосӣ дур мешуд, дастаҳои Спитамон онҳоро тирборон ва нест менамуданд.

Амалиёти гурезҷанг яке аз роҳҳои душманро парешон ва нест намудани ориёӣҳо-тоҷикон буд. Дар този асп баргаштан ва ба душмани аз дунбол омада тирӣ бехато задан ин вазифаи ҳар як ҷанговари ориёӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар ойини Маздаясно фариштаи тирандозон Ораш ном дошт. Шумо таърихи онро дар синфи панҷ хондаед. Дар расмҳои қадим расме ҳаст, ки гӯё шох Бахроми Гӯр охуро дар ҳолати дав тир зада як пой ва як гӯши онро ба ҳам дӯзондааст. Ин ривоят аз маҳорати

баланди тирандозии гузаштагони мо шаходат медиҳад. (*Расми 42*).

Ривоятҳои зиёди таърихӣ вуҷуд доранд, ки гӯё яке аз шартҳои духтарон ба шавҳаршавандагони худ бо тир нишон задан буд. Чунин мусобикаҳо дар рӯзи иди Наврӯз дар майдони ҳукумати баргузор мешуданд. Довталаб бо як тир тангаи тиллоӣ дар нишон бударо мезад. Ин ривоят низ аз мактаби тирандозии гузаштагони мо гувоҳӣ медиҳад.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ мавзӯи шикор бо шерон, палангон, гургон ва охувон хеле маъмул аст. Шикор ин вақтҳои набуд, шикор ин маҳорати тирандозии худро сайқал додан, баҳодурӣ ва ҷолоқӣ нишон додан буд. Шикор ин равнақи донишу биниши ҷангиро ифода мекард.

Аспсаворӣ. Шумо медонед, ки ориёӣҳоро ромкунандаи асп, гов ва уштур меҳисобанд. Онҳо паҳнкунандаи аспҳои ромшуда ва ғойтун дар Шарку Ғарб буданд. Яъне ташкилкунандаи лашкари саворагон мебошанд. Аз ин рӯ дар Авесто табақаи болои шоҳонро (лашкариёнро) табақаи саворагон меномиданд. Савораи хуб шаъну шарафи ориёӣ-тоҷикӣ буд.

Падари таърих Ҳеродот навиштааст, ки ориёӣҳои зану мард савори хубанд. Дар ойини Маздаёно асп ҳайвони муқаддас ба шумор мерафт. Ориёӣҳо аспро гӯр мекарданд ва гӯшташро намехӯрданд. Аспи хуб барои ҷанговар қувваи галабаовар ва начотовар ҳисобида мешуд. Бехуда дар урфияти тоҷикон намегӯянд: «Зани хуб ва асп хуб мардро бузург менамоянд».

Ориёӣҳо-тоҷикон аз синни 7-8 солагӣ, аз айёми камарбанди муқаддас бастан ба аспсаворӣ шурӯъ менамуданд ва савори моҳир буданд. Савора бояд дар болои асп шамшерзанӣ, гурззанӣ, найзазанӣ, жупинзанӣ ва тирандозиро хуб ёд гирад. Барои ҳамин бозиҳои ҳарбӣ ва варзишӣ ба монанди пойга, бузқашӣ, ҷавгонбозӣ хеле раванқ доштанд. Савор дар ҳолати дави асп бояд аз монёҳои зиёд мегузашт ва нишонро соҳиб мешуд.

Муборизаи тан ба тан. Пеш ҷангҳо бештар бо муборизаи ду ҷанговар сар мешуданд. Онҳо бо якдигар найзазанӣ, шамшеру гурззанӣ мекарданд. Баъд аз он ки ин силоҳҳо бекор мешуданд, даст ба камари якдигар мезаданд ва ҳар кӣ аз болои зин ба замин зада мешуд, мағлуб ҳисобида мешуд.

Агар ин мубориза давомнок мешуд, аспон зону бар замин мезаданд ва пахлавонон ҳар ду пиёда муборизаро давом медоданд. Онҳо барои голибият усулҳои гӯштинро истифода мебарданд. Қаси қисман боқувват голиб меомад ва ҳарифро ё мекушт ё ба асирӣ мегирифт.

Бинобар ин дар рӯзгори осоишта ҷавонон усулҳои ҷангро ба воситаи гӯштингирӣ ёд мегирифтанд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва расмҳои деворин ёдгориҳои бостонӣ маълум мешавад, ки ду намуди гӯштингирӣ вуҷуд дошт. Гӯштини аз камари якдигар гирифтанд ва бардошта ба замин хобондан. Паҳлавонон мӯкӣ, эзори ҷармини аз зону боло ва калтачаи беостини аз миён боло доштанд. Гӯштин дар майдон бо иштироки тамошогарон ва довар мегузафт. Бо чунин усул Рустам бо Исфандиёр ва Сӯҳроб мубориза бурда буд. Расми чунин гӯштин дар деворнигораҳои Панҷакат боқӣ мондааст. (Расми 43).

Касе, к-ӯ ба гӯшти набард оварад,
Сари меҳтаре зери гард оварад.

(Фирдавӣ)

Чунин гӯштин ҳоло дар байни тоҷикони водии Зарафшон ва Сир бо номи «Кураш» маъруф аст. Гӯштини тарзи дуюм бо номи «халукӣ» дар байни тоҷикони ҷануб шӯҳрат дорад.

Ин намуди мубориза бештар дар ҳолати ҷангҳои умумӣ, хусусӣ ва нобаробарии қувваҳо истифода мешуд. Ҳарифи камқувват рақиби зӯрманди худро бо ҳилаю найранг ба замин мезад.

Дар байни ориёӣҳо-тоҷикон мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ аз деҳаҳо сар карда, дар ҳама шаҳрҳо ва вилоятҳо гузаронида мешуданд. Паҳлавонони доғалаб дар рӯзҳои Наврӯз дар пойтахт гирд меоманд ва паҳлавони солро муайян менамуданд. Дар таърих Рустам унвони «Ҷаҳонпаҳлавон»-ро дошт. Дигар паҳлавонҳо аз ҷумла Сӯҳроб, Исфандиёр унвони паҳлавони ҷаҳонро надоштанд.

Паҳлавони сол дар рӯзи Наврӯз омада дар сари мизи зиёфат меистод ва интизори доғалаб мешуд. Доғалаб омада ба дастархон даст мезад. Дасти задан маънои паҳлавонро ба мубориза даъват намудан буд.

Мубориза то ба мағлуб шудани яке аз онҳо давом мекард. Голиб паҳлавони сол дар ҳудуди мамлакат эълон мегардид. Чунин паҳлавонҳо дар деҳа, шаҳр, русто ва даҳпат - вилоятҳо низ буданд.

Бучулбозӣ аз бозии кӯдакони қадимӣ мебошад. Бучулҳои ҷашуда, сӯроҳшуда дар қабрҳои ҳазораҳои III-II п.м. пайдо шаванд. Ин бозӣ нишон медиҳанд, ки бозии бучул ханӯз дар имон замонҳо вуҷуд доштааст.

Бучулбозӣ намуди гуногуни бозиро дарбар мегирифт: бучулҳои аз паҳлу соида шудаанд, барои бозии «Ҷарболо» истифода мешуданд. Ҷӣ тавре ки маълум аст, бучул ба пук, чук ва хару асп қисм мешавад ва ҳар паҳлуи боло гаштани он нақши муайян дорад. Ҷасалан, агар асп хезад, соҳиби он ҳамаи бучулҳои чук бударо эгирад; агар ҳар хезад, бучулҳои пук бударо мебарад. Бучули пук

1

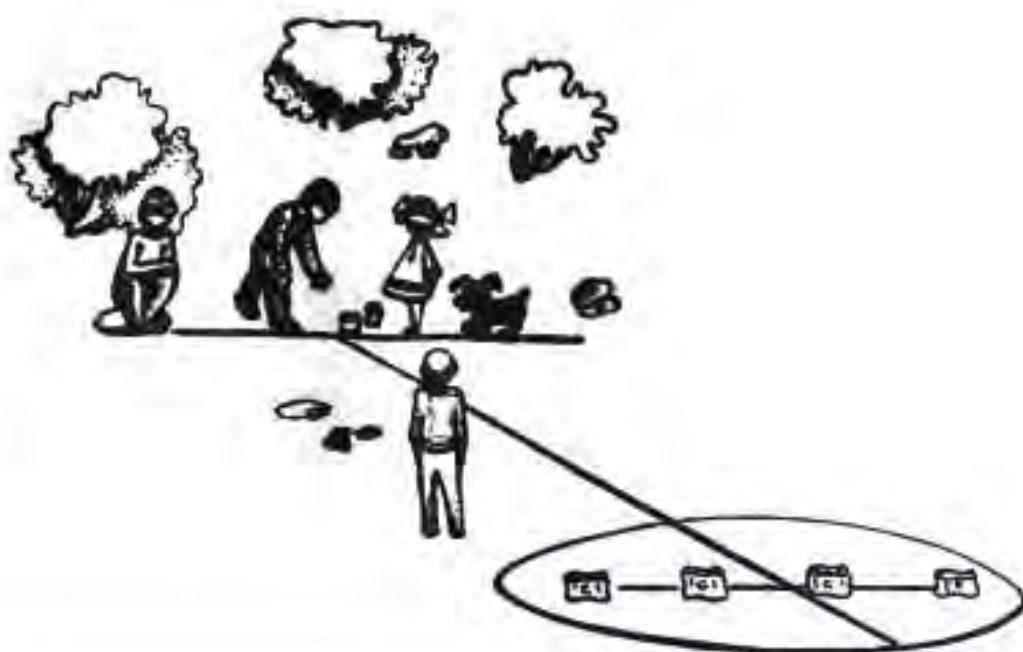

2

Расми 43. Аз деворнигараҳои Панҷакати қадим.

1. Рақси голибиятӣ.

2. Куваозмоии Рустам бо Сухроб.

Расми 44. Бучулбозии намуди давра.

бучули чук бударо тир мезанад ва агар вай пук гардад, ўро мегирад. Ҳамин тавр бучулбозӣ хеле мураккаб ва шавқовар мебошад.

Намудҳои гуногуни бозии он ба монанди: «доира», «кушак», «чорпой», «зангӯл» ва ғайра дар байни мардуми Дарвоз ва Кӯлоб то имрӯз боқӣ мондаанд. (Расми 44).

Шатранҷ - Шохмот. Яке аз бозиҳои калонсолон буд. Дар адабиёти таърихӣ мардуми дарбор зану мард ба ин бозӣ рағбат доштанд ва онро бозии шохону донишмандон меномиданд.

Донаҳои шохмот дар ёдгориҳои таърихӣ аз замонҳои хеле қадим аз асри IV пеш аз милод во меҳурданд ва нишонаи он мебошанд, ки мардуми ориёӣ (тоҷик) таърихи бисёрсолаи шохмотбозии худро дорад.

Дар замонҳои қадим бозии нард хеле маъмул буд. Донаҳои нард бо рақамҳои 1-6 аз устухони фил, сангҳои сиёҳ ва сангҳои қимат хеле зиёд ёфт шудаанд, ки ба замони портоҷик ва Кушониён нисбат доранд. Шояд бозии нард на танҳо дар болои миз, балки дар майдон бо донаҳои қалон низ ривож дошта бошад.

САВОЛҲО:

1. Кадом намуди машқҳои ҳарбӣ дар рӯзгори ориёӣҳо ва тоҷикони қадим ривож доштанд?
2. Аспасаворӣ дар ҳаёти ориёӣҳо кадом нақшо мебозид?
3. Бозиҳои кӯдакона ва калонсолон кадомҳоянд?

БАХШИ 3

Боби V ЗУҲУРОТИ ИСЛОМ

§ 29. ГУСТАРИШИ ИСЛОМ

Вазъи Точикзамини Фарбӣ дар арафаи истилои араб. Баъд а Хусрави Парвиз дар Точикзамини Фарбӣ подшоҳе аз дудмони Сосониён пайдо нашуд, ки давлатро хифз намояд ва аз парокандагӣ наҷот диҳад ва манфиатҷӯи дарбориёро сарқуб кунад. Кубоди II (Ширӯя) баъди Хусрави II ба тахт нишаст ва ба куштори авлоди Сосониён даст зад ва даххо меросталабони тахтро нобуд сохт, то ки рақибе надошта бошад. Аммо баъди ним сол худӣ ӯ вафот ёфт. Ҳамин тавр, аз оли Сосон, ки зиёда аз 400 сол ҳукумат дошт, танҳо чанд зан бо кӯдакони хурд боқӣ монданд. Муддати салтанати Кубод зиёда аз ду сол буд.

Баъди Кубод писари ӯ - Ардашер, ки 7-сола буд, вориси тахт эълон шуд. Дар ин муддат қабоили хазар Арманистон ва Гурҷистонро гонат карданд. Лашкаркаш Шаҳрбароз, ки дар замони Хусрави II нуфузи зиёд дошт ва дар замони Кубод аз дарбор дур шуда буд, бо императори Византия забон як намуда, бо ёрии ӯ тахту тоҷро (соли 630) соҳиб мешавад.

Дар ин вақт дар Хуросон шохзодае бо номи Хусрав, ки гуё набераи Кубоди I буд, ба даъво бархост. Дар Тайсафун низ ашрофон шӯриш бардоштанд ва сарвари забткор - Шаҳрбароз ва тарафдорони ӯро куштанд. Заминҳои Осиёи Сағир, Миср ва ғайра ба румиён гузаштанд. Дар ҳамин вақт Хусрави III, ки дар Хуросон бо ёрии туркон даъвогари тахту тоҷ буд, низ ба қатл мерасад.

Баъди Шаҳрбароз ва Хусрави III, набераи Хурмузи IV ва баъди ӯ Чавоншер - писари Хусрави Парвиз ба тахт нишастанд (229-230). Пасон Бӯрондухт - духтари Хусрави Парвизро ба тахт нишонданд ва ӯ чун дид, ки аз ӯҳдаи идораи мамлакат намебарояд, баъди як сол панҷ моҳ ба истеъфо рафт. Баъд Гуштасп - набераи Хурмузи IV ба тахт нишаст ва баъди ӯ Озардухт - духтари Хусрави Парвиз, хохари Бӯрондухт, Хурмузи V - набераи Хусрави Парвиз дар Нисибин худро шоҳ эълон дошт ва то соли 631 подшоҳӣ кард. Баъд чанд муддат сарбозон сарварӣ карданд. Ҳамин тавр аз соли 630 то 632 12 нафар ба тахт нишастанд. Ҳамаи ин ҳодисаҳо далели парокандагӣ ва нооромии мамлакат мебошанд.

Соли 632 Яздигурди III-ро, ки набераи Хусрави Парвиз меҳисобиданд, ба тахт нишонданд. Ва аз сабаби он ки модараш аз сиёхпӯстон буд ва даъвогари тахту тоҷ набуду дар Истахр мезист, ӯро накуштанд. Азбаски вориси дигаре аз оли Сосон намонда буд, бо маслиҳати аъёну ашроф марзбони Хуросон - Рустам ӯро ба тахт шинонда, ҳамин ӯ мешавад.

Дар ҳамин вазъияти вазнин дар Ҷанубу Ғарбии мамлакат давлати наво ба номи **Хилофати араб** сар бардошт. Давлати Яздигурд ба монанди бемори аз беморхона баромада мӯхтоҷи тарбия, ғизогири ва рушду камол буд. Бисёр вилоятҳои Шимолу Ғарбӣ, аз ҷумла Арманистон, Гурчистон, Осӣи Сагир, Бобул, Миср, Яман ва ғайра ба тасарруфи румихо гузашта, ба хазина андоз намедоданд. Вилоятҳо худмухтор шуда буданд ва ба ҳукумати марказӣ дуруст итоат намекарданд. Ҳукумати марказӣ бар онҳо қувваи идора надошт. Вазъияти Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ дар арафаи ҳуҷуми аҷнабиёни тозӣ чунин буд:

1. Дар дини Маздаясно ба вучуд омадани мазҳабҳои зиёд: **монавия, зуровония, каюмарсия, маҷусия, беҳофария** ва ғайра, ки беш аз 15 адал буданд. Онҳо байни худ муҳолиф буданд ва ба ягонагии миллату кишвар ҳалал мерасонданд.

Ғайр аз ин, дар дохили мамлакат динҳои насронӣ ва буддоӣ ва ғайра амал мекарданд. Маҳсусан, тарафдорони дини насронӣ муддати зиёд ба румихон масеҳӣ ёри медоданд ва дар пасти шудани иқтисоди давлат роли манфи мебозиданд. Баъди низои Маздак мавқеи Зардуштия суст шуда буд.

2. Низоҳои дарборӣ сабаби дар ду сол ивазшавии 12 шоханшоҳ гардиданд. Ин ҳолат худсарихон аъёну ашрофи вилоятҳо, нобасомонҳои кишвар ва муҳолифати байни дарбору лашқарро ба вучуд овард.

3. Лашқариён чанд сол маош намегирифтанд ва майли ҷанг кардан надоштанд. Интизом аз байн рафт. Сарлашқарони бовафою донишманд кам монда буданд.

4. Мамлакат таи ҷанги 24-солаи худ бо Рум (Византия) на иқтисоди иқтисодӣ ва на ҳарбӣ дошт. Мардум зери бори андозҳои ғарон азоб мекашиданд ва эътиқоде нисбат ба ҳукумати Сосонӣ надоштанд.

5. Арабҳо аз носозихон давлату дарбори Сосониён хуб вокиф буданд. Онҳо медонистанд, ки лашқари шох Яздигурд иқтисоди пешинаро надорад. Дар чунин вазъият лашқари касбии арабҳо ба Тоҷикзамин-Эронзамин ҳуҷум овард.

Сарзамини Арабистон дар остонаи зуҳури Ислом. Сарзамини Арабистон бахши нимчазираест, ки дар ҷанубу ғарбии Осиё қарор дорад. Аз шарқ онро Халиҷи Форс, аз ҷануб уқёнуси Ҳинд ва аз ғарб Дарёи Сурх ихота мекунад. Арабистон сарзамини хушк ва сӯзон аст, ки дар он борон хеле кам меборад ва бештари хоки онро биёбонҳо ташкил медиҳанд. Яман дар ҷанубии мамлакат яке аз бахшҳои ободтарин ва сабзу хуррам ба шумор меравад. Қисми ғарбии Арабистон кӯҳҳои начандон баланд дорад ва он бахши Ҳичозро ташкил мекунад.

Ин ҷо низ ободу хуррам аст ва шаҳрҳои Маккаю Мадина дар ин ҷо ҷой гирифтаанд. Шаҳрҳо ба тиҷорат ва саҳронавардон ба ҷорводорӣ машғул буданд. Дар арафои зуҳури Ислом арабҳо ба қабилҳо тақсим шуда, байни якдигар муборизаҳои хунин мебуданд. Қабилҳои кӯчӣ тез-тез ба шаҳрҳо ҳучум мекарданд. Бо истифода аз ин парокандагӣҳо давлатҳои тоҷикӣ-эронӣ ва румӣҳо мамулики Арабистонро ба тасарруф дароварда, аз онҳо андоз мегирифтанд.

Ақоид ва ахлоқи арабҳо пеш аз ислом. Дар байни арабҳо пеш аз Ислом ойинҳои гуногун вуҷуд доштанд. Теъдоде аз онҳо ба ойини яҳудӣ, бахше ба насронӣ ва Маздаясно мегаравиданд. Аксарияти арабҳо бутпараст ва ниёпараст буданд. Ҳар қабилла бути авлоди худро дар ибодатгоҳи Каъба нигоҳ медошт. Арабҳо табиаташ сангдилу бераҳм буданд ва ба роҳзанӣ ва қатлу ғорати якдигар машғул буданд. Яке аз бераҳмонатарин одати онҳо зинда ғуронидани духтарони худ ба шумор меравад. Онҳо ба ин восита қаҳру қазаби ниёгонро паст кардан мехостанд. Яъне агар ягон офат ба сари оила меомад, гумон мекарданд, ки он қазаби арвоҳи гузаштагон аст. Аз ҳамин сабаб духтари худро қурбонӣ мекарданд, то ки қазаби онҳо фуру нишинад.

Дар арафои зуҳури ислом муносибатҳои иҷтимоӣ хеле тезу тунд шуда буданд. Ҷангҳои тулонӣ байни қабилҳо, тохтутози саҳронавардон ва ба харобазор табдил додани заминҳои қорам, кам шудани даромади заминӣ савдо боиси норозигии табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ мегардиданд.

Зарурати ташкил додани давлати ягонаи арабӣ ба миён омад, то ки зиддиятҳои қабилавиро аз миён бардорад ва ба ҷангҳои авлодӣ ва қабилавӣ хотима бахшад. Барои ташкили давлати ягона дини ягонаи умумиарабӣ лозим буд, то ки мардумро дар доираи як ақида ба ҳамма мақбул гирд оварад. Айнан дар ҳамин ҳолат ғуруҳи ханафия пайдо шуданд, ки бисёҳудоиро танкид намуданд, мардумро ба ибодати ҳудои ягона - Аллоҳ даъват мекарданд. Маркази ин даъвоҳо

шаҳри Макка буд. Макка шаҳри бузурги тиҷоратӣ ва сиёсии арабҳо ба шумор мерафт. Дар ин ҷо маъбади бузургтарини бутҳои арабҳо ҷой дошт, ки онро гуё Иброҳими пайгамбар асос гузоштааст. Макка маркази муттаҳидшавии сиёсӣ ва назариявии ақидаҳои дини Ислом гардид.

Дар ҳамин вазъият Худованд ба Ҳазрати Мухаммад ваҳӣ фиристод, ки мардумро ба қабули дини нав - дини Ислом даъват намояд. Ҳазрати Мухаммад 17 моҳи рабеъулаввали соли 570 дар Макка дар оилаи Абдулло ва Амина ба дунё омадааст. Падараш пеш аз таваллуди пайгамбар ҳангоми сафари тиҷоратӣ дар Яман вафот мекунад ва сарпарастии ӯ ба бобояш Абдулмуталлиб мегузарад. Абдулмуталлиб фарзанди Ҳошим - раиси қабилани Қурайш буд. Ҳазрат - 5 сола буд, ки модараш низ фавтид ва бобояш Абдулмуталлиб ҳам баъди 2 сол аз дунё ҷашм пӯшид. Сарпарастии Мухаммад ба амакаш Абитолиб гузафт. Ҷавони Ҳазрати Мухаммад дар Макка гузаштааст ва мардум ӯро барои росткорӣ ва одоби ҳамидаш дӯст медоштанд. Ӯ дар ҷавонӣ ба ситамдидагон ва бенавоён кӯмак менамуд ва ӯро Мухаммади амни меномиданд. Дар синни 25-солагӣ сарварии қорвони зани сармоядор - Ҳадичаро ба ӯҳда мегирад ва ба Шом (Сурия) меравад.

Қорхояш барор мегиранд ва ба Ҳадича хонадор мешавад ва Фотимаи Заҳро аз ин никоҳ таваллуд меёбад. Ҳазрати Мухаммад танҳо зикри Худоро ба ҷо овардан ва дар бораи ӯ фикр карданро дӯст медошт. Ба горе дар кӯҳи Хиро мерафт ва тоату ибодат ба ҷо меовард. Дар ҳамин гор Худованд ӯро ба пайгамбарӣ баргузид. Дар он вақт пайгамбар 40 сол дошт. Худованд ӯро хидоят намуд, ки ба муқобили бутпарастӣ, бисёрхудовандии мардуми Арабистон мубориза барад ва онҳоро ба шинохтани худованди яккаю ягона - Аллоҳ таъоло даъват намояд.

Аввалин касоне, ки ба пайгамбар имон оварданд, ҳамсараш Ҳадича ва Ҳазрати Алӣ ибни Абитолиб (амакбачаи Ҳазрати Мухаммад) буданд. Пайгамбар дар се соли аввал ба тарзи пинҳонӣ таблиғи дини Ислом намуд. Баъд аз Худованд амр шуд, ки дар ибтидо хешу табор ва наздикони худро ба Ислом даъват намо ва сипас ба даъвати ошкоро баро. Пайгамбар эълон дошт, ки касе аввалин шуда Худои яккаю ягона - Аллохро бишносад, ӯ ҷонишини ман хоҳад шуд. Ҳазрати Алӣ аввалин шуда дини Исломро қабул намуд ва то охири умри пайгамбар ҳамроҳи вай буд.

Азбаски Ҳазрати Мухаммад бо дастури Худованд амал мекард, дини овардаи ӯ аз дини Мӯсо ва Исо фарқ дошт. Дини Мӯсо махсуси ӯҳудиён буд ва Исо писари Худо ҳисобида мешуд. Дар Ислом

Худованд зану фарзанд надорад. ӯ офаридгори замину осмон ва кулли мавҷудоти рӯи замин мебошад. Ин ақида Исломо аз дигар динҳо бартарӣ бахшид. Исломо тамоми мардуми арабро муттаҳид сохт ва ақидаҳои гуногуни динӣ, сиёсӣ, иқтисодиро як намуд ва ҳалқи арабро ташаккул дод. Вожаи Исломо ба маънии худро ба Худо супоридан мебошад.

Пайгамбар дар Мадина. Маъбади бузургтарини Арабистон Каъба дар дасти ашроф ва диндорони бутпараст қарор дошт, ки аз он даромади калон мегирифтанд. Мувофиқи таълимоти Мухаммад, Худо хона ва ҷой надорад, бутҳо худо шуда наметавонанд ва бояд онҳоро шикаст. Аз ҳамин сабаб аъёну ашрофи Макка ба муқобили ақидан пайгамбар бароманд, ба ӯ фишорҳо оварданд ва ӯ маҷбур шуд, ки Маккаро тарк намояд. Соли 622 милодӣ Мухаммад бо ёронаш ба шаҳри Ясриб рафт. Дар ин ҷо ҳам муборизаи динӣ байни ду қабилани пурзӯр ҷараён дошт. Пайравони пайгамбар рӯз то рӯз меафзуданд. Мардум ба таълимоти Мухаммад рӯй меоварданд ва дини ӯро қабул менамуданд, Ҷангҳои қабилавӣ анҷом меёфтанд. Бинобар ин ба Ясриб омадани пайгамбар оғози ҳукумати исломӣ ба шумор меравад. Шаҳри Ясриб номи Мадинатуннабино мегирад ва соли 622 милодӣ, ки ҳазрати Мухаммад аз Макка ба Мадина хичрат кард, дар Исломо оғози солшумории мусулмонӣ ба ҳисоб меравад.

Аввалин қорре, ки пайгамбар дар Мадина анҷом дод, ин буд, ки масҷид сохт ва ҳамаи мусулмононро баробару бародар эълон кард. Мусулмон бо мусулмон бояд ҷанг накунад ва бо сулҳу салоҳ зиндагонӣ ба сар барад. Ин шиор ба мардум хеле мақбул омад. Мухаммад бо яҳудиёни ҳамсоя низ сулҳ баст ва зиндагонии оромӣ осударо таъмин кард.

Исломо мардумони Мадинаро муттаҳид сохт ва онҳоро ба муқобили золимон ба мубориза хонд. Ақидани «ҳамаи мусулмонон баробаранд» ба мардуми оддӣ хеле мақбул афтод, аммо давлатмандон онро наметавонистанд ва мехостанд Мухаммад ва тарафдоронашро нобуд созанд.

САВОЛҲО:

1. Зарурияти ба вучуд омадани дини исломо ва пайгамбари онро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Ҷомеаи арабҳо дар арафаи пайдо шудани Исломо чӣ гуна буд?
3. Арабҳо то Исломо чӣ гуна дин доштанд?
4. Ҷаро дини Исломо ғалаба кард?

§ 30. ҒАЗАВОТ

(чанги мусулмонон ва муҳолифини онҳо)

Чанги Бадр. Дар соли дуюми мустақилнати Ислом байни лашкари Абусуфёни Макка ва дастаҳои Мадина чанг рух медиҳад. Лашкари ҳуб мусаллаҳи Абусуфён ба пирӯзии комил бовар доштанд. Лашкари Исломо Муҳаммад, Алӣ ва Ҳамза сарварӣ менамуданд. Дар ин муҳориба исломиён қаҳрамониҳо нишон дода, бар лашкари Макка ғолиб омаданд, бисёр душманони ислом кушта шуданд, асир афтоданд. Ин ғалаба шӯҳрати Муҳаммад ва маҳорати лашкаркашии ҳазрати Алиро дар тамоми Арабистон паҳн кард. Макка барои қасоси ин шикаст тайёри дида, бо лашкари 3000-нафара ба Мадина ҳучум кард.

Чанги Уҳуд. Соли сеюми ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 624 мушрикони Макка бо сипоҳи хеле ҳуб мусаллаҳ ба сӯи Мадина рафтанд. Муҳаммад баъди машварати сарони лашкари худ бо 1000 нафар ба пешвози онҳо баромад, аммо Абдуллоҳ ибни Абӣ аз чанги кушод тарсида, бо баҳонаи муҳофизати шаҳри Мадина бо 300 нафар ҷудо шуда пас мегарданд.

Миқдори лашкари Ислом 700 нафар монд. Дар домани кӯҳи Уҳуд ҳар ду сипоҳ сар ба сар шуданд ва ин чанг дар таърих бо номи ғазавоти Уҳуд машҳур аст. Муҳаммад мавқеи ҳуби чанги интиҳоб кард ва роҳи аз пушт омадану зарба заданро бо 50 нафар баст. Дар чанги рӯёруй мусулмонон бо ҷунон мардонагӣ меҷангиданд, ки Абусуфён аз тарс рӯ ба гурез ниҳод. 50 нафари муҳофизи тангӣ гумон карданд, ки чанг тамом шуд ва барои ба даст овардани ғанимат ба сӯи қароргоҳи Абусуфён рафтанд. Абусуфён ин вазъиятро дида, баҳше аз лашкаро барои зарба задан аз пушти исломиён фиристод ва ин боиси талафоти лашкари ислом гардид.

Дар байни шахидон амаки Муҳаммад - Ҳамза низ буд. Дар ин чанг Муҳаммад як дандонашро аз даст дод ва захм бардошт. Бо вучуди ин дар ин чанг исломиён ғолиб омаданд ва маккиён сулҳ хостанд. Мувофиқи ин сулҳнома Макка ҳамчун шаҳри муқаддаси тамоми арабҳо, аз ҷумла мусулмонон ба шумор меравад. Мусулмонон метавонанд ҳар сол ба ин ҷо омада, хонаи Каъбаро тавоф кунанд. Дини Ислом дини маккиён низ эътироф гардид.

Ҳаҷ барои ҳамаи мусулмонон шарт аст. Ин шартнома ба ҳазрати Муҳаммад ва тарафдорони ӯ имконият дод, ки ҳар сол ба Макка оянд ва бо тарғиби Ислом нуфузи ашрофи Маккаро, ки чандон мусулмон набуданд ва даромади ибодатгоҳро соҳибӣ мекарданд, суст намояд. Муҳаммад сиёсати давлатии мустаҳкам, пурзӯр ва дину худон ягонро пеш мебард ва рӯз ба рӯз нуфузаш меафзуд. Муҳаммад ва

тарафдоронаш мегуфтанд: «Худо ягона аст ва Муҳаммад фиристодаи ўст, хама бояд дар итоати ӯ бошанд, зеро вай аҳкоми Аллохро ба амал меорад. Касе, ки аз ин фармон сар печад, гунаҳгор ба ҳисоб меравад».

Дар назди Муҳаммад шӯрое амал менамуд, ки аз ҳамсафону шогирдони наздики ӯ иборат буд ва иродани пайгамбарро иҷро мекард. Муҳаммад сарвари ягонаи дин ва давлат буд. Ӯ сарвари лашкар низ ба шумор мерафт. Лашкари Ислом аз ихтиёриёни қабिलाҳо ташкил меёфт ва ҳар қабिला дастаи ҷудогоноро ташкил медод. Пайгамбар қондаву қонунҳои ягоноро ҷорӣ карда буд, ки риояи он ҳатмӣ буд. Моли меросӣ аз насл ба насл мегузашт, дуздонро даст мебуриданд. Вай муҳофизати ҳаёт ва моли мӯминонро қори муқаддас меҳисобид.

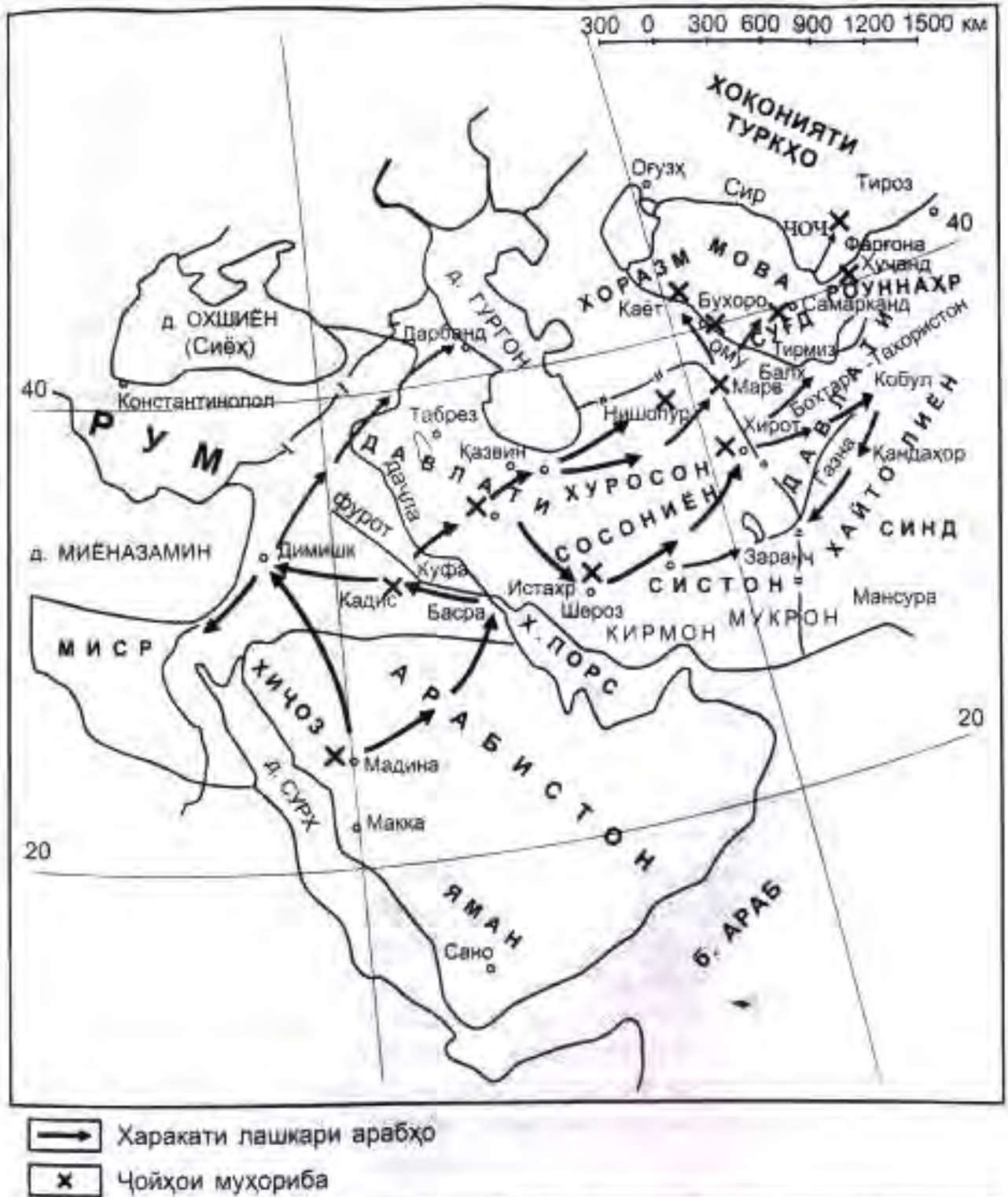
Ҳамаи ин ҷорабиниҳо дар ҷомеаи ноҷаҳилони арабҳо обрӯи пайгамбар ва дини исломро зиёд мекард.

Ҷанги Хандақ. Дар соли 5-уми ҳиҷрат қувваҳои якҷояи Арабистон иборат аз 10 ҳазор нафар, ки онҳоро аҳли Макка фароҳам оварданд ва яҳудиёнро низ дар бар мегирифт, барои торумори мусулмонон ба сӯи Мадина ҳуҷум карданд.

Пайгамбар бо асҳоби худ ба машварат нишаст ва Салмони Форсӣ маслиҳат дод, ки дар самти қушодаи Мадина хандақи васеъ канда шавад, зеро ҳавфи ҳуҷум танҳо аз ҳамин тараф аст. Дигар самтҳои шаҳрро кӯхпораҳо муҳофизат мекунанд, душман танҳо аз тарафи шимол ҳамла оварда метавонад. Пайгамбари ислом ин пешниҳодро пазируфт. Ҷангоме, ки сипоҳиёни Макка ба Мадина расиданд, хандақи бузургро диданд ва ҳайрон монданд. Онҳо баъди чандин рӯз дар он тарафи хандақ истодан, кӯшиданд, ки аз хандақ гузаранд. Ҳазрати Алӣ ба сӯи онҳо рафт ва якчанд нафари номдори онҳоро кушт ва боқимондашон боз ба он сӯи хандақ баргаштанд. Хандақ инқониати ҷангкунон гузаштани миқдори зиёди душманро маҳдуд сохт. Дар ин вақт тӯфоне бархост, ки ҳаймаҳои аҳли Макка ва муттаҳидини онҳоро канд ва парешонӣ дар лағгаргоҳи онҳо афканд. Бахше аз онҳо ба муҳосира афтоданд.

Баъди ҷанги Хандақ обрӯи ва қудрати мусулмонон боз ҳам фузунтар гардид. Пас маккиён ба сулҳ омаданд, ки мувофиқи он мусулмонон метавонистанд ба зиёрати хонаи Худо раванд. Пайгамбар 10 сол тавонист ба таблиғи дини ислом пардозад ва онро на танҳо дар Арабистон, балки дар кишварҳои ҳамсояи наздик ҳам таблиғ кунад.

Ҷанги Хайбар. Ойини ислом рӯз ба рӯз қувват мегирифт, миқдори мусулмонон дар Арабистон бештар мешуданд ва ин душманони

Расми 45. Харитан забткориҳои арабҳо дар асрҳои VII-IX милод.

онҳоро газабноктар мекард. Ба ислом рӯ овардани арабҳои пайрави ойини Яҳудӣ яҳудиёро ба ҳашм меовард. Бинобар ин онҳо ба муқобили мусулмонҳо мубориза мебуданд. Махсусан, яҳудиёни Хайбар пайгамбари исломро маҷбур сохтанд, ки ба муқобили онҳо лашкар кашад ва ҳисори онҳоро муҳосира намояд. Дар ин ҷанг ҳазрати Алӣ қаҳрамонӣ нишон дод. Ӯ дарвозаи Хайбарро канд ва калъаро фатҳ намуд.

Фатхи Макка. Баъди ду соли сулҳ душманони пайгамбар, ки дар Макка буданд, паймоншиканӣ карданд ва мусулмонон ба сӯи онҳо лашкар кашиданд ва шаҳру музофоти Маккаро гирифтанд. Пайгамбар ба ҳамаи мардум амонӣ бахшид. Ҳамин тавр, пайгамбар баъди 8 соли хичрат ба Макка ҳамчун фотех баргашт ва барои баргашти муҳочирон шароит фароҳам овард. Пайгамбар ба маъбади Аҳром рафт ва бутҳоро нобуд сохт, Каъбаро макони парастии Худо ванди яккаву ягона қарор дод. Абусуфён ва тарафдоронаш, ки ба пайгамбари Ислому душманӣ меварзиданд, ба Ислому рӯ овардани худро эълон доштанд. Пайгамбар аз гуноҳи онҳо гузашт. Фатхи Макка, ки бузургтарин маркази динӣ, тичоратӣ ва сиёсӣ маъмурӣ Арабистон буд, пирӯзии комили Ислому хисобида мешавад. (Расми 45).

Пазирони ислому асосҳои он. Солҳои баъд ҳазрати Муҳаммад барои густариши Ислому дар байни аҳли Макка ба шарҳу эзоҳи сураҳои Қуръон дар байни мусулмонон шугъл варзид. Ҳамаи мусулмонон бояд бинои мусулмониро, ки бар панҷ навъ аст, риоя намоянд: 1. Калимаи Шаҳодат аст, ки ашҳаду ан лойлоҳа иллолоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳу. 2. Панҷ вақт намоз гузоридан. 3. Рӯзаи моҳи рамазон доштан. 4. Закоати мол додан. 5. Тавофи ҳонаи Каъба кардан. Тавофи ҳонаи Каъба ва закот додан бар қасоне фарз аст, ки имконият дошта бошанд.

Вожаи Қуръон маънои бо овоз ҳондани матнҳои муқаддасро дорад. Дар аввали солҳои 30-юми садаи VII пайгамбар меқӯшид, ки ба сӯи Рум равад ва ислому ба шимол густариш диҳад, аммо ин қор муяссар нашуд. Вай 28 моҳи сафари соли 11-уми ҳҷрӣ дар синни 63-солагӣ аз олам ҷашм пушид.

Пайгамбар дар рӯзгор одитарин шахс буд. Аксари рӯзҳо рӯза мегирифт ва шабҳо намоз меҳонд. Зиндагии ӯ дар қамол соддагӣ мегузашт. Болон бӯриё ва барги хурмо меҳобид. Гизоаш бештар нони ҷав ва ҷанд дона хурмо ва гоҳе нону об буд. Покиву покизагиро дӯст медошт ва риоя мекард. Шустани дандонҳо, бинӣ ва баданро шарт мединист. Бо тамкини тамом сухан мегуфт. Ҳеч гоҳ забонаш бо сухани нодуруст ва дашном олула намешуд. Дар иҷрои адолат ба ҳеч кас қўтоҳӣ ва сустӣ надошт. Нисбат ба қанон меҳрубон ва қўмақрасон буд. Падари ғамхор ва ҳамсари меҳрубон, барои ҳамаи мӯминон бародари дилсӯзу ғамхор буд. Аммо баъди вафоти ҳазрати Муҳаммад байни ёрони наздики ӯ барои идора намудани хилофат талоше пайдо шуд. Дар аввал Абубакрро халифа интихоб намуданд. Баъди ӯ хилофат ба Умар ва Усмон гузашт.

Гуруҳи тарафдорони Алӣ мегуфтанд, ки Алӣ дар зиндагии расули

Худо чонишини аввали ӯ буд ва аз хонадони пайгамбар, яъне писари амакаш ва домодаш мебошад ва имомат ба ӯ тааллуқ дорад. Абӯбакр бар хилофи дини ислом халифа шудааст. Вакте ки Алӣ баъди кушта шудани Усмон ба сари хилофат омад, тарафдоронаш меҳостанд ҳокимиятро меросӣ намоянд, аммо ӯро куштанд ва хилофат ба Умавиён гузашт ва интихобӣ будани халифа барҳам хӯрд. Дар натиҷа Ислом ба ду гурӯҳ: шиаҳо-тарафдорони имомати меросии Алӣ ва авлоди ӯ ва сунниҳо-тарафдорони имомати интихобӣ тақсим шуд.

Таълимоти дини Ислом дар асоси сураҳои Қуръон тартиб ёфтааст. Сураҳои Қуръон суҳанони парвардигоранд, ки ҳамчун дастур дар байни солҳои 610-632 дар Макка ва Мадина ба ҳазрати Муҳаммад нозил шудаанд.

Қуръон аз 114 сура иборат аст. Сураҳо ба оятҳо тақсим мешаванд ва миқдори онҳо аз 6204 то 6660 мерасад. Сураҳо дар замони пайгамбар ва дар кайди ҳаёт будани ду халифаи аввал ба шакли пароканда вучуд доштанд ва мураббаъи китоб дар замони халифагии Усмон шуданд. Бояд таъкид кард, ки дар ин муддат мазмун ва мундариҷаи Қуръон тағйир наёфтааст. Қуръон тағйирнопазир аст.

Дар ислом Худо ягона ва Муҳаммад фиристодаи ӯст. Худованд 99 ном дорад, ки ҳар кадоми ин як сифати ӯро ифода менамояд. Масалан, Аҳрор-ягона, Қодир-қудрат, Қаҳҳор-ҳама корхоро метавонистагӣ, Сомеъ-ҳамаро мешунидагӣ, Розик-риздиханла, Фафур-бахшанда мебошад.

Шариат. Ислом ба монанди дигар динҳо қоида ва қонунҳои худро дорад. Асоси ҳуқуқҳои шариатро қонунҳои худовандӣ ташкил менамоянд. Инсон ҳуқуқи қонунбарорӣ надорад. Қонун эълон намуданро танҳо худованд метавонад. Қасе даъвои қонунбарорӣ менамояд, гунаҳкор ҳисобида мешавад.

САВОЛҲО:

1. Зарурияти пайдо шудани Ислом дар нимҷазираи Арабистон дар чӣ буд?
2. Сабабҳои ба зудӣ паҳн шудан ва қувват гирифтани ислом дар чист?
3. Муҳаммад чӣ гуна шахсият буд ва сабабҳои дар муҳорибаҳо ғолиб омадани ӯ?
4. Қуръон чӣ гуна китоб аст?
5. Сабабҳои ба мазҳабҳои сунӣ ва шиа тақсим шудани ислом кадоманд?

§ 31. ЧАНГҲОИ ИСТИЛОГАРОНАИ АРАБ ДАР ТОҶИКЗАМИН ҒАРБӢ

Чанги Занчир. Дар солҳои 633-634 Халид ибни Волид ба сӯи марзҳои Сосониён лашкар кашида, то ба халиҷи Форс расид ва Хурмузи марзбонро ба қабули ислом хонд. Хурмуз ин тақлифро напазируфт ва кор бо чанги танбатани сарлашкарон ва кушташудани Хурмуз анҷом ёфт. Баъд лашкари арабҳо ба лашкари тоҷикон-эронӣ голиб меояд. Ин чангро **Чанги Занчир** номиданд, зеро пойи баъзе лашкариён бо занчир баста шуда буд, то ки аз чанг нагурезанд. Халид ба дунболи лашкари Сосониён тохт, аммо дар ин муддат ба лашкари Сосониён кӯмак омад ва чанг тӯл кашид. Лашкари тоҷикон-эронӣ ба ғалаба наздик буд, ки арабҳо кӯмак гирифтанд ва чанг идома ёфт. Лашкари Сосониён аз арабҳои кироя ва тоҷикон иборат буд. Халиди Ғазаболуд қасам хӯрд, ки то аз хуни тоҷикон-эронӣ пур шудани майдон аз чанг даст намекашад ва ниҳоят ӯ голиб омад ва соҳили рости Фуротро гирифт ва ба шаҳри Фирӯз расид, ки дар марзи румӣҳо ҷой дошт. Акнун Халид бо румӣҳо чанг сар кард ва тоҷикон-эронӣ ба кӯмаки румӣҳо омаданд, аммо футуҳот насиби мусулмонон гардид.

Чанги Пул. Мусулмонон баъди ғалабаҳои марзӣ ба чанги дохили ватани мо шурӯъ намуданд. Шох Яздигурди III сарвари лашкарро ба Рустами Фаррухзод - воли Хуросон дод. Рустам бо фармондеҳии Баҳмани Дарозабрӯй лашкар орошт. Вақте ки лашкари Баҳман ба назди Бобул омад, арабҳо аз қанқҳо пул сохта, Фуротро гузаштанд. Лашкари тоҷикон-эронӣ филҳои чангӣ доштанд, ки аспони араб аз онҳо рамида, соҳибони худро аз задухӯрд дур мекарданд.

Арабҳо пиёда мечангиданд. Абӯубайд сарлашқари араб ба фили сафед ҳамла бурда, онро захмӣ сохт. Фили хашмгин ӯро зеро по кард ва бикӯшт. Хамин тавр, бисёр арабҳо кушта шуданд. Аммо арабҳо фарёд мезаданд, ки ё хама кушта мешавем, ё ғалаба мекунем. Сарлашқари араб хавфи тамоман аз даст додани лашқари худро фаҳмида, бахшero барои таъмир ва муҳофизати пул фиристод ва худ муҳорибаро давом дод. Вақте ки пул таъмир шуд, арабҳо бошитоб ақиб нишастанд. Дар ин чанг арабҳо 4 ҳазор чангӣ талаф доданд, зеро баъди он 3 ҳазор боқимонда аз пул гузашта, 2 ҳазор сӯи Мадина рафтанд. Баҳман мехост лашқари арабро таъқиб кунад, валекин хабар оварданд, ки дар Тайсафун шӯриш бархостааст. Ӯ шитобон ба пойтахт баргашт. Ин ҳолат ба арабҳо имкон дод, ки лашқар фароҳам оварда, ба хучуми навбатӣ тайёри бинанд. Ин ғалабаи аввалин ва охири тоҷикон-эронӣ дар чанги тӯлонӣ бар арабҳо дар сарзамини мо буд. Муноқишаҳо ва нооромӣҳои дарбор ба сарлашқарон имконияти чангидаиро надод. Сарлашқари араб

Мусанно баъди шикаст дар Чанги Пул дар наздикии Куфа лашкар гирд овард ва ба чанги нав пардохт ва бо талафоти калон пеш мерафт, аммо ӯ аз захми дар Чанги Пул бардоштааш вафот кард. Дар ин вақт арабҳо аз чангҳои Шом фориг шуда, сипохи 30 ҳазор нафараи худро бо сарвари Саъли Ваккос ба сӯи Точикзамин-Эронзамин сафарбар намуданд.

Умар пеш аз хучум ба дарбори Сосониён 12 нафар сафиронро фиристод. Шоҳ онҳоро ба хубӣ назирой кард ва аз онҳо мақсадашонро пурсид. Онҳо гуфтанд: «Ё мусулмон шавед, ё чизя диҳед». Яздигурд дар ҷавоб бо ҳақорат ба онҳо гуфт: «Шумо мардумоне ҳастед, ки сусмор мехӯред, бачаҳои худро мекушед» (то ислом баъзе арабҳо духтарони худро зинда гӯр мекарданд). Сафирон ҷавоб доданд: «Мо фақир ва гурусна будем, аммо худо ба мо ёрӣ дод ва мо бо шамшер ганӣ шудем. Ҳоло ки бо шамшерем, ҳокимият бо мо аст», яъне имрӯз пурзӯр ҳастем ва бо шумо ба зӯри шамшер сухан мекунем. Умар фарсудагии давлати Сосониёнро хуб медонист ва мағрурона барои масҳара ва ба иззати нафси шоҳ расидан сафиронро фиристода буд.

Чанги Қадисия ва тасарруфи Тайсафун. Ин чанг соли 636 дар деҳаи Қадисияи назди Карбало рух дод. Чанг 4 рӯз давом ёфт. Рӯзи аввал бартарию филҳои сипохи Сосониён соҳиб шуданд, зеро аспони арабҳо аз филҳо метарсиданд ва соҳибонашон дуруст муқобилият нишон дода наметавонистанд. Рӯзи дуюм арабҳо кӯмак гирифтанд ва лашкариёни савораи тоҷикон эронӣро шикаст доданд ва сарбозони зиёде кушта шуданд.

Рӯзи сеюм арабҳо бо хилаву найранг чашмони филҳоро бо найза кӯр карданд ва филҳо бо сипохи соҳибони худ чангиданд ва бесарусомониҳо оварданд. Шаб арабҳо ба дастаҳо тақсим шуда, ба сипохи Сосониён шабохун зада талафоти зиёде оварданд.

Рӯзи чаҳорум гундбоде барҳост ва ҳоку чанге ба сӯи лашкари тоҷикон-эронӣ овард ва мардумро бесаранҷом сохт. Арабҳо аз ин лаҳза истифода бурда, ба хучум гузаштанд ва дили лашкарро парешон сохтанд. Лашкари тоҷикон бо душман далерона меҷангид. Арабҳо кӯмак мегирифтанд, аммо ба сипохи эронӣ ёри намерасид. Қувваҳо нобаробар шуданд ва чанг бо ғалабаи аъроб ба поён расид. Тоҷикон-эронӣ дар ин чанг дирафши Ковиёнро аз даст доданд. Навиштаанд, ки дирафш ба ҷавохири зиёд ораста буд, ки ба арзиши сирочи як мамлакат (200000 туман) баробарӣ мекард.

Умар барои ин ғалаба ба сипохи худ ду моҳ истироҳат дод. Баъд аз ин арабҳо ба забти минтақаҳои байни рӯдҳои Дачла ва Фурут ҷуруъ намуданд.

Яздигурд сулҳ пешниҳод кард, ки мутобиқи он заминҳои он

тарафи Дачла ба дасти арабҳо мегузаштанд, аммо Саъди Ваққос ин пешниҳодро напазируфт.

Азбаски арабҳо барои гузаштан аз Дачла кишти месохтанд ва дар ин боб таҷриба надоштанд, ин кор вақти зиёдро гирифт, аммо Яздигурд барои муқобилият бо онҳо чорае наҷуст ва ҳамин, ки арабҳо ба соҳили Дачла наздик омаданд, шоҳ роҳи гурезро пеш гирифт ва ба Хулвон рафт. Арабҳо тобистони соли 637 бе муқобилияте ба Тайсафун - маркази давлати Сосониён даромаданд.

Онҳо аз шукӯҳ ва ҳашамати маркази тоҷикон-эрониён гарбӣ дар хайрат афтоданд. Аксари арабҳо тиллоро намешинохтанд ва кофурро намак мепиндоштанд. Онҳо тахти тилло, ҷавохирот ва ганимати зиёде ба Умар фиристоданд. Ҳар як сарбози араб ганимат бурд. Арабҳо бахше аз аҳолии Тайсафунро куштанд ва бахшero ба ғуломӣ бурданд, шаҳрро сӯзонданду ба харобазор табдил доданд.

Арабҳо соли 637 тамоми Байнаннахрайнро гирифта, дар он ҷо ду лангар сохтанд, яке дар Куфа - дар гарби рӯди Фурот ва дигаре дар Басра - дар резишгоҳи рӯди Дачла. Ин ду лангар ба шаҳр табдил ёфта дар юриш ба Тоҷикзамин чун пойтахти асосии арабҳо хидмат мекарданд.

Чанги Ҷалуло. Саъд баъди ғорати пойтахти Сосониён мехост Яздигурдро дунболоғирӣ намояд, аммо Умар ба ӯ маслиҳат дод, ки тобистонро дар Мадонин гузаронад. Баъди чанде Саъд дастур гирифт, ки Яздигурд дар Хулвон ба ҷамъоварии сипоҳ машғул аст. Ба ӯ набояд чунин имконият дод. Бинобар ин Саъд бо 12 ҳазор аскар роҳи Хулвонро пеш гирифт ва дар муқориба ғолиб омад. Арабҳо ганимати зиёд, аз ҷумла 100 ҳазор аспони зотӣ ба даст дароварданд ва лашкару умарои худро бо беҳтарин аспон таъмин карданд. Баъди ин ғалаба Саъд мехост боз Яздигурдро таъкиб намояд, аммо Умар ба ӯ маслиҳат дод, ки ноҳияҳои Зағросро фатҳ намояд. Саъд ба ишқи шаҳрҳои Форс саркард ва муқобилияти саҳт дид. Дар ин ҷанг ҳокими Хузистон арабҳоро шикаст дод, аммо аъроб ин сарзаминро дубора гирифтанд ва Шушро муқосира карданд, ки фатҳи он баъди 18 моҳ ба онҳо муяссар гардид. Ин ҳодисаҳо дар соли 640 сурат гирифтанд.

§ 32. ҶАНГҲОИ ОХИРИН ДАР ТОҶИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИНИ ҒАРБӢ

Чанги Наҳованд. Ин охирин ҷанги Яздигурд бо арабҳо буд. Вақте ки арабҳо ба истилои Байнаннахриён саргарм буданд, Яздигурд ба ғирдоварии лашкар пардохт ва аз тамоми вилоятҳои ба дасти аъроб нагузашта ёри талабид. Арабҳо аз ин ҳодиса хабар ёфта, лашкаре бо сарварии Нуъмон ибни Макрон ба сӯи Хулвон фиристоданд.

Ҷосусони Нуъмон хабар доданд, ки Яздигурд бо лашкараш дар Нахованд мавкеъ гирифтааст. Нуъмон бо 30 ҳазор аскар ҳаракат кард. Навиштаанд, ки лашкари Яздигурд миқдоран бар душман бартарӣ дошт ва дар кӯҳсоре камин гирифта буд. Он лашкар арабҳоро тирборон мекард, аммо арабҳо ба лашкари Яздигурд талафот расонида наметавонистанд.

Нуъмон ин ҷангро бенатича донист ва роҳи фиребро пеш гирифт. Ӯ овоза паҳн кард, ки зӯраш дигар ба ҷанг намерасад, хӯроқа надорад ва халифа низ вафот кардааст. Бинобар ин ба сӯи Мадоин бармегардад. Сарлашқари Яздигурд - Фирӯзон ба ин овозаҳои дурӯғ бовар намуд. Вай аз майдони ҷанг рафтани арабҳоро дида, гумон бурд, ки онҳо шикаст хӯрдаанду мегурезанд.

Аммо арабҳо бо ин ақибнишинӣ мехостанд лашқари Фирӯзонро аз камингоҳ берун оранд ва ба ӯ ногаҳонӣ ҳучум кунанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Вақте ки лашқари Сосониён аз камингоҳ баромала ба таъқиби арабҳо пардохт, арабҳо ногаҳон баргашта, ба сафҳои лашқари Фирӯзон зарба заданд ва таъқиб намуда, талафоти бузург расониданд.

Ҳамин тавр ҷанги Нахованд, ки соли 642 (21 ҳиҷрӣ) ба вуқӯъ пайваст, бо торумори лашқари Яздигурд анҷом ёфт.

Забти ноҳияҳои боқимондаи давлати Сосониён. Баъди ҷанги Нахованд Яздигурд аввал ба Исфаҳон, баъд Кирмон ва аз он ҷо ба Систон ва Балху Марв фирор кард. Мамлакат бе соҳиб монд. Муҳофизати ноҳияҳо ба ихтиёри сарварони маҳаллӣ афтод. Маҳалҳо ҳар қадом алоҳида ба муқобили арабҳо ҷангиданд, аммо дастаҳои хурд дар муқобили қӯшуни зиёду касбии араб истодагӣ карда натавонистанд. Бинобар ин аз соли 642 то 644 арабҳо вилоятҳои Ҳамадон, Рай, Қум, Қошон ва Озарбойҷонро ба осонӣ ба ихтиёр дароварданд ва аз мардум андози гарон гирифтанд. Истаҳр соли 648 бо арабҳо шартнома баста, бо 2 млн дирҳам таслим шуд, аммо баъди ҷанде мардум шӯриданд ва арабҳо шаҳрро хароб намуда, 40 ҳазор мардро кушта, занон ва кӯдаконро гулом карданд. Танҳо соли 649 арабҳо забти сарзамини Порсро ба охир расониданд ва ба сӯи Хуросон ба дунболи Яздигурд бароманд. Соли 650 Систонро гирифта, ба вай 1 млн дирҳам товони ҷанг бастанд.

Мувофиқи ривояти Табарӣ, Яздигурд дар вақти дар Балх буданаш ба назди ҳокони турк ва ихшиди Суғд сафирҳо мефиристанд ва ёрӣ меурсад, аммо сафирон бенатича баргаштанд. Баъди гирифтани Систон Яздигурд худаш ба назди ҳокон рафта, бо ӯ ва ихшиди Суғд муборизаи якҷояро мепазонад ва ҳамроҳи дастаҳои онҳо ба Балх меояд. Вақте ки ба Балх наздик мешаванд, сарлашқари араб Аҳнаф ба тарафи Марварӯд ақиб менишинад. Дастаҳои муттаҳидон аз дунболи ӯ мераванд ва дар тангие вомехӯранд. Мавқеи арабҳо хуб буд.

Аз тарафдорони Яздигурд гурӯҳи ками туркон, ки ба пеш рафта буданд, кушта шуданд. Хокон ин ҳодисаро фоли бад таъбир кард ва иттифокчиён ба Балх баргаштанд. Арабҳо низ бо сарварии Ҳорис ибни Нуъмон дар калъае паноҳ гирифтанд. Яздигурд барои овардани хазина ба Марв рафт. Аммо байни ӯ ва ҳамроҳонаш низоъ бархост. Ҳамроҳонаш намехостанд, ки ӯ ба назди хокон ва аз он ҷо ба Чин равад. Ҳамроҳон гуфтанд, ки мо хазинаро ба арабҳо медихем ва дар ватани худ мемонем. Кор ба ҷанг анҷомид. Тарафдорони шоҳ шикаст хӯрданд ва боқимондаи онҳо аз ҷониби аскарони араб кушта шуданд. Марзбони Марв аз қабули шоҳ рӯй тофт ва шоҳи гурезон шаб дар осиебе паноҳ бурд. Осиеббон либосҳои киматбаҳои ӯро лида, шабона шоҳро кушт ва либосҳояшро гирифт ва мурдаашро ба рӯдхона партофт. Касоне, ки хазинаро ҳамроҳ доштанд, онро ба Ахнаф супориданд ва ба хонаҳои худ бозгаштанд.

Ин ҳодиса соли 651 ба вуқӯъ пайваст. Бо ҳамин подшоҳии 425-427 солаи дудмони Сосониён фочианок ба охир мерасад ва Тоҷикзамин-Эронзамини Ғарбӣ ба дасти аҷнабиёни биёбонгард мегузарад.

Кӯшишҳои охири намояндагони сосонӣ барои бақои салтанат. Сарнагунии дудмони Сосониён ханӯз маънои мағлубияти халқро надошт. Ҳар ноҳия ба тарзи худ бо арабҳо мубориза мебуд ва кӯшиши аз зулми онҳо озод шуданро дошт.

Аз таърихномаҳо бармеояд, ки баъди вафоти Яздигурд писари ӯ Фирӯзи III дар Тахористон худро шоҳаншоҳ эълон мекунад ва ба гирд овардани сипоҳ мепардозад ва аз шоҳи Тахористон кӯмак мегирад. Соли 661 давлати Чин туркҳоро дар марзи худ шикаст дода мулки озодшударо ба Фирӯз месупорад ва онро давлати Тоҷикӣ меномад. Ҷои ин давлат ӯ шоҳигарӣ маълум нест. Гумон меравад, ки ин давлат дар ноҳияи Кашғару Хутан ҷой дошт, зеро мардуми ориёнажоди маҳаллии ин диёр худро тоҷик меномиданд ва Фирӯз дар ҳамин ҷо давлати тоҷикии худро сохта буд. Тақдир ин давлат ни маълум нест. Ба ривояте, соли 683 Фирӯз ба Чин ба назди император меравад ва хуб пазироӣ мебинад ва он ҷо вафот мекунад.

Писари ӯ Ниниш (шояд Нарсӣ бошад) ба ҷои ӯ менишинад ва ба Тахористон омада, кӯшиши лашкар ҷамъ овардан мекунад, аммо кораш бе натиҷа мемонад. ӯ ба дарбори чиниён бармегардад. Дар солномаи соли 722 аз шахсе бо номи Пушонии хурӣ ёд мешавад, ки худро шоҳи Эрон номидааст. Ин шахс шояд аз бозмондагони Фирӯ бошад.

Натиҷаи забткориҳои арабҳо дар Тоҷикзамини Ғарбӣ. Таҷовуз юнониён ба малакат ва тамаддуну фарҳанги мо таъсири нисбӣ в рӯякӣ дошт. Фурури ватанпарварии ориёӣ онро ба зудӣ аз бай бардошт. Юнониён дину ойини худро ба зӯри ҷорӣ накарданд.

баръакс ба дину ойинҳои мо назари нек доштанд. Арабҳо баробари вуруд ба сарзамини мо ҳама чизро бе фарқ нобуд месохтанд.

Арабҳо тамаддуни пешқадаму ҳазорсолаи моро нобуд сохта хату забони худро зӯран ҷорӣ намуданд. Онҳо дину ойини аҷлодии моро аз байн бурда, дини худро бо номи Ислому қабулонидаанд. Онҳо аз ҷиҳати фарҳанг, сохтори давлатдорӣ ҳазорсолаҳо аз мо қафо буданд. Бинобар ин онҳо заминҳои ободу хуррами моро дида, қабоили зиёдеро меоварданд ва онҳоро ин ҷо муқимӣ менамуданд. Дар Хузистон, Хуросон лангарҳо сохта аҳолии зиёдеро оварданд. Дар шаҳрҳо маҳаллаҳои арабишин пайдо шуданд. То асри X ҳатто дар Қум арабҳо беш аз тоҷикон буданд. Забони арабӣ забони ҳукмрон, забони илм ва фарҳанг гардид.

Танҳо баъди пайдоиши лудмонҳои тоҷикии Тоҳириён, Сафғориён, Сомониён ва Оли Буя арабҳо бо аҳолии маҳаллӣ омезиш ёфтанд.

САВОЛҲО:

1. Чаро Ҷанги Занҷир меғоянд?
2. Моҳияти ғалабаи Ҷанги Занҷир барои арабҳо дар чӣ буд?
3. Роли филҳо дар ғалабаи Ҷанги Пул аз чӣ иборат аст?
4. Чаро тоҷикон-эрониён аз ғалабаи худ истифода набурданд?
5. Сабабҳои шикасти қўшуни Яздигурдро дар ҷанги Қадисия чӣ хел мефаҳмед?
6. Чаро арабҳо ба осонӣ маркази давлати Сосониён шаҳри Тайсафунро гирифтаанд?
7. Хатои сарлашқари Сосониён Фирӯзон дар ҷанги Наҳованд аз чӣ иборат буд?

Боби VI ХИЛОФАТИ АРАБ

§ 33. ҲОКИМИЯТИ АРАБҲО

Тоҷикзамини Ғарбӣ дар замони умавӣҳо (661-750). Замони ҳукмронии чаҳор халифаи аввал - Абӯбакр, Умар, Усмон ва Алӣ (632-661) замони порсӣ ба шумор меравад. Халифа на танҳо сарвари дин, балки сарвари давлат низ буд. Халифа имом буд ва умавӣҳо онро ба меросӣ табдил дода, манфиати табақои давлатмандонро ҳимоя менамуданд. Дар замони халифаҳо соҳти деҳқонӣ раванк ёфт. Мардум андозҳои зеринро месупориданд:

1. Закот - аз чорводорӣ, хунармандӣ ва савдо, ки ҳаҷми он 2,5 фоизи даромади солонаро ташкил меод.

2. Ушр - аз 10 як ҳиссаи ҳосили замин.

3. Хироч - аз 10 то 50 ҳиссаи даромади солона аз одамоне, ки дини мусулмониро напазируфтаанд.

4. Сарона ва чизя - аз пайравони динҳои дигар - масеҳиён, зардуштиён ва ғайра, ки аз 12 то 48 дирҳам меоданд.

5. Даромад аз чангҳо - аз панҷ як ҳиссаи он ба иштирокчиёни ҷанг тақсим мешуд.

То охири асри VII дар қаламрави хилофат тангаҳои нуқраи Сосониён ва тангаҳои тиллои румиён дар муомилот ривож доштанд.

Дар замони халифа Абдулмалик (685-705) сиккаҳои мусулмонӣ бо навиштаҷоти «Лоилоҳа иллалоҳу Муҳаммадан расулуллоҳ» ва номи халифа пайдо мешаванд. Пули тилло динор ном дошт ва вазни он 4,25 г буд. Як динор дар ибтидо ба 10 ва баъдҳо ба 12,2% дирҳам баробар буд. Вазни дирҳами нуқра 2,97-ро ташкил мекард. То ин давра ҳаман коргузориҳо ба забони пахлави сурат мегирифт, дар замони Абдулмалик коргузориҳо ба забону хати араби шурӯъ мешаванд.

Мубориза ба муқобили Умавиён. Аъёну ашрофи маҳаллӣ ба арабҳо тақлим шуда бо онҳо забон ёфта, зиндагонии худро ба дину ойини мусулмонӣ муқобил сохтанд, аммо гурӯҳе аз ашроф, шоҳзодагон ва кишоварзон ба арабҳо сари итоат нафуроварда, мубориза мебуданд. Силсилаи сипаҳбодони Табаристон, Гелон, Дайлам бо арабҳо созишнома баста, хироч меоданд ва истиклолияти дохилӣ ва дину ойини худро нигоҳ меоштанд.

Пояҳои иҷтимоии умавӣҳо хеле маҳдуд буд. Онҳоро на ҳаман табақаҳои давлатманди араб тарафдорӣ мекарданд. Умавиҳо бештар ба давлатмандони дар Сурия ва Миср сокиншуда алоқамандӣ доштанд. Аз ин сабаб, тарзи мамлакатдорӣ онҳо дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеаи норозигӣҳо ба вучуд меовард. Ғайр аз бадавӣҳо ва кишоварзони араб норозигӣҳо дар байни мардуми ғайриараб, махсусан тоҷикон, хеле авҷ гирифт. Умавиҳо ҳукмронӣро дар хилофат ба авлодӣ тақдир доданд. Онҳо, махсусан ҳешовандони наздики пайгамбари ислом - халифаи чорум Алӣ ибни Абиталибу фарзандони ӯ, амакзодаҳояш, фарзандони Аббосро ба идораи хилофат роҳ надоданд. Дар Макка ва Мадина бисёр пайравони содики пайгамбар умавӣҳоро барои ғайриқонунӣ ба хилофат расидан ва аз русуми исломӣ дур шудан айбдор мекарданд. Норозигӣҳо дар байни деҳқонони тоҷик-эронӣ низ шиддат ёфт.

Норозигӣҳо баъди вафоти халифа Муовия (661-680) авҷ гирифтанд, шӯришҳо бо иштироки табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҷараёнҳои гуногуни динӣ сурат доштанд.

Ханӯз дар солҳои 50-уми асри VIII се равияи динӣ ташкил шуда буд: тарафдорони исломи суннатӣ, шиаҳо ва хориҷиҳо. Шиаҳо ва хориҷиҳо зидди ҳукумати умавиён ва тарзи давлатдорӣ онҳо буданд. Сунниҳо дар назария ҷонибдори интиқоби халифаҳо буданд, аммо дар амал онҳо идораи хилофатро меросӣ карда буданд. Шиаҳо гуфтанд, ки халифа - имом бояд меросӣ ва аз авлоди духтару домоди Мухаммад, яъне аз дудмони Фотима ва Алӣ бошад.

Хориҷиҳо як ҷараёни демократӣ дар ислом ба шумор мераванд. Онҳо мегуфтанд: «Ҳамаи арабҳо ва ғайриарабҳо, яъне тамоми мусулмонон баробарҳуқуқанд ва бояд соҳти иҷтимоии ҳамаи мусулмонон якранг бошад. Ҳамаи мусулмонон, сарфи назар аз миллату наҷод, ҳақ доранд, ки дар интиқоби халифа - имом ширкат ҷӯянд, номзадҳои худро барои халифагӣ пешниҳод кунанд». Хориҷиҳо ба аслу насаби имом аҳамият намедоданд. Ба андешаи онҳо, агар имом аз ӯҳдаи вазифаи худ баромада натавонад, мебояд ӯро ба шахси болаёқаттар иваз намуд.

Агар мусулмонон гуноҳи азим содир кунанд, кофир мешаванд. Азбаски ҳокимияти халифаҳои умавӣ намуди дунявӣ гирифта буд, хориҷиҳо онҳоро ба куфр гунаҳгор менамуданд. Дар аввал хориҷиҳо танҳо аз арабҳо иборат буданд, аммо баъдҳо ба ҳайати онҳо тоҷикон-эронӣҳои зиёде ҳамроҳ шуда, шӯришҳои зиддиумавиёнро ҷонибдорӣ менамуданд. Дар ин шӯришҳо занҳо низ ҷаъолана ширкат меварзиданд.

Шӯрише, ки шиаҳо 9 октябри соли 680 дар Карбало созмон доданд, бо ғолибияти дастаҳои ҳукумати ба охир расид. Дар ин шӯриш сарвари шӯришиён - Хусайн ибни Алӣ кушта шуд. Шӯриш дубора дар шаҳри Куфа бо сарвари Мухтор ибни Абӯубайд сар зад. Шӯришчиён тайи 2 сол (685-687) шаҳрро дар дастӣ худ нигоҳ доштанд.

Шӯришҳои калони хориҷиҳо дар Ҳузистону Ироқ низ ба амал омаданд, бахши зиёди Байнанаҳрайн ва Порсро то ба Кирмон фаро гирифтанд ва аз соли 684 то соли 697 давом ёфтанд. Шӯришҳо аз ҷониби Ҳачҷоч ибни Юсуф бераҳмона сарқуб гардиданд. Ҳачҷоч одами хеле бераҳм буд. Ӯ дар Куфа 11 ҳазор касро кушт. Дар муддати 20 соли ҳукмронӣаш 130 ҳазор нафар одамони муҳолифи сиёсати ӯ ба қатл расиданд. Дар рӯзи марги вай дар ҳабсхонаҳои хилофат зиёда аз 50 ҳазор нафар мардон ва 30 ҳазор нафар занон маҳбус буданд.

Ҳачҷоч кишоварзонро дар сохтмони каналҳо, роҳҳо, қалъаю қасрҳо маҷбуран қор мефармуд. Одамони мусулмоншударо ба чизя супоридаи маҷбур менамуд. Қасоне, ки аз андоз ва чизя қарздор буданд, дар гарданашон тахтаҳои сурбӣ овезон мекарданд. Дар охири ҳукмронии халифаҳои умавӣ хироч аз болиғон бо зӯрию ситам

ситонда мешуд. Ин ҳодисаҳо боиси аз ҷав сар задани шӯриши шааҳо бо сарварии Зайд ибни Алӣ мегардад. Хориҷиҳо бо сарварии Заҳҳок ибни Қайс дар Байнаннахрайн солҳои 644-647 шӯриш мекунанд, ки тамоми Хузистон ва Порсро фаро мегирад. Дар ин шӯриш зиёда аз 120 ҳазор одам иштирок доштанд.

Сарнагунии хилофати Умавиён. Дар чоряки аввали асри VIII боз як иттифоқи зидди Умавиён ташкил ёфт, ки онро Аббосиён сарварӣ менамуданд. Маркази он Куфа буд. Тарафдорони он мегуфтанд, ки хилофатро ҳеч кас, ба ҷуз авлоди Мухаммад ҳаққи сарварӣ надорад. Ҳамаи беадолатиҳо, андозҳои вазнин ва қонуншиканиҳо дар олами ислом аз ҷониби халифаҳои умавӣ содир мешаванд. Агар авлоди Мухаммад ба сари хилофат биёяд, беадолатиҳо аз байн мераванд. Ин даъвати зидди Умавиён, ки ранги мазҳабӣ дошт, дар олами ислом ҷонибдорони зиёд пайдо кард. Ба он ҳамаи қувваҳои зидди Умавиён пайвастанд. Қувваҳои муқобили хилофат дар Хуросон низ гирд омаданд ва дар қори барҳам додани ҳукумати Умавиён роли ҳалқунанда бозиданд. Ин қувваҳоро писари ҷасури ҳалқи тоҷикӣ-эронӣ Абӯмуслим роҳбарӣ мекард.

Ҷ 9 июни соли 747 байрақи сиёҳ ва оташи зидди Умавиёнро дар Марв фурузон кард. Ба дастаи ӯ ҳамаи шоҳу гадои тоҷикон ва арабони норизо ҳамроҳ шуданд. Абӯмуслим дар назди Тӯс, Гургон, Наҳованд ва рӯди Зоб лашқари Умавиёнро торумор сохта ба дарбори хилофат наздик омад. Халифа Марвони II ба Миср гурехта, дар он ҷо кушта шуд. Соли 750 намоёндан Аббосиён Абулаббоси Саффоҳ ба тахти хилофат нишаст.

САВОЛҲО:

1. Дар Тоҷикзамини Ғарбӣ дар замони хилофати Умавиён кадом намуди андозҳо вуҷуд доштанд?
2. Сабабҳои ихтилофи байни арабҳо барои имомат дар чӣ буд?
3. Ҷараёнҳои зидди Умавиён ва муборизаи онҳо барои хилофат ва характери динии ин ҳаракатҳо чӣ гуна буд?
4. Ҷаро Абӯмуслим дар ҷангҳои зидди хилофати Умавиён ба пирӯзиҳо ноил омад?

Ташкили хилофати Аббосиён. Сиёсати Умавиён дар қаламрави хилофат норозигиҳои зиёдеро ба вуҷуд овард. Шӯришиён бо сарварии Абӯмуслим қонадони умавӣҳоро сарнагун сохтанд ва Аббосиёнро ба сари қудрати сиёсӣ ва динӣ оварданд. Ҳанӯз моҳи ноябри соли 749 дар шаҳри Куфа қувваҳои зидди Умавиён дар масҷиди ҷомеъ Абулаббоси Саффоҳро имомхалифан қуддии мусулмонон эълон карда буданд. Моҳи январӣ соли 750 Аббосиён

расман идораи тамоми олами исломро ба даст гирифтанд ва то соли 1258 хукм ронданд.

Аввалин халифаҳои аббосӣ Саффоҳ (750-754) ва бародари ӯ Мансур (754-775) маркази хилофатро аз Сурия ба Бағдод кӯчониданд. Бағдод аслан сарзамини тоҷикнишин буд ва дар наздикии Тайсафун - пойтахти Сосониён ҷой дошт.

Аббосиҳо, ки бо дастгирии бевоситаи оммаи мусулмонон ба сари кудрат омада буданд, ба ваъдаҳои худ вафо накарданд. Абӯмуслим ва ёрониаш умеди зиёд доштанд, ки Аббосиён барои халқ сабукиҳо мешикананд. Аббосиҳо ин корро накарданд. Онҳо аз баланд шудани обрӯи Абӯмуслим тарсида, ўро соли 755 ба дарбор даъват намуда, ночавонмардона ба қатл расонданд.

Бо вучуди он ки Аббосиён Абӯмуслимро хонинона куштанд, аз нуфузи давлатмандони тоҷик-эронӣ дар олами ислом саҳт тарсида, маҷбур шуданд, ки бо ашрофи маҳаллӣ (тоҷикон) ҳамкорӣ намоянд. Шумораи тоҷикон дар дарбор ва кӯшуни хилофат хеле зиёд буд. Зикр карда будем, ки Бағдод шаҳри тоҷикнишин буд ва онро марказ интихоб намудан ба манфиати арабҳо набуд. Халифаҳои аббосӣ ба идораи давлати худ шоҳзодагони тоҷикро ҷалб наамуданд. Онҳо аркони давлати худро ба монанди аркони давлати Сосониён сохта, сарварини онро ба тоҷики Балх-Бармак супориданд. Бармакиён дар муддати 50 сол вазири Аббосиёнро ба ўҳда доштанд. Сарвазир ҳамаи корҳои давлатиро идора наамуд, яъне сохтори давлати Аббосиён ҷимтоҷикӣ ва нимарабӣ буд. Дар замони Аббосиён забону хати арабӣ дар тамоми қаламрави хилофат расман ҷорӣ мешавад. Хилофат ба давлати мутамарказ табдил ёфта мустаҳкам мешавад. Забону хати арабӣ аҳамияти байналмилалӣ пайдо мекунад. Тамаддуни исломӣ пайдо мешавад ва минбаъд хеле раванқ меёбад.

Муносибатҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикзамин-Эронзамин дар асрҳои VIII-IX. Дар замони Аббосиён низоми заминдорӣ ривож меёбад ва бештари заминҳо ба дасти деҳқонон мегузаранд, яъне онро тарзи заминдории деҳқонони бузург номидан равоост.

Дар ин давра чандин навъи заминдорӣ вучуд дошт:

1. **Заминҳои давлат.** Заминҳои давлатӣ ҳамаи заминҳо, кӯҳ, об, кӯл, дарё, хулоса, ҳамаи чизҳои дар ҳудуди хилофат мавҷудро дарбар мегирифт. Давлат барои муҳофизати онҳо аз ҳучуми хориҷиён андоз мегирифт.

2. **Заминҳои шахсии шоҳон ва халифа,** ки ба ичора дода мешуданд ва даромади онҳо ба хазинаи онлавиш шоҳ ворид мешуд.

3. **Заминҳои давлатӣ,** ки аз шахсони гунаҳгор мусоҳира мешуд. Даромади ин заминҳо ба хазинаи умумии давлат ворид гашта, барои нигоҳдории девонҳо ва ё дашқар ба харҷ мерасид.

4. Заминҳои масҷид, ки онҳо низ ба иҷора дода мешуданд ва даромади онҳо барои имомон харҷ мешуд.

5. Дар ин давра як намуни нави заминдорӣ пайдо мешавад, ки бо номи иқтоъ ва иқтоъдор маълум аст. Ин заминест, ки бо дехоту боғоташ мувофиқи хизмат ба дарбориён, сарлашқарон дода мешуд. Халифа метавонист ҳаҷми онро кам ё зиёд кунад, ё онро гирифта ба каси дигар диҳад. Андози иқтоъ ба соҳиби он - иқтоъдор дода мешуд. Иқтоъ асосан ба моли меросӣ таъдил меёфт. Бисёр мулкҳои Тоҷикзамин чун иқтоъ ба арабҳо дода шуда буданд. Масалан, дар вилояти Қазвин 500 нафар лашқариёни араб иқтоъ доштанд ва ба ин роҳ бисёр сарбозони араб ба заминдорони бузург таъдил меёфтанд. Аз заминҳои давлатӣ, вақф, иқтоъ андоз намеситониданд. Аз мулкҳои шахсии мардум хирочи даҳяк мегирифтанд. Аз заминҳои хонадони Аббосиён низ ба давлат андоз намедоданд.

Аҳволи кишоварзон вазнин буд. Шахсоне, ки андоз мегирифтанд, худсарона онро аз будаи бештар меситониданд. Хосилро аз будаи беш ҳисоб намуда, миқдори андозро зиёд менамуданд. То омадан ва ҳисоб кардани андозгирон хосилро аз замин ё дарахт гирифтаи намегузоштанд. Кор ба ҷо мерасид, ки ҳосили киштаҳо дар замин талаф меёфт, ва кишоварзон маҷбур мешуданд, ки барои ба даст овардани иҷозати ҷамъоварии ҳосил ба андозгирон пора диҳанд.

Ҳодисаҳои пешақӣ харидани ҳосили киштзорону боғот вучуд дошт. Дар шаҳрҳо ҳунармандони озод, ки ба як иттиҳодия дохил буданд, аз меҳнати гуломон истифода мебуданд ва гуломон мебоист ҳаррӯза ба соҳибони худ 1 дирҳам аз маҳсули корашон медоданд. Гуломон дар қорҳои хона низ васеъ истифода мегардиданд. Қорҳои хонаро гуломону қанизон иҷро мекарданд. Истифодаи меҳнати гуломон баъди истилои арабҳо равиш гирифт.

САВОЛҲО:

1. Аббосиёно кӣ ба сари хилофат овард?
2. Онҳо ба шӯришгароне, ки хилофатро гирифта дода буданд, чӣ сабуқиҳо доданд?
3. Аббосиён чаро Абӯмуслимро куштанд?
4. Иштибоқи Абӯмуслим аз чӣ иборат буд?
5. Шумо кадом намудҳои заминдориро медонед?
6. Иқтоъдорӣ чӣ гуна заминдорӣ буд?
7. Истифодаи меҳнати гуломро чӣ гуна мефаҳмед?

Боби VII ТОЧИКЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ ТУРКУ АРАБ

§ 34. ИСТИЛОИ ТОЧИКЗАМИНИ ШАРҚӢ АЗ ҚОНИБИ ТУРКОН

Дар асри VI дар Олтой иттиҳоди бузурги қабилаҳои турк ва туркзабонон ба вучуд меояд ва ин қабилаҳо дар як муддати кӯтоҳ ба ғарб ва ҷануб паҳн мешаванд. Гурӯҳи ба ғарб рафта то ба сохилҳои дарёи Охсиён ва Кимерия мерасад ва халқҳои урупоисимо, аз ҷумла ориёнаҷодони сармат ва аланро ба итоат оварда бо онҳо омезиш ёфта, киёфани мугули аслии худро аз даст медиҳанд. Лекин туркон забони худро нигоҳ медоранд ва онро ба дигарон қабул мекунонанд. Гурӯҳе, ки ба Осиёи Марказӣ ҳуҷум оварда буд, саконҳои худро Туронро (Қазокистон, Қирғизистон ва Қашғару Хутан) мегиранд ва бо турхон ориёӣ омезиш меёбанд ва киёфани худро низ тағйир медиҳанд ва дар ин ҷо низ забони туркӣ ҷорӣ мешавад.

Мо аз таърихи синфи 5-ум медонем, ки аввалин қабилаҳои туркӣ ба заминҳои Олтой ва Болооби рӯди Енисей омада, бо турхон сайини авестой омезиш ёфтанд ва номи турро бо шакли турк қабул карданд ва турҳо дар навбати худ забони туркиро пазируфтанд ва аз ин пас ҳамчун турк амал карданд. Азбаски туркҳо, ғайр аз ном, бисёр урфу одати турҳо, аз ҷумла бузургдошти оташ, асп, шер, гург ва ривоятҳои аз авлоди Афросиёб буданро қабул карданд. Хангоми забти вилоятҳои саконишини Осиёи Марказӣ муқобилияти сахте наиданд, зеро онҳо ҳамчун авлодони Афросиёб амал мекарданд.

Саконҳо дар вақти истилои туркҳо аз шохигарихи хурд иборат буданд ва пароканда мезистанд ва ба муқобили қувваи бузурги туркҳо истодагарӣ карда наметавонистанд. Масалан, яке аз қайҳои турк соли 555 дарёи Ғарб, яъне Хоразмро мегирад. Мухон Истам ном дошт. Мухон-Мугон исми саконҳои тур аст ва Истам низ аз истодани тоҷикӣ гирифта шудааст, яъне туркҳои ба Осиёи Марказӣ дар ибтидо омада бештар тур буданд. Онҳо вақте ки атрофи дарёи Хоразмро гирифтанд, дар ин ҷо саконҳои зироаткору ҷорводор мезистанд, ки дорой дахҳо деҳу шаҳр буданд ва дар таърих бо номи кангюҳо маълуманд. Аз таърихи синфи 5 медонем, ки дар қадим давлати бузурги турҳо ташкил ёфта буд. Аммо ба мурури замон турҳо бумӣ шуда, дар байнашон парокандагӣ ба вучуд меояд ва хангоми истилои туркҳо қайҳои алоҳида иқтидори муқобилият ба дашқари бисёрҳазоран туркҳоро надоштанд.

Аммо дар Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ туркҳо ҳокимияти худро танҳо дар Хутан ташкил карданд ва маркази он шаҳри Кашгар (Қошгар) шуд. Аз ин пеш ҳамаи ноҳияҳо зери дасти Ҳайтолиён қарор доштанд ва солҳои 494-496 ду бор дар Шимолӣ Хумӣ ва Кучон ба туркон шикаст доданд. Дар он вақтҳо туркҳо бо номи қабилаҳои жуван-жуван амал мекарданд. Дар ҳуҷуми солҳои 60-уми асри VI қувваи бузурги туркҳо иштирок дошт. Давлати Ҳайтолиён дар ҷангҳои зиёди Сосониён суст гардид. Сосониён бо туркҳо иттифок бааста, меҳостанд Ҳайтолиёнро аз байн баранд ва на танҳо аз андози вазнини онҳо халосӣ ёбанд, балки мулкҳои Тахористон ва ҳатто бахши соҳили рости Омура ба даст оварданд. Подшоҳи Сосониён - Хусрави Анушервон бо ҳокони турк дар бораи амалиёти якҷоя ба муқобили Ҳайтолиён шартнома мебардад ва ҳатто духтари худро ба ҳокон мебахад. Шоҳи ҳайтолий - Ғолифар ба гирдовариҳои лашкар мепардозад. Ғирдавсӣ, дар ин бора мегӯяд:

Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силоху сипаҳ хост ганҷу дирам,
Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ сипаҳ андар овард гирд.

Маркази давлати Ҳайтолиён - Қундуз буд. Аввалин ҷанг бо туркон дар Пайқанди Бухоро оғоз ёфт. Гумон меравад, ки бахше аз лашкари Ҳайтолиён бо Сосониён мечангид:

Бухоро пур аз гурзу купол буд,
Ки лашкарғаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғолифар бо сипоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридӣ гурӯҳ,
Ба ҷанг андар омад зи ҳар сӯ сипоҳ,
Зи ганҷи бибастанд бар бод роҳ.

(Ғирдавсӣ)

Мувофиқи гуфтаи Табарӣ, духтари шоҳи Эрон ба никоҳи ҳокон - Санҷибу даромад ва яке аз шартномаҳои хешовандӣ аз байн бурдани давлати Ҳайтолиён ба ҳисоб мерафт.

Бинобар ин Ҳайтолиён дар ин ҷанг танҳо монданд, ҳатто, сугдиён ба онҳо ёрӣ наоданд. Қувваҳои якҷояи муттаҳидини бар Ҳайтолиён ғолиб омаданд. Зоҳиран Ғолифар аз қувваи якҷояи душманон тарсида, ба сӯи кӯхистони Сугд, Насаф ва Нахшаб ақиб менишинад ва ҷанг дар соли 565 дар ин ноҳияҳо сурат мегирад. Ғолифар дар ин ҷанг халок мегардад ва боқимондаи Ҳайтолиён шоҳи Чағониён - Вағонишро сарвари худ эълон мекунад, ки ӯ худро тобеи Хусрави Анушервон меҳисобид. Марзи Сосониён ва Ҳоконият рӯди Ому таъин мегардад. Сугдиҳо дар ин ҷанг худро бетараф ҳисобиданд.

расман ба итоати туркон даромаданд, лекин амалан мустакил буданд. Хайтолиён Хутан, Хафтрӯд, Чоч ва Сугдро аз даст дода бошанд ҳам, аммо Чағониён, Рашт, Воштгирд, Хуталон, Бадахшон ва Бомиёро то Кобулу Ҳинд дар даст нигоҳ доштанд.

Дар охирҳои асри VI ва аввалҳои асри VII дар байни худи туркон муборизаи дохилӣ шурӯъ мешавад, аммо тоҷикон барои аз дасти туркон озод намудани мамлакати худ кӯшише накарданд. Соли 581 шоҳи Хайтолиён ба муқобили туркон ба ҷанг бархост, аммо аз рафти он огоҳие нест. Ҳамин қадараш маълум аст, ки туркон шохигарии дар Чағониён, Хатлон ва Толиқон бударо бархам дода ба ҷои он ҷабгу ташкил медиҳанд.

Туркҳо Сугду Тахористонро аз худ ҳисобида, ба Поре лашкар мекашанд, аммо аз ҷониби Баҳроми Чӯбина шикаст мебаранд. Аз сабаби нооромӣҳои дарбори Сосониён - Баҳроми Чӯбина аз таъқиб ва тамоман рондани туркон аз худуди Тоҷикзамин-Эронзамини Шарқӣ даст мекашад. Туркҳо дар аввали асри VII барои дар Варорӯд мустаҳкам намудани мавқеи худ тасмим мегиранд. Онҳо солҳои 605-606 баъди забти вилояти Чоч шоҳи онро кушта, ба ҷояш Доле Фучжи ном шахсро мегузоранд. Туркҳо бо Сугд ҷанг карда наметавонанд, зеро дар ин вақт иттиҳоди сугдиён вучуд дошт, ки хеле пурзӯр шуда буд ва барои онро нигоҳ доштан ҳокони турк - Дотоу (576-603) духтари худро ба ихшиди Самарқанд ба занӣ медиҳад.

Ҳокон - Тун Шеху (618-630) мекӯшад то дар Сугд намояндаи худро барои гирифтани андоз нишонад, аммо ин кор ба ӯ даст наемедиҳад. Тун Шеху дар Қундуз (маркази Хайтолиён) писари худ - Дулошадро ҷабгу таъин мекунад, ки то омадани арабҳо ҳукумат меронад. Дар Сугд баъди вафоти Тун Шеху сугдҳо намояндаи ҳоконро аз кишвар ронданд. Ҳамаи вилоятҳои Сугд ба итоати ҳонадони ихшид гузаштанд. Соли 657 Ҳоконии ғарбӣ ба қисмҳо ҷудо мешавад ва хатари забти вилоятҳои Варорӯд аз байн меравад.

Вақте ҳоконии турк ташкил ёфт, забону хати сугдӣ забону хати расмии давлати онҳо эълон шуда, то тартиб шудани хати рунӣ (асри VIII) давом кард. Хати рунӣ дар асоси хати сугдӣ аз ҷониби сугдҳо тартиб дода шуда буд. Ин ҳодиса барои он руҳ медиҳад, ки дар заминҳои забтнамудани туркҳо дар Осиёи Марказӣ аҳолии асосӣ аз тоҷикони сугдзабон (сақоӣҳо) иборат буд. Ҳамин гавр, дар арафои истилои араб заминҳои Турон, ки ба он гирду атрофи дарёи Хоразм, заминҳои имрӯзаи Қазоқистон, Қирғизистон ва Кашғару Хутан ворид буданд, дар дасти туркон монданд.

САВОЛҲО:

1. Ҳуҷуми туркҳо ба Осиёи Марказӣ кай оғоз ёфт?

2. Туркҳо аз кадом қабил иборат буданд?
3. Байни турку тур чӣ муносибате ҳаст?
4. Чаро туркҳо забони суғдиро забони давлатии худ эълон карданд?
5. Алифбои туркҳо чӣ ном дошт ва дар асоси кадом алифбо тартиб ёфта буд?

§ 35. ТОЦИКЗАМИН-ЭРОНЗАМИНИ ШАРҚӢ ДАР АРАФАИ ИСТИЛОИ АРАБ. ХОРАЗМ ДАР АРАФАИ ИСТИЛО

Ривояти таърихӣ дар бораи шоҳони Хоразм. Хоразм яке аз вилоятҳои қадимтарини мамлақати мо буд ва номи он дар бахшҳои қадимтарини Авесто ба шакли *хворамзӣ* вомехӯрад, ки маънои замини офтобиро дорад. Дар арафаи истилои араб дар ин ҷо сулолаи шоҳони маҳаллӣ бо номи офригидҳо сарварӣ мекарданд. Мувофиқи ривоятҳо, шоҳони Хоразм аз авлоди Сиёвуш будаанд, аммо аз сабаби он ки арабҳо ҳаман сарчашмаҳои марбути шоҳони ин диёрро сӯзониданд, мо имрӯз дар бораи ин сарзамини ориёнишин маълумоти ночиз дорем.

Дар ин боб олими машҳури тоҷик - Абурайҳон Берунӣ, ки фарзанди Хоразм аст, менависад, ки 980 сол пеш аз зуҳури Искандар Сиёвуш писари Кайковус ба ин ҷо омад ва ба давлатдории Хоразмиён асос гузошт. Ин анъана давом кард то замони подшоҳи Офриг, ки аз наҷоди Кайхусрав буд. Мардум Офригро меғуфтанд, ки ба Хоразм некӣ намеорад, чӣ тавре ки Яздигурд ба Порс некӣ карда натавонист. Баъди Офриг писари ӯ подшоҳ шуд ва дар соли 615 исқандарӣ бинос сохт дар пушти қасрҳои шоҳони Хоразм бо номи Фир.

Ин диж дар канори шаҳр буд ва аз хишту гил сохта шуда, се девори химоявӣ дар гирдогирди он сохта буданд ва бурҷҳо, тиркашҳо ва дарвозаҳо устувор карда, деворҳо ҳар яке аз дигаре баландтар буданд. Қасрҳои Фир аз масофаи 10 мил - 20 км намоён мешуд. Дар замони истилои араб ин қаср обод буд, аммо баъд Чайхун маҷрои худро дигар карда, онро фурӯ мебарад.

Ҳангоме ки пайгамбари ислом зуҳур кард, дар Хоразм Арсомеух писари Бузгор писари Хомкарӣ писари Сиёвуши Сихр писари Азвочвор писари Аскачмуг писари Сакхасак писари Багра писари Офриг подшоҳ буд.

Вақте ки хоразмиён бори дуюм аз ислом рӯй гардонданд, Қутайба ибни Муслим ба онҳо ҷазоҳои саҳттаринро раво дид ва Аскачмуги Аскачворро шох таъин кард ва ҳар қасро, ки хати хоразмӣ медонист, аз дами шамшер гузаронид. Ва онон, ки аз ахбору

итгилоот миёни худ тадрис мекарданд, эшонро низ ба дастаи пешин мулҳақ сохт. Бад - ин сабаб таърихи Хоразм тавре пӯшида монд, ки пас аз ислом дониستاني он ғайриимкон гашт. Аз ин ҷост, ки қовишҳои бостоншиносӣ ягона сарчашмаи омӯзиши таърихи қадими Хоразм мебошанд. Омӯзиши ёдгориҳои ибтидоӣ асрҳои миёна танҳо дар ноҳияҳои Бургутқалъа тадқиқ шудаанд. Дар ин ҷо як шаҳрчаи иборат аз диҷ ва шаҳристон ва садҳо қӯшқдехаҳо вуҷуд доранд, ки дар ду тарафи канал ҷой гирифтаанд. Бештари қӯшқҳо аз ду қабат иборатанд. Дар қабати якум хонаҳои равоқбандӣ, гунбазӣ ва дар қабати дуюм утокҳои истиқоматӣ, толор ва ғайра ҷой гирифтаанд. Қӯшқҳо девори ҳимоявӣ ва тирандозӣ доранд.

Мувофиқи навиштаи Муқаддасӣ, танҳо дар атрофи шаҳри Маздакан 12 ҳазор қӯшқ ҷой доштаанд. Хоразм аз шаҳр ва рустоҳо иборат буд ва дорон фарҳанги баланди тичоратӣ, кулолгарӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва рассомӣ буд. Аҳолии шаҳру деҳаҳои асосии Хоразм ба кишоварзӣ ва тичорату ҳунармандӣ машғул буданд.

Забон ва русумҳо. Забони тоҷикони хоразмӣ яке аз лаҳҷаҳои забони ориёнҳои шарқиро ташкил менамуд ва алифбои худро дошт. Забони хоразмиён ба забони сугдиён хеле наздик буд. Аз гуфтаҳои Абӯрайҳон Берунӣ бармеояд, ки илҳои хоразмиён ва умуман оӣини онҳо бо сугдиён як будааст.

Масалан, дар яке аз шаҳрҳои қарнҳои V-VIII м. Хоразм, ки харобан он имрӯз дар байни мардум бо номи Токқалъа машҳур мебошад, ҳафриёт гузаронида шудааст. Хонаҳо, дару девор, асбобҳои рӯзгор ва ғайра ба чизҳои тоҷикони Суғд монанданд.

Масалан, қовишҳо дар қабристонҳои шаҳри Токқалъа чизҳои навро доданд, ки барои омӯхтани русуми ғӯронидани тоҷикони хоразмиён пеш аз исломӣ аҳамияти бузург доранд. Дар девори устухондонҳо маросими мотам, гиря қардан, сару рӯйхоро харошидан, мӯйхоро қандан, мушт ба сару сина задан, зорӣ қардан ва ғайра акс шудаанд. Дар маросими сугворӣ занҳо ва мардҳо дар либосҳои мотам мебошанд, яъне пеш сугдиён ва хоразмиён либоси мотам доштанд, ки онро дар рӯзҳои сугворӣ мепӯшиданд. Мо аз сарчашмаҳо медонем, ки либоси мотамро аз матои сиёҳ ва қабул медӯхтанд ва онро танҳо дар рӯзҳои сугворӣ мепӯшиданд. Либоси занҳо аз матои сиёҳ ва сафед дӯхта шудааст. Мурда дар тобут ҳобидааст ва ҳешовандонаш дар гирди он рост ва нишаста нола мекунанд. (Расми 46).

Дар баъзе устухондонҳо расми дари бихишт қашида шудааст. Навигарии дигаре, ки аз маводи ғӯристонҳои Токқалъа ба даст омад, ин маълум шудани номи аслии устухондонҳост. Ҷӣ тавре ки маълум

аст, дар илм онҳо бо номи устудон (сутудон) маъруфанд. Аз қабатҳои ин ёдгорӣ маълум гардид, ки онҳо танбар ном доштанд. Вожаи танбар ба забонҳои хоразмӣ, сугдӣ ва тоҷикии кунунӣ як маъно дорад: сандуке, ки дар он танро мегузоранд. Боз маълум шуд биное, ки дар он танбарҳоро мегузоштанд, фарвартик ном доштааст. Дар танбарҳо навиштаанд, ки ин танбар ва фарвартик аз фалон оила аст. Фарвартик ҷои муқаддас ҳисоб меёфт ва ҳама вақт дар рӯзи Фарвардин дар ин ҷо маросими ёдбуд баргузор мекарданд. Маросими ёдбуди арвоҳ (фарухарҳо) дар рӯзҳои аввали Наврӯз баргузор мешафт.

Ғайр аз ин, хоразмиён танбарҳоро ба шакли хайкал месохтанд, яъне дар танбарҳо киёфани одамони мурда ифода меёфтанд. (Расми 47).

Савдо. Пеш аз истилои араб Хоразм яке аз вилоятҳои мутараккии Варорӯд буд, каналҳои бисёр дошт ва заминҳо ҳама обёрӣ мешуданд ва аз онҳо ҳосили хуб гирифта мешуд. Замини Хоразм дар ду тарафи рӯди Ому ҷой дошт. Ҳар оила ҳавлӣ бо хонаи дуқабата ва дар гирду атрофи он заминҳои кишт ва тоқзору боғот дошт. Ба воситаи каналҳо ба тамоми шаҳрҳои мамлакат киштиҳо ҳаракат мекарданд. Хоразмиён аз тиҷорат даромади калон ба даст меоварданд. Хоразмиёро дар тамоми шаҳрҳои Варорӯд дидан мумкин буд. Онҳо бо кӯлоҳҳои нӯгтезу молҳои баландсифати худ дар байни савдогарони дигар ноҳияҳо бартарӣ доштанд. Онҳо дар бозорҳо моҳии шӯру хушк, мӯина, намак, бозҳои шикорӣ ва гуломони саклобӣ (славяний) мефурухтанд.

Дар асри VII ба санъати тасвирии Сугд сабки чинӣ, яъне кашидани одамон бо чеҳраи чиниён ва мугулнажодон роҳ меёбад. Аммо дар Хоразм то истилои араб одамонро урупоисурат мекашиданд.

Хоразм дар муомилот танга - сиккаҳои тилло ва мисии худро дошт. Дар як рӯи тангаҳо расми шоҳон бо тоҷи акси фаргин (боша) ва номи шоҳ, дар рӯи дигар нишони дудмони онҳо сабт мешуд. Расмҳои шоҳон ришдор ва бериш тасвир ёфтаанд. Азбаски бисёр номҳои шоҳони Хоразм дар рӯйхати Берунӣ мавҷуданд, номи онҳо беҳато ҳонда мешавад. Дар замони истилои араб дар ин ҷо забони нави тоҷикӣ-форсӣ паҳн мешавад ва то асрҳои X-XIV дар ин ҷо сулолаҳои маҳаллии хоразмшоҳиён ҳукм меронданд.

САВОЛҲО:

1. Хоразмиён ба кадом наҷод нисбат доранд?
2. Дину ойини хоразмиён чӣ гуна буд?
3. Маркази подшоҳнишини Хоразм чӣ ном дорад?
4. Сиёвуш ба шоҳони қадими Хоразм чӣ муносибат дорад?

1

2

3

4

5

Расми 47. Танбархо:

1-4 - симон мурдагон, ки дар Танбархо акс шудаанд;

5 - шакли кӯшки хоразмиёро ифода мекунад.

§ 36. ТАХОРИСТОН ДАР АРАФАИ ҲУЦУМИ АРАБҲО

Ахбори умумӣ. Номи Тахористон дар замони Кушониёни Бузург чои номи Бохтарро мегирад. Ин ном дар сарчашмаҳои чинӣ соли 383 чун Тухоло ёд шудааст, яъне мардуме, ки дар асри II п.м. омада, давлати Юнони Бохтарро аз байн бурданд ва худро тахорӣ номиданд. Забоншиносон маънои «тахор»-ро сарсафед маънидод кардаанд, яъне тахорҳо пусти сафед ва мӯи тиллоранг доштанд.

Худуди Тахористон нисбат ба Бохтар камтар буд. Дар арафои истилои араб дар ин ноҳия зиёда аз 35 шохигарии алоҳида вучуд дошт. Дар ин бора сайёҳи чинӣ - Хаюотаснак (Союансиан) (солҳои 629-630), ки ба Осиёи Марказӣ омада бисёр ноҳияҳои Тоҷикзаминро дидааст, маълумот медиҳад. Вай менависад, ки мардуми он ҷо бо Ҳайтолиён омезиш ёфтаанд. Тахористон метавонад 100 ҳазор сарбози ҷангиро ба муқобили душман фириштад. Пахнояш аз дарозияш се бор зиёд аст. Иқлимаш серрутубат буда, либоси мардум аз пахта ва пашм аст.

Алифбои онҳо аз 25 ҳарф иборат буда, шумораи китобҳои онҳо аз сугдиён бештар аст. Дар муомилот сиккаҳои тилло ва нуқраро истифода мебаранд.

Масоҳати пойтахти Тахористон аз Тирмиз ду баробар бузург аст. Вай дар бораи шохигарии Ҷағониён, Тирмиз, Қубодиён, Вахш Хуталон маълумот медиҳад. Шоҳи Бомиён аз тоҷикони хайтол будааст. Шугнон мамлакати сард аст, либоси мардуми он аз пӯст ва пашм мебошад. Мардуми он гандум, ҷав, лубиё мекуранд. Забони онҳо аз забони дигар мардуми Тахористон фарқ мекунад. Дар Хатлон аспони бодло тарбия меёбанд ва хеле машхуранд, дар ин ҷо кӯҳи бузурги намак мавҷуд аст. Ҳамаи вилоятҳои Тахористон мустақил буда, ба ҳукумати марказӣ, ки дар дасти туркҳо аст, итлоат намекунанд.

Кишоварзӣ. Ҳамаи вилоятҳои Тахористон аз ҷониби бостоншиносон тадқиқ нашудаанд, аммо он ҷо тадқиқ шудааст, гувоҳӣ медиҳад, ки ҳамаи ноҳияҳо рӯ ба бехбудӣ ниҳода буданд. Масалан, дар водии Вахш, Қубодиён, Шиман, Ҷағониён дахҳо каналҳои бузург амал менамуданд ва мардум аз замин ҳосили хуби пахта, гандум, ҷав, лубиё, мош, заъфарон, арзан, аз мевачот - ангур, себ, зардолу, шафтолу, чормағз, олу; аз полезӣ - харбуза, тарбуз, қаду ва гайра ба даст меоварданд. Дар ҳамон вақт ғусфанди зоти Вахш бо дунбаи бузургаш хеле машхур буд. Имрӯз ин ғусфанд бо номи ҳисорӣ машхур аст. Шутурони дукӯҳонаи бохтарӣ ва аспони хатлонӣ (хатлӣ) машхури ҷаҳон гашта буданд. Сарчашмаҳо аз подаву талаю рамаҳои говону ғусфандон ва аспони бисёр хабар медиҳанд, яъне дар ин сарзамин чорводорӣ ва кишоварзӣ хеле раванк ёфта буд.

Хунармандӣ ва тичорат. Дар Тахористон лаъл, лочвард, тилло ва нукраю мис истехсол мекарданд ва аз онҳо асбобҳои ороишӣ, ҳайкалҳои худӯён, фариштагон ва бузургони давлату динро месохтанд. Аз расмҳои деворӣ ба хубӣ маълум аст, ки лашкариён аз ҷавшан, тоскулоҳ, найза, сипар ва ғайраҳо таъмин будаанд. Зирехи балхӣ, ки дар Балх тайёр карда мешуд, хеле машҳур буд. Расмҳои деворини харобани ёдгории Балаликтеппа нишон медиҳанд, ки намудҳои гуногуни қадаҳ, чомҳои тилло, нукра бо санъати баланди хунармандӣ сохта шудаанд. Дар ин давра кулолгарӣ, шишагарӣ, оҳангарӣ ва ғайра раванак доштааст.

Яке аз соҳаҳои хунармандии тараккикарда бофандагӣ ба ҳисоб мерафт. Дар Тахористон пахта мекоштанд, матоъҳои пахтагини гулдор бофта, аз онҳо чома, курта ва ғайра медӯхтанд, ки хеле шӯхрат доштанд. Аз расмҳои девори ёдгориҳои Ачинатеппа, Дилварзинтеппа, Балаликтеппа ва ғайра маълум аст, ки занону мардони тоҷики тахористонӣ либосҳои рангоранг мепӯшиданд, ки аз шохӣ ва пахта дӯхта шудаанд. Баъзе либосҳои одамони давлатманд аз парча ва зарбофт дӯхта шудаанд.

Тичорат дар ҳаёти тоҷикони тахористонӣ маъқеи калон дошт. Ҳар шаҳр дорони бозорҳои калону хурд буд, ки аз он ҷо мардумон чизҳои лозимаи худро мехариданд. Савдогарони тахористониро дар бозорҳои ҷаҳонӣ - Чин, Ҳиндустон ва вилоятҳои дохилӣ дидан мумкин буд. Дар бисёр шаҳрҳо, тангаҳои сугдӣ мисӣ ёфт шуданд, ки аз доду гирифтӣ сугдиён бо тахористониён далолат мекунанд.

Меъморӣ. Дар Тахористони асрҳои V-VIII миқдори деҳаҳо ва шаҳрҳо хеле афзуда буд. Шаҳрҳои марказӣ ба монанди Балх, Бомиён, Кундуз масоҳати садҳо гектар заминро дар бар мегирифтанд. Масолеҳи бинокорӣ дар тамоми шаҳру деҳот аз хишти хоми чоркунҷан дарозрӯя (50/25/12 см) ва поҳса иборат буд. Ба лой коҳи сафеди майдари ҳамроҳ менамуданд. Дар кӯхистон дар сохтмонҳо санг ва лой истифода мешуд. Ҳамаи шаҳрҳо дар атрофи худ девори химоятӣ бо бурҷҳо ва тиркашҳо доштанд. Деворҳо то 16 м баландӣ ва дар поён то 14-15 м паҳно дошта, аз ҷониби сарбозон шабу рӯз муҳофизат карда мешуданд. Ҳамаи мардум аз дарвозаҳо мебаромаданду мебаромаданд. Шаб дарвозаҳо мебастанд ва ҳеч касро даромадану баромадан наменонданд. Бо омадани туркон ба Тоҷикзамин ва дар марзҳои шарқӣ ва шимоли ҷойгир шудани онҳо ҳавфи шабохунзаниҳо афзуд. Бинобар ин ҳамаи деҳа ва шаҳрҳо омилҳои худмуҳофизат доштанд.

Шаҳрҳо аз рӯи нақша сохта шуда, аз касрҳои боҳашамати ду-секабатаи шохону шаҳрвандони бой, бозорҳо, маъбадҳо, биноҳои маъмурӣ ва истиқоматӣ иборат буданд ва ба маҳаллаҳо тақсим

мешуданд. Қасрҳо, маъбадҳо, биноҳои маъмурӣ дар асоси нақшаи меъморон сохта мешуданд. Техникаи сохтмонӣ ва меъморӣ хеле раванак дошт. Пушиши биноҳо гунбазӣ, харпушт ва хамвор буд. Дар сохтмон ҷӯб, тахта ва хиштҳои пухтаро низ истифода мебарданд.

Санъати тасвирӣ. Расмҳои девори қасрҳои деҳкони ҷағонӣ дар ёдгори Балаликтеппа, маъбади буддоии Ачинатеппа, Қофарниҳонқалъа, Тирмиз ва ғайра нишон медиҳанд, ки Тахористон сабки санъати тасвирӣ худро дошт, ки аз Суғду Хоразм фарқ мекард. Дар ин ҷо ҳаман одамони дар расмҳо тасвиршуда урупоисурат мебошанд, яъне симои мугулӣ ё чинӣ надоранд. Дар яке аз деворҳои қасрҳои Балаликтеппа расми маросими тантанавие аниқ ёфтааст, ки дар он занону мардонӣ ҷуфт-ҷуфт акс ёфтаанд. (Расми 44).

Онҳо болои гилемча нишаста, дар бар либосҳои қиматбаҳо, дар дастҳо дастпона, дар гӯшҳо гӯшвор ва гарданбандҳои тиллоӣ бо сангҳои қиматбаҳо ороёфта доранд. Зану мард қорзону нишаста, дар дастҳо қадаҳи пур аз май дошта, бо якдигар сӯхбат ороштаанд. Маросим дар вақти гармо баргузор шудааст, зеро дар пушти сари ҳар ҷуфт як хизматгор бо бодбезани бузург ба соҳибони худ хизмат мерасонад. Расми хизматгори нисбат ба соҳибони худ ду маротиба хурд кашида шудааст. Пеш ҳамин хел коида буд, ки расми ҳар қасри мувофиқи мартаба ва вазифааш дар ҷомеа ва давлат мекашиданд.

Масалан, расми шох аз ҳама бузург, вазир хурдтар, қасоне, ки аз вазир вазифаи хурдтар доштанд, боз майдатар кашида шуданд. Расмҳои ин давра нишон медиҳанд, ки русуми махсусӣ дар маърақаҳо нишастан, яъне тариқи махсусӣ либос пӯшидан, нишастан, гап задан, салом додан, хӯрок хӯрдан, қадаҳ гирифтан, нӯшидан ва ғайра бояд риоя мешуд. Санъати рассомӣ ва ҳайкалсозӣ хеле раванак гирифт. Мақтабҳои рассомӣ, ҳайкалсозӣ амал менамуданд, ки дар онҳо кӯдакон таълим мегирифтанд. (Расмҳои 48, 49).

§ 37. КОБУЛ ДАР ЗАМОНИ ИСТИЛОИ АРАБ

Вазъияти сиёсӣ. Дар бисёр вилоятҳои Ҳиндукӯҳ, аз ҷумла Кобул, то истилои арабҳо ва ҳатто баъдан дар замони Тоҳириён, Сафғориён ва Сомониён шохони маҳаллӣ дар сари тахти аҷлодии худ қарор доштанд. Алптегин соли 963 бо кобулшоҳ Чипол ҷангида ӯро сарнагун мекунад, яъне то ҳамин давра кобулшоҳон истиклолияти худро нигоҳ медоштанд. Кобулшоҳон дар таърих бо лақабҳои гуногун маълуманд. Онҳо насаби худро аз Кушоншоҳон ва Ҳайтолиён доништаанд. Азбаски ноҳияҳои он тарафи Ҳиндукӯҳ ба водии Синд наздиканд, робитаҳои маданӣ ва таъсири тамаддуни Ҳинд дар ин ҷо ба хубӣ ҳис мешавад. Ин низ ҳатто дар номҳои

2

Расми 48. 1. Деворнигорахо аз маъбадҳои Буддоии Ачинатеппа,
2. Кофарнихонтеппа.

Расми 49. Мучассамаҳои гилин аз дайри Буддоии Ачинатешна.

Кобулшоҳон Канакшоҳ, Лактурмоншоҳ, Кунучшоҳ ва ғайра ба назар мерасад.

Аз ҳамин лихоз баъзе олимон онҳоро аз бараҳманҳо, баъзе буддоияпараст гуфтаанд, зеро таъсири динҳои буддоӣ, бараҳманӣ дар дарбори кобулшоҳон зиёд буд. Кобулшоҳон дар гузашта вилоятҳои Ғазна, Кашмир, Қандаҳор ва ғайраро тобеи худ карданд ва давлаташон яке аз давлатҳои пурзӯр ба ҳисоб мерафт. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дудмони кобулшоҳон дар Кашмир садсолаҳо ҳукм рондаанд.

Таърихи ҳукмронии кобулшоҳони пеш аз ислом маълум нест. Абӯрайҳони Берунӣ 60 нумро аз силсилаи шоҳони Кобул меорад, ки аз таърихи дуру дарози онҳо дар ин сарзамин гувоҳӣ медиҳад. Яке аз онҳо Канакшоҳ буд, ки соҳиби Пишовур ҳисобида мешуд. Вай дар сиккаҳо савори асп ва гов буда, бо номи Сариванкадаи ва маъруф аст.

Охирин подшоҳи Кобул Лактурмон буд, ки ба мардум ситам кард ва ба ин сабаб кушта шуд. Вазири ӯ аз бараҳманон - Калар соҳиби тахту тоҷ гардид ва баъди ӯ писараш - Соманд ва аз он пас панҷ насли ӯ пайиҳам дар сари тахт буданд ва охирини онҳо - Таручинпол то соли 1035 милодӣ - то болоравии Ғазна ҳукмронӣ кард.

Яке аз лақабҳои кобулшоҳон Худовияка (ба маънои Худованд - худодаи вака) ханӯз дар замони Кушониён маълум буд.

Дар баъзе сиккаҳо номи Саполапатидай ва вомехӯрд, ки шакли қадими тоҷикии он сапала - лашкар ва патӣ сарлашкар мебошад.

Ҳамин тариқ, аз рӯи сиккаҳо кобулшоҳон зиёд буданд, аммо то тадқиқоти бостоншиносӣ дар ёдгориҳои қадими ин диёр гузаронида нашавад, таърихи он норавшан хоҳад монд.

Соҳти иҷтимоии мамлақати кобулшоҳон бо соҳти иҷтимоии Таҳористон ва Суғду Систон як хел буд. Замину дорой дар дасти деҳқонони бузург қарор дошт. Онҳо дар кӯшкҳои боҳамашат мезистанд. Аҳолии асосиро кишоварзони озод ташкил мекарданд. Дар қорҳои хонагӣ ва хоҷагии мардуми давлатманд аз меҳнати гулом истифода мебаранд.

Меъморӣ ва санъати тасвирӣ. Ёдгориҳои ибтидоӣ асрҳои миёна дар вилояти Кобул кам омӯхта шудаанд. Яке аз ёдгориҳои нисбатан дуруст омӯхташуда Тали Маранҷон аст, ки ба асрҳои V-VII нисбат дорад. Тали Маранҷон маъбади Буддост, ки аз тахтасангҳо бо санъати баланди меъморӣ бино ёфтааст. Дару девор, аркҳо ва дигар омилҳои меъморӣ дар сабки умумии ҳамаи ин давра сохта шудаанд. Дар Тали Маранҷон ва Бомиён дахҳо ва садҳо хайкали хурду калони Буддо ва фариштагони ойнаи он ба даст омадаанд.

Дар Бомиён дар бағали кӯҳи ду хайкали бузурги Буддо, ки яке 54 ва дигаре 35 м баландӣ доранд, тарошида шудаанд, ки дар дунё аз

хайкалхо бузургтар хайкале нест, вале мутаассифона мохи майи соли 2001 ин ёдгориҳои нотакрори ниёгонамонро толибони мутаассиб хароб карданд. Дар Бомӣён дар кӯх зиёда аз 2000 тоқ - хучра канда шудаанд ва дар ҳамаи онҳо осори дини буддой ба назар мерасад. Мувофиқи гуфтаи зоирони ҷиной дар ин ҷо хайкали сангини хобидаи Буддо мавҷуд буд, ки 300 м дарозӣ дошт. Ҳоло вай боқӣ намондааст. Хайкалҳои Буддо хеле гуногун мебошанд. Хайкалтарошон уро аз тифлӣ то ба худованди абадӣ табдил ёфтаниш тасвир кардаанд.

Хайкалони вай ҳаҷман аз якҷанд сантиметр то ба 54 м дарозӣ доранд. Таъсири дини буддой дар асрҳои V-VII дар вилоятҳои Кобул, Қандаҳор, Пактиё, Каписо ва ғайра хеле зиёд буд. Дар ёдгории Ачинатеппа (Кӯргонтеппаи Тоҷикистон), ки пеш дайри буддой будааст, хайкали аз гил сохтаи Буддои хобида пайдо шуд, ки 13 м дарозӣ дорад. Мувофиқи дини буддой, Буддо худо набуд, вай дар натиҷаи тоату ибодат ба дараҷаи бемаргӣ расид ва агар ҳар кас тоату ибодати Буддоро ба ҷо биёрад, вай метавонад ба дараҷаи худовандӣ, бемаргӣ - Буддонирван расад.

Бостоншиносон дар яке аз ёдгориҳои асрҳои V-VI бо номи Дилбарзин дар ибодатгоҳи оташ хайкалу расмҳои фариштагон ва дар девор расмҳои одамони барои зиёрат омадаро кашф карданд. Зиёраткунандагон аз зану мардҳо иборат буда, либосҳои боҳашамати рангин дар бар доранд. Ҳама дар по мӯза дошта, дар сар тоқ ниҳодаанд. Мардон дар миён ханҷар ва дар гарданашон гарданбанди тилло овехтаанд.

Дар яке аз деворҳои маъбад расми сари ду олиха боқӣ мондааст. Занҳо хеле зебо буда, яке дар сар тоқи гавҳарнишон ва дигаре тоскулоҳи киштимонанд дорад. Мӯйҳои онҳо сиёҳи печон, гӯшвораҳои заррини боҳашамати кафасӣ аст. Сару либос ва пойафзоли зиёраткунандаҳо ба деворнигораҳои Тахористон ва Суғд монанд аст.

Дар зери расмҳо навиштаҳои бо хату забони бохтарӣ вучуд доранд, ки то ба ҳол шарҳ наёфтаанд. Бешубҳа, навиштаҷоти мазкур дар бораи маросимҳои дар расм тасвиршуда маълумот медиҳанд. Баъди шарҳу баёни онҳо мазмун ва мундариҷаи расмҳо аниқ мешавад.

САВОЛҲО:

1. Ҷаро кобулшоҳон унвонҳои алоқаманд бо ойинҳои ҳиндӣ доштанд?
2. Таъсири дини буддой дар аввали асрҳои миёна дар вилоятҳои Кобул ва Бомӣён чӣ тавр буд?
3. Тали Маранҷон чӣ гуна ёдгорӣ аст?

§ 38-39. СУҒД ДАР АРАФАИ ИСТИЛОИ АРАБ

Ахбори умумӣ. Суғд яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёишнинг тоҷикнишин аст. Дар Авесто бо номи Гава Суғд зикр ёфтааст. Гуё худованд аввалин хайвон - Говмардро дар ин сарзамин офарида буд. Маънои калимаи суғд рушӣ аст. Худуди он дар қадим аз рӯди Ому ибтидо гирифта дар шарқ ҳаман вилоятҳои кишоварзии Фарғона ва Чочро дар бар мегирифт. Сайёҳи чинӣ Хаютаснак, ки соли 629 ба Суғд омада буд, менависад ки марзи шарқии он аз рӯди Чу ва ғарбии он дарвозаи оҳанин-кӯҳҳои Бойсун аст, яъне ба Суғд вилоятҳои кунунии Чимкенту Чамбули Қазоқистон, Қирғизистон, вилоятҳои Тошканд, Фарғона, Намангон, Сирдарё, Самарқанду Бухоро ва Қашқадарёи Ўзбекистон ва вилояти Суғди Тоҷикистон ворид мешуданд. Хаютаснак Суғд гуфта мардуми суғдизабони ноҳияҳои зикршударо дар назар дошт, чунки дар арафаи истилои араб Фарғона, Чоч, Истаравшан давлатҳои алоҳида ва бахши қалони худуди Қирғизистону Қазоқистон дар дасти ҳокими турк буданд. Дар ин давраҳо дар мафҳуми Суғд Фарғона ва Истаравшан ворид буданд.

Хаютаснак менависад, ки Суғд мамлақати ободтарин, зеботарин, сараҳолитарин дар ин диёр мебошад. Мардумони он донишманд, босавод, пурҳунар ва дар савдо моҳиранд. Дар маркази он - Самарқанд аз ҳар ғушаву қанори ҷаҳон моли фаровон меояд. Шоҳи Суғд лашкари пиёдаву савораи шучоъ дорад. Шоҳ болон тахти заррин менишинад ва ноҳияҳои атроф мутеи ӯянд. Шоҳ тоҷи заррине бо ҳафт санги қиматбаҳо дорад. Малика мӯйҳои сарашро дар зер тоҷи сараш ҷамъ намуда, бо шони заррин мепошонад. Либоси мардуми Суғд аз матоъҳои абрешим ва пахта дӯхта мешавад.

Дар диҷ маъбади саравлони шоҳони Суғд ҷой дорад ва ҳарсола онро бо иштироки сарварони вилоятҳо бо тантана таҷлил мекунанд. Шоҳони Суғд баромадашонро аз шоҳони Кушон мегиранд ва зиёда аз 1000 сол аст, ки ҳукмронӣ мекунанд.

Дар охири асри VI туркон хостанд Суғдро тобеъи худ созанд, аммо шоҳони маҳаллиро сарнагун карда натавонистанд ва баръакс иттиҳодияи Суғд ба вучуд омад, ки ба он шоҳони рустои Панҷ, Буттамон (Болооби Зарафшон), Маймуриг, Иштихон, Бухоро ва Кешу Насаф дохил мешуданд.

Шоҳи Суғд унвони ихшид (сарбоз)-ро дошт, ки маънояш шоҳи шоҳон аст. Ихшиди Суғд соҳиби Самарқанд ба ҳисоб мерафт ва ба ӯ ба тариқи «ихшиди Суғд» ва «шоҳи Самарқанд» муроҷиат менамуданд.

Дар арафаи истилои араб ба иттиҳоди Суғд Бухоро итоат намекард. Дигар вилоятҳо низ мухтор буданд ва ҷӣ тавре ки баъдтар